

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İbrahim ÖZLER

CEMİL MERİÇ'TE AYDIN PROBLEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Niyazi USTA

796118

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ
ERZURUM-2000

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalının Din Sosyolojisi Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Niyazi USTA

Danışman/Jüri

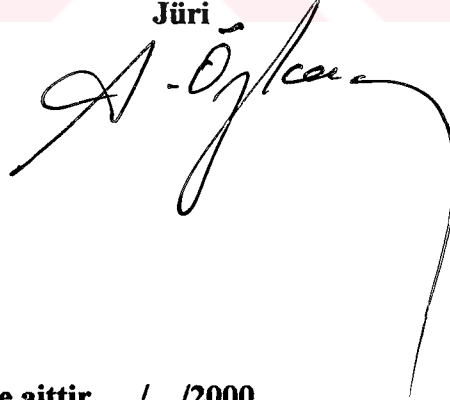
Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Jüri

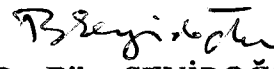

Doç. Dr. A. Rafet ÖZKAN

Jüri

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir./...../2000

Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU
Enstitü Müdürü

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ CEMİL MERİÇ'TE AYDIN PROBLEMİ

İbrahim ÖZLER

Danışman: Doç. Dr. Niyazi USTA

2000-SAYFA: 190

Jüri : Doç. Dr. Niyazi USTA

.....
.....

"Cemil Meriç'te Aydın Problemi" isimli bu çalışma; Meriç'in genelde "aydın" kavramına yüklediği anlamı ve özelde Türk aydınına yönelttiği eleştirileri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

"Aydın" kavramı Cemil Meriç'in düşünce dünyasında öncelik taşımaktadır. O, bu kavrama yüklediği misyon ile onu bir ülkenin kurtuluşu ve tarihteki yerini almasının temel taşı olarak kabul etmektedir.

Çalışmamız, Giriş kısmına ilaveten üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; belli dönemeleri ile Meriç'in hayatı, düşünce serüveninden ana çizgiler ve eserlerinin öz olarak muhtevası belirlenmeye çalışıldı.

İkinci bölümde; gerek Batı'da, gerekse ülkemizde, tarihsel ve sosyal oluşumlar ekseninde aydının değişim süreci ele alındı.

Üçüncü bölümde ise; önceki bölümde belirlenen yaklaşımlar Cemil Meriç bağlamında somutlaştırılmaya çalışıldı.

ABSTRACT

MASTER THESIS THE PROBLEM İNTELLECTUAL İN VİEW OF CEMİL MERİÇ

İbrahim ÖZLER

Supervisor: Doç. Dr. Niyazi USTA

2000-PAGE: 190

Jury : Doç. Dr. Niyazi USTA

.....
.....

The study named "The Problem Intellectual İn View Of Cemil Meriç" aims to investigate, the meaning of intellectual generally, the criticism, twords Turkish intellectual specially.

The concept of intellectual is a priority in Meriç's world of thought. With the mission he attributed to this concept, he considers it to be the basis of a country's foundation and its survival.

This study, consists of three main chapters, apart from the introduction chapter.

In the first chapter, Meriç's life, with its specific periods, headlines of his thought and with a few lines gists of his works have been tried to determine.

In the second chapter, both in the west and in our country intellectual's change process has been handled in the axis of historical and social events.

As for the third chapter, the approaches stated in the previous chapter have been tried to make abstract in view of Cemil Meriç.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. mlf.	: Aynı müellif
Ansk.	: Ansiklopedisi
Bkz.	: Bakınız
Bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
CDTA	: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
Çev.	: Çeviren
Derg.	: Dergisi
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
Fak.	: Fakültesi
İlâh.	: İlâhiyat
Kit.	: Kitabevi
Krş.	: Karşılaştırınız
Mat.	: Matbaası
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
s.	: Sayfa
Ter.	: Tercüme
Türk.	: Türkçesi
Ünv.	: Üniversitesi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınevi, yayıncılık

İÇİNDEKİLER

ÖZET	2
ABSTRACT	3
KISALTMALAR	4
İÇİNDEKİLER	5
ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	10

I. BÖLÜM

CEMİL MERİÇ'İN HAYATI, ESERLERİ

ve

FİKİR DÜNYASININ KAYNAKLARI

Hayatı	12
Eserleri	17
Telif Eserleri	17
Çeviri Eserleri	25
Fikir Dünyasının Kaynakları	26

II. BÖLÜM

CEMİL MERİÇ'TE AYDIN KAVRAMI

Aydın Tarihi	29
Aydın-Entelektüel-Münevver	35
Aydın Etik Özellikleri	52
Aydın Temel Görevleri ve Sorumlulukları	56

III. BÖLÜM

CEMİL MERİÇ'İN BAKIŞIYLA TÜRK AYDINI

Osmanlıda Aydın	64
Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Türk Aydını	75
Türk Aydınının Temel Problemleri	87
Türk Aydınının Batılılaşma Anlayışı	103
Türk Aydınının Kültür Anlayışı	121
Türk Aydını-Toplum İlişkisi	138
Müslüman Aydının Problemleri	153
Bir Aydın Olarak Cemil Meriç	162
SONUÇ	173
BİBLİYOGRAFYA	177
LUGATÇE	188
ÖZGEÇMİŞ	190

ÖNSÖZ

Geniş tefekkür gücü, engin tecessüs sahibi, münzevî ve mütecessis bir fikir işçisi, kendi ifadesiyle; "iş, düşünmek ve düşündüklerini cemiyete sunmak" olan bir özgün düşünür Cemil Meriç. Hayatının belli bir döneminden sonra görme duyusunu kaybetmekle birlikte, kalp gözü hakikati hep görmüş, daima doğruyu ve güzeli kucaklamış sahici bir münevver. Doğu'nun ve Batı'nın zirvelerini Türk okuyucusunun önüne sererek tanıtmaya çalışmış ve bu uğraşında hayli başarılı olmuş gerçek bir mütefekkir o. Aydın ve özgür bir birey olmak vasfını koruyabilmek için toplumun üvey evladı olmayı; bir kader olarak değil, aksine, bilerek, isteyerek yaptığı bir seçimle göğüsleyebilecek çapta ender namus erbabından. Türk aydınının ve okuyucusunun ondan öğreneceği çok şey var. Bu bakımdan o, farkında olabilenler açısından, 20. yüzyıla damgasını hakkıyla vurmuştur. Genç denebilecek bir yaşta vefat etmesi, fikir dünyamızın en acı kayıpları arasına soktu onu. Ancak o, duygu ve düşünce dünyamıza yedi kandilli süreyya aydınlığında bıraktığı eserlerinin ışığı sönmedikçe yaşayacak ve gelecek çağlara da seslenmeye devam edecektir hiç kuşkusuz.

Tarihten günümüze; Osmanlı aydınından Türk aydınına; Batılılaşmadan çağdaşlaşmaya; düşünceden edebiyata; Marksist düşünceden İslâmî düşünceye, ideolojiden anarşi, terör ve anomiye kadar, birçok konuda çalıştı, kafa yordu Cemil Meriç. Bütün bunlar ise bir cemiyetin, dolayısıyla bir aydının ana problemleri. Aydın, yani toplumu gerçek anlamda inşa eden ya da etmesi gereken fikir işçilerinin.

Meriç'in kafasını meşgul eden bu konuların en başta geleni ise hiç şüphesiz ki "aydın" problemidir. İçinde yaşadığı toplum açısından bu noktada tam bir isabetle koymuştur teşhisini o; ana problem: "aydın"dır. Çünkü aydın, toplumun zihnî planda inşa edicisidir. Onun için, bu mesele halledilmeden diğer toplumsal ve sosyolojik problemlerin halli de mümkün değildir. Bundan dolayı, Meriç demek aydın demektir. Bir başka ifadeyle de aydın demek Meriç demektir. Meriç ve "aydın"... "Aydın", bir taraftan onun, yerini bulmuş gerçek bir sıfatı; diğer taraftan ise kafa yorduğu ana problem. Aydın yetiştirmek, aydın kafalar kazandırmak bu millete ve bu ülkeye, onun ana uğraşı.

Onun için biz bu çalışmamıza konu olarak "aydın"ı seçtik. Doğru bir "aydın" anlayışını doğru bir isimden hareketle ortaya koyabilmek için "Cemil Meriç'te Aydın Problemi" dedik isim olarak.

Belli dönemeçleri ile Meriç'in hayatı, düşünce serüveninden ana çizgiler, eserlerinin öz olarak muhtevası ve fikir dünyasının kaynaklarını belirledikten sonra ana problem "aydın"ı tartıştık Meriç'le. Ve sonuçta, "Bir Aydın Olarak Cemil Meriç"i konuştuk satırlarda, sayfalar arasında. Onu konuşmanın, onunla konuşmanın güçlüğüne hep farkında olarak.

Tabii aslolan; Cemil Meriç örneğini önemsemek, Meriç'ler gibi aydınların yetişmesini mümkün kılacak özgürlük, hoşgörü, anlayış, diyalog ve dayanışma ortamını oluşturmak ve bunu hep canlı tutabilmektir.

Bu çalışmanın, bize göre henüz keşfolunmayı bekleyen Meriç ve milletimizin ana problemi olan "aydın"ın anlaşılmasına küçük de olsa bir katkı sağlamasını umuyoruz.

Bu vesile ile; Yüksek Lisans çalışmalarına başladığım andan itibaren, gerek ders safhasında, gerekse araştırma konusunun belirlenmesi ve gerçekleştirilmesinde, yakın ilgi ve alakasını esirgemeksizin yardımcı olan, fikir ve tecrübeleriyle bize yol gösteren, muhterem hocam Doç. Dr. Niyazi USTA Bey'e şükran borçluyum. Bu çalışma, onun rehberliğiyle gerçekleşti.

Ayrıca, konunun kafamızda şekillenmeye başladığı sıralarda, kendisiyle istişare etme talebimizi memnuniyetle karşılayarak bize geniş vakit ayıran ve babası Cemil Meriç hakkında çok yararlı bir sohbet imkânı sağlamasına ilaveten, bilgi ve doküman temin eden, teşvikkâr ifadeleriyle de destek olan değerli sosyolog Prof. Dr. Ümit Meriç YAZAN Hoca'ya da minnettarım.

Ve tezin yazımında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

İbrahim ÖZLER
Erzurum-2000

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI ve YÖNTEMİ

Türkiye, Tanzimat'la birlikte önemli bir değişim içine girmiştir. Bütün toplumsal değişimler gibi, bu değişim de son derece sıkıntılı olmuştur. Çok ciddi fikri mücadelenin yaşandığı bu dönemden en çok etkilenen de doğal olarak Türk aydını olmuştur. Türk aydınının yaşanan tartışmalar karşısındaki tavrı, geçmişe ışık tutması açısından önemli olduğu kadar, günümüze yön vermesi açısından da önemlidir. Zira günümüzde yaşanan tartışmalar içerik olarak farklı olsa da çerçeve olarak bu tarihi sürecin devamı niteliğindedir. Gerek ideolojik, gerek sosyal ve gerekse kültürel planda üretilen projeler hep bu genel çerçevenin tekrarından ibarettir. Bu çerçeveyi dolduran ana unsurlar ise; Ziya Gökalp'te ifadesini bulan, Türkçülük, İslâmcılık ve Batılılaşma akımlarıdır. Batılı düşüncülerin etkisinde kalan Türk aydını genel olarak, Tanzimat'tan günümüze kadar Batılı aydın ve düşüncülerini tekrarlayan bir rolü benimsemiştir. Dolayısıyla bu süreçte Türk aydını geçmişinden, kültüründen ve halkından kopmuştur.

Buradan hareketle amacımız; kültür hayatımızın enginliği içerisinde, dilimizden örf ve âdetlerimize kadar bizi biz yapan değerlerimiz üzerinde bir mutabakatın oluşabilmesine katkıda bulunmaktır. Hem değerler sistemimizin yaşatılması bakımından; hem de yeniliğe açık, yaratıcı bir toplum olma bakımından olsun, aydınımızı tanımaya ve özellikle de anlamaya ihtiyacımız olduğu gerçeğinden hareketle yola çıktık.

Toplumdaki rol ve fonksiyonlarından yerlerine, eksiklerinden güçlüklerine, sorunlarından halkla diyaloglarına kadar, 'Aydın kişi' kimdir?

Aydının gerçek anlamı nedir? Kimlere aydın denir ya da aydınlar kimlerdir ve yaşadıkları toplum içindeki rolleri ve sorumlulukları nelerdir? Bu ve benzeri sualler, gerek toplumumuzda, gerekse bütün dünyada sık sık duyulmakta ve sorulmaktadır. İşte biz bu çalışmamızda belli bir isimden yola çıkarak, ilim ve fikir dünyamızın seçkinlerinden ulaşabildiklerimizin eserlerine müracaatla konuyu aydınlatmaya ve bazı sonuçlar çıkarmaya çalıştık.

Çalışmamız, üç ana safhanın takip edilmesi ile oluşmuştur.

Birinci safha, çalışmamızın plan ve çerçevesinin belirlenmesi ile tamamlanmıştır.

İkinci safha, Cemil Meriç'in eserlerinden, çalışmamızı ilgilendiren konuların belirlenmesi yanında, yine, araştırmamıza katkıda bulunacağına inandığımız diğerk çalışmaların da aynı yöntemle kaydedilmesi ile bütünlenmiştir.

Üçüncü safhada ise, elde edilen verilerin daha önce oluşturulan plan çerçevesinde kullanılması ve değerkendirilmesi ile sonuçlandırılmaya çalışılmıştır.

Konuyu işlemeye çalışırken, elde ettiğimiz verilerin yorumlanmasında Cemil Meriç'in düşüncelerini esas almak kaydıyla kendi değerkendirmelerimizi de ortaya koymaya gayret ettik.

I. BÖLÜM

CEMİL MERİÇ'İN HAYATI, ESERLERİ

ve

FİKİR DÜNYASININ KAYNAKLARI

I. HAYATI

Cemil Meriç'in dedesi Yunanistan'ın Dimetoka ilçesi bilginlerinden Hâfız İzzet Efendi, babası Mahmut Niyazi Bey ve annesi Zeynep Hanım'dır.

Ailesi 1912 Balkan savaşı sırasında Hatay'a göç eder. 12 Aralık 1916 tarihinde¹ Cemil Meriç, Reyhanlı'da dünyaya gelir. Çocukluğu Antakya'da geçer. Mahmut Niyazi Bey o yıllarda Antakya'da mahkeme başkanıdır.

Birinci Dünya savaşının en karanlık ve en hazin günlerinde hayata merhaba demek bir şans mı? Anadolu insanını bir yanda savaş, bir yanda göç ve bir yanda da kıtlık telef etmiştir. İnsanlar bitkin, yorgun ve şaşkındırlar. Suriye, Fransız mandası altına girmiştir. İskenderun'da özerk bir idare kurulmuştur ve buranın adı: "İskenderun Bağımsız Sancağı"dır.

Cemil Meriç, 1923 yılında Reyhanlı'da ilkokula başlar. 1928 yılında ilkokulu bitiren Meriç'in elindeki diplomanın adı "Certificat d'etudes primaires"dir. Aynı yıl Antakya Sultanisi'nde ortaokula başlar. 1934-35 döneminde okulun on birinci sınıfından ayrılan Cemil Meriç 1936'da

¹ Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, Ötüken Yay., İstanbul, 1979, s. 20. Cemil Meriç'in doğum tarihi Meydan Larousse'de yanlışlıkla 1911 olarak verilmektedir. Bkz. Heyet, Meydan Larousse Ansk., Meydan Yay., İstanbul, 1968, VIII, 632, "Cemil Meriç" mad.

İstanbul'a giderek Pertevniyal Lisesi'nin onikinci sınıfına devam eder. Fransa'daki liselerin programını uygulayan bu liseden mezun olur.

Cemil Meriç'i hayata hazırlayan bu yılları kendisinden dinleyelim: Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum. Yani düşünceye ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmiyorum. Yaşamak için kendime hür bir dünya inşa etmek zorundayım. Böyle bir kaçış kolaylaştıran tesadüfler de var: Babam akşamları aileyi toplayıp kitap okuyor. Ablam fenn-i terbiye ve ruhiyat gibi konularla uğraşmaktadır. Amcam Hamit Bey'in kitapları genç tecessüsümü alevlendiren bir hazine. Anlıyorum ki zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi, reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak.²

Türkçem zengindi, çok okumuştum. Bu temrinler yazı kabiliyetimi bir kat daha geliştirdi. Şiir ezberlemekten hoşlanmazdım, gramere ısınmadım. Ama liseyi bitirene kadar kompozisyonlardan hep birinciydim.³

Lise üç'te Bazantay Fransızca hocamız oldu. Bazantay, edebiyat fakültesi mezunu ve edebiyat doktoru idi. Bir ara müdür de oldu liseye. Yazı hayatında ilk gurur darbesini ondan yedim. Tarihle ilgili bir kompozisyon söz konusuydu, konuyu çok iyi hatırlamıyorum. Kendimden emin, onbeş yirmi sayfa karalayıp takdim ettim. Kâğıtlar geri verildi, yine en iyi numarayı ben almıştım: yirmi üzerinden yedi. Yazdıklarımın dörtte üçü silinmiş, kenarına 'gevezelik, konu ile alâkası yok, uyuyor musunuz' gibi iltifatlar döktürülmüştü. Dayak yemekten çok daha büyük bir hakaretti bu. Ama ilk ciddi yazı dersi idi. Anladım ki aklına geleni yazmak yazı yazmak değildir.⁴

Cemil Meriç'e göre mezun olduğu lise onun "üniversitesi"dir. Lisede beğenmediği ve yaşadığı devirden habersiz hocaları da vardır. Yer yer hocaları ile aşırı derece tartıştığı zamanlar da olmuştur. Sömürgeciliğe olan

² Meriç, *Bu Ülke*, s. 21.

³ Meriç, a. g. c., s. 24.

⁴ Meriç, a. g. c., s. 25.

kini, milliyetçi tutumu, yayınladığı bir yazı ve bazı hocalarını milliyetçi bulmaması yüzünden onlara hakaret etmesi, parlak bir talebe olmasına rağmen mezuniyete az bir zaman varken okulu terk mecburiyetinde kalması ile sonuçlanmıştır. Okulu bitirince tahsiline mülkiyede devam edecekken bu imkân da böylece ortadan kalkmış olur.⁵

Liseden sonra İstanbul'a gelir, ancak üniversiteye giremeyerek yeniden İskenderun'a döner. Haymaseki köyünde ilkokul öğretmenliğine başlar. Yılın sonlarına doğru İskenderun Tercüme Odasına reis muavini olan Cemil Meriç, 1938'de Aktepe nahiyesi müdürlüğüne getirilir. 1939'da telefon emriyle bu görevine son verilince Reyhanlı'ya dönerek Batı Ayrancı köyünde ilkokul öğretmenliğine yeniden başlar. Türk Hava Kurumu'nda sekreterlik, Belediyede kâtiplik yapar. Aynı yıl içerisinde tevkif edilerek, Hatay hükümetini devirmek suçundan yargılanırsa da iki ay sonra beraat eder.

1940 yılında tekrar İstanbul'a döner. Bir arkadaşından İstanbul'da Yabancı Diller Okulu'na burslu öğrenci alındığını, oraya girilebileceğini öğrenir. Okula müracaat eder, giriş sınavını kazanıp iki yıl okur, iki yıl da Fransa'ya staja gönderilecektir.

1942 yılında İkinci Dünya Savaşı yüzünden Yabancı Diller Okulu öğrencileri Fransa'ya gönderilemez, mecburi hizmeti vardır. Mecburi hizmet gereğince Elazığ'a öğretmen olarak tayin edilir. Elazığ'da eşi Menteşeoğlu ile tanışır ve 19 Mart günü evlenirler. Haziran'da babasını kaybeden Cemil Meriç, Elazığ Lisesinde Fransızca öğretmenliği yaparken, bu arada, "Ayın Bibliyografyası" dergisinde tercüme tenkidleri yayınlanır. 1943'te alınması gereken askerlik görevine, iki gözünde de yüksek derecede miyop görülmesi yüzünden, kurul kararı ile başlayamaz. Bu arada yayınladığı ilk kitabı, "Altın Gözlü Kız" isimindeki Balzac tercümesidir.

⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 62.

1945 Şubat'ında Elazığ'daki Fransızca öğretmenliği görevinden ayrılmak zorunda kalan Cemil Meriç'in aynı yıl Nisan'ında ilk çocuğu Mahmut Ali dünyaya gelir. İstanbul'a taşınırlar. "Yurt ve Dünya", "Yücel", "Gün", "Amaç" dergilerinde yazıları yayınlanmaktadır. Balzac'dan tercüme ettiği "Otuzundaki Kadın", "Onüçlerin Romanı" aynı yıl içerisinde neşredilir. 1946 yılında kızı Ümit dünyaya gelir. Aynı yıl Balzac'dan "Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti" adlı tercümesi yayınlanır. Yılın sonlarına doğru İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Fransızca okutmanı olarak göreve başlar. 1948'de Victor Hugo'nun "Hernani"sini Türkçe'ye kazandırır. 1952'de İstanbul Işık Lisesinde Fransızca öğretmenliğine başlar. Bu arada Fakülte'deki görevi de sürmektedir.

1954 yılında, zaten ileri derecede rahatsızlık çektiği gözlerini kaybeder. Türkiye'deki müdahalenin yetersiz olduğu anlaşılınca, yurtdışında tedavi edilmesine karar verilerek 1955 başlarında Paris'e gönderilir. Ancak tedavi olumsuzlukla sonuçlanır. Temmuz başlarında Türkiye'ye döner ve annesi Zeynep hanımın vefat haberini alır. Aynı yıl günlük tutmaya ve "Quinze Vingt Geceleri" isimli bir roman yazmaya başlar, ancak her ikisine de devam etmez.

Artık Cemil Meriç için yeni bir dönem başlamıştır. Gündüzleri eşindostun sıcak sesiyle ve yakın alakasıyla körlüğünü unutan Meriç için gece ile beraber kesif bir karanlık başlar. Herkes uyumakta, o ise bazen bir iskemleye, bazen bir büfeye çarparak kütüphanesinin kapısını bulmaktadır. Kapıyı açar ve kitaplığa yönelerek rafları bulur, kitapları parmaklarıyla okşar, rastgele birini seçerek, içini açar ve başını sayfalara gömerek, hüngür hüngür ağlar. Kader onu mağlup etmiştir. Yine de pes etmez ve çalışmalarına devam eder.

1959 yılında Fransızca öğrenecekler için bir Fransızca dili grameri hazırlar. Yaklaşık 100 daktilo sayfası tutan bu çalışması basılmaz.

1961 yılında eşi ağır bir rahatsızlık geçirirse de kısa zamanda sıhhatine kavuşur.

V. Hugo'dan, Balzac'dan, Rousseau'dan çeviriler yapmaya devam eder. 1963'de Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde sosyoloji ve kültür dersleri vermeye başlar. Bu dersler çok düzenli olmasa da ölümüne kadar devam edecektir. Çeşitli dergilerde (20. Asır, Dönem, Yapraklar, Yeni İnsan, Kubbealtı, Türk Edebiyatı) tetkik ve tenkitleri yayımlanmaktadır.

Meriç, aynı zamanda mükemmel düzeyde Fransızca okuyup yazan, İngilizce'yi anlayan ve Arapça'yı söken bir dil yeterliliğine sahiptir.

1974'de Fakülte'deki görevinden emekliye ayrılan Cemil Meriç'in 1977 yılında "Pınar", "Köprü" ve "Gerçek" dergilerinde makaleleri çıkmaya başlar. 1978-84 yılları arasında çoğu Kubbealtı Cemiyeti'nde olmak üzere, yılda üç-dört kere konferans verir.

1983 yılının başlarında çok sevdiği eşi Fevziye hanımı kaybeden Cemil Meriç, 1984'de bir beyin kanaması geçirir, sol tarafına felç iner. Üç ay süren bir tedaviden sonra taburcu olur.

1986 yılında "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi"nde makaleleri yer alır.

1987 yılında, kendisini uzunca süre yatağa mahkum eden bir hastalığa yakalanır. Ölümünden üç gün önce, ömründe ilk ve son defa "Muhammed Sevgilim" demiş ve ondan sonra da ağzından anlamı olan başka hiçbir söz çıkmamıştır. Ve 13 Haziran 1987'de 71 yaşında hayata gözlerini yummuştur.

Bundan sonraki adresi, kıyamete kadar, "Karacaahmet Mezarlığı", 8 No'lu ada, no: 890, "Üsküdar-İstanbul"dur.⁶

Otuz beş yılını görerek, otuz beş yılını da âma olarak geçirdiği, "körlüğün cefasında ilmin sefasını sürdüğü" ömründen, ömrünün ikinci yarısından, okutup söyleyerek yazdırdığı 12 te'lif ve 8 tercüme, toplam 20 eser ve 12 bin ciltlik bir kütüphane kalmıştır.

⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s. 69; Edisyon, *Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları*, İz Yay., İstanbul, 1998, s. 12.

II. ESERLERİ

A. TELİF ESERLERİ

1. BİR DÜNYANIN EŞİĞİNDE

Bir türlü basılamayan, yayınevleri arasında gidip gelen, sonunda pek de fark edilmeden Türk düşünce dünyasında yerini almak üzere ortaya çıkan önemli bir eserdir 'Bir Dünyanın Eşiğinde'. Çünkü hem Batı'nın karşısına Doğu'yu çıkarması ve Asya düşüncesinin önemini vurgulaması, hem de Hint Edebiyatını Cemil Meriç'in değerlendirdiği, hissedildiği ve sunulduğu bakımından önem arz etmektedir.⁷ Ona göre çağdaş Avrupa, en aydınlık taraflarıyla Hint'in devamıdır.

Düşünce serüveninin tamamında olduğu gibi, bu mihnetli çalışması sırasında da zaman zaman okuyucusunu bulamamak ve anlaşılamamaktan şikâyetçidir Cemil Meriç.⁸ Ama herkesi davet ettiği bu dünya, düşünce - hürriyeti- nin vatanıdır... "Hint'ten tesamuhu ve düşüncenin gökkuşağını bütün renkleriyle sevmeyi, peşin hükümlerin mahpesinden kaçmayı, hakikatin çeşitli yönlerine eğilmeyi, hayatın her tecellisine saygı beslemeyi öğrendim. Hint bir çağrıdır, güzele, sonsuza, hoşgörüyeye çağrı."⁹

Kendisinin de ifade ettiği gibi Hint onun için yeni bir safhadır: "Avrupa'da dolaşmaktan bıkmıştım. Ruhumun susuzluğunu, ne Atina doyurabiliyordu, ne Roma. Şiirin, düşüncenin, imanın kaynaklarına çıkmak istedim, önümde Ganj vardı."¹⁰

⁷ Meriç, *Bu Ülke*, s. 9.

⁸ Bkz. Meriç, a. g. c. s. 46.

⁹ Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980, s. 451; Krş. a. mlf., *Bu Ülke*, s. 46.

¹⁰ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 451.

"O kitaba harf harf hayatımı işledim. Dört yılım sayfa oldu. Hint, rüyalarım, hicranlarım benim. Benim türbem. Bugün ziyaretçisi yok bu türbenin, yarın olacak mı?"¹¹

"Hint'i tanımak zorundayız, çünkü İslâmî tefekkürün sertâc-ı iptihacı tasavvuf o ülkeden fişkırdı. Cetlerimiz İslâmiyet'i kabul etmeden önce Budist'tiler. Hint'i tanımak zorundayız. İnsanlığın irfan ve idrâkine yön veren iki yaratıcı düşünce var. Hint ve Yunan... Biz bu iki ülkenin merkezindeyiz. Akdeniz, Doğu ile Batı'nın zifaf yatağı. İnsanlık korkunç bir buhranın pençesindedir. Kozmosla antropos arasındaki binlerce yıllık ahenk sona erdi. Avrupa maddeyi fethederken kendini unuttu. İnsana kendini bulduracak büyük terkibe ancak Hint sayesinde varabiliriz."¹²

Cemil Meriç'in ilk telif eseri olan 'Bir Dünyanın Eşiğinde' 1964'te "Hint Edebiyatı" adıyla da basılmıştır.

2. SAİNT- SİMON İLK SOSYOLOG, İLK SOSYALİST

Girişten sonra Saint-Simon'un hayatının ele alınmasıyla başlayan ve üç bölümden oluşan eser, Cemil Meriç'in ikinci eseridir. Ona göre çağımız Saint-Simon'la başlamaktadır. Saint-Simon hem endüstri devriminin ideologudur, hem sosyalizmin; aynı zamanda da Comte'un, Marx'ın ve Durkheim'in de hocasıdır.

Meriç'in ifadesiyle; Saint-Simon kutupları ahenkleştiren adamdır. Hem akıl, hem gönül. Zirveleri ve uçurumlarıyla devrilen kiliselerin harabeleri ortasında yeni bir dünya kurmak... Aydını bekleyen vazife böylesine güç, böylesine şümüllü idi. Biz de fetret dönemini yaşıyorduk; mazinin değerleri alt üst olmuş, yeni bir değerler levhası da kurulamamıştı. Devrim sonrası Fransa'sına benziyorduk. Ülkemizin kördüğümünü çözmek

¹¹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 46.

için, ondokuzuncu asrın en ansiklopedik kafasından faydalanamaz mıydık? 'Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist', toplumun dertlerine çare arayan bir aydının, Batı düşüncesine, daha doğrusu düşünceye uzanışıdır. Yani "Hint" bütün, Saint-Simon ise parçadır.¹³

Saint-Simon, Cemil Meriç için sadece sosyalizmin çıkırını açanlardan biri olarak değil, "bilgi sosyolojisine aydınlık getiren adam" olarak da önemlidir.¹⁴ Çağdaş düşünceyi kaynağında yakalamak için ondokuzuncu asır Avrupa'sına dönen Meriç'in bu yolculuğunun ilk meyveleri Saint-Simon'la Proudhan'dur.¹⁵

3. BU ÜLKE

1974 yılında okuyucusuyla buluşan bu eser beş ana bölümden oluşmaktadır. 'Bu Ülke', Cemil Meriç'in eserlerinin özünü oluşturan bir içeriğe sahiptir. Sözü fazla uzatmamak için, eseri bizzat onun ifadeleriyle tanıyalım:

"Bu sayfalarda hayatımın bütünü, yani bütün sevgilerim, bütün kinlerim, bütün tecrübelerim var. Bana öyle geliyor ki, hayat denen mülâkata bu kitabı yazmak için geldim: etimin eti, kemiğimin kemiği."¹⁶

"Sonra 'Bu Ülke'... ve yuvaya dönen yolcu. Öfkeleri, acıları, inkisarlarıyla Cemil Meriç. Önce mefhumları aydınlatmaya çalıştım: Sağ-sol, ilerici-gerici. Sonra, felâketlerimizin kaynağına eğildim: uydurma dil. Batı'nın ve Batıcıların can evine atılan kaza okları. 'Bu Ülke' yarım asırlık

¹² Meriç, *Jurnal 1*, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 150.

¹³ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 451.

¹⁴ Meriç, *Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 132.

¹⁵ Yazan, Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç*, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 101.

¹⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s. 56.

kendimizi ve içinde bulunduğumuz toplumu tanıma açısından büyük önem arz etmektedir.

Milletimiz hakkındaki gerçekliği tüm çıplaklığı ile öğrenmek ve daha sonra da çözüm yolları aramak gerekmektedir. Binâenaleyh, kendisini ve ülkesinin gerçeklerini tanımayan hiçbir aydının, kendi toplumuna yön vermesi de mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan 'Mağaradakiler' bir çağın muhasebesi, bir nevi özeleştirisi. Başka bir deyişle aydın denen mahlûkun monografisi. Zaman zaman insafsız, fakat daima samimi.²⁰

'Mağaradakiler', çarpık, güdük ve yerine oturmamış düşüncemizin kurşunkalemle çizilmiş bir taslağı... belki sevimli değil ama dürüst bir kitap.²¹

Mağaranın içi, mağaranın dışı, insanlık aynı sefil putlara tapan bir şaşkınlık kafilesi. Hakikatte mağaranın içi de dışı da bir. Yüzelli yıldır gölgeler âleminde yaşıyoruz. Kitap, kendi insanından kopan aydının trajedisidir. Amacı, bu yer altı mağarasına bir parça aydınlık getirmek.²²

'Mağaradakiler'de mağaradakilerden pek azı var. Latinler, 'birini tanımak hepsini tanımaktır' dememişler mi. Önce kişiler, sonra mefhumlar, sonra fotoğrafların asılları... Yaşadığımız bir dramın hikâyesi.²³ Şöyle diyor Cemil Meriç: Arkamda kilometre taşları ve yaprak yaprak dökülen rüyalar. Yeni bir kitabı bitirmek üzereyim: 'Mağaradakiler'. Eflatun'un mağarası bu. İçinde bizler varız. Beşir Fuat'lar, Ali Suavi'ler, Hilmi Ziya'lar... Türk aydınının yüzelli yıllık dramı. Sonra da genel olarak Batı aydını ve Rus İntelijansiyası.²⁴

Kısaca 'Mağaradakiler', Türk aydınının ve genel olarak aydının dramını sergilemektedir. Bu sahnede dünle yarın, kavramlarla insanlar yan

²⁰ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 452.

²¹ Yazan, a.g.e., s. 122.

²² Meriç, *Mağaradakiler*, Ötüken Yay., İstanbul, 1978, Arka kapak.

²³ Meriç, *Bu Ülke*, s. 56.

²⁴ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 285.

yanadır. 'Mağaradakiler'e Türk aydınının çileli hayatı demek daha uygun olacaktır.

6. KIRK AMBAR

'Kırk Ambar', Meriç'in ifadesiyle; bir mefhumlar kamûsu, derbeder ve dağınık bir ansiklopedi. Başka bir deyişle, onun kurmak istediği büyük âbidenin birkaç sütunuyla birkaç odası.²⁵

Eser hakkında her ne kadar Cemil Meriç; "Kırk Ambar, bataklığa fırlatılan bir kaya parçası, kurbağaların bile barınmadığı bu ölü sulardan en küçük bir ses çıkmadı."²⁶ demektedir ise de kızı Ümit Meriç'in ifadesiyle; "aslında Cemil Meriç yanılmaktadır."²⁷ Çünkü bu kitap yayımlandığı yıl olan 1980'de Türkiye Milli Kültür Vakfı'nca Fikir Dalı Ödülüne lâyık görülmüştür. Gerçekten de 'Kırk Ambar'da edebiyattan felsefeye, ideolojilerden sömürgeciliğe kadar birçok konu Cemil Meriç'in üslûbuyla masaya yatırılmış ve okuyucuya bir ışık hüzmeleri sunulmuştur.

Rûmûzu'l-Edeb ve Lehçetü'l-Hakayık isimli iki bağımsız bölümden oluşan eser 1980'de yayımlanmıştır.

7. BİR FACİANIN HİKÂYESİ

1981'de yayımlanan 'Bir Facianın Hikâyesi'nde Tanzimat'tan beri Osmanlı'nın çöküşü anlatılmaktadır. Birinci bölümde Anarşi-Terör-Anomi başlığı altında terörizm ve anarşizm gibi şiddet doktrinlerinin otopsi yapılmakta, ikinci bölümde ise kapitülasyonlardan başlayarak Osmanlı Devleti'nin geçirdiği safhalar aydın çerçevesi içinde değerlendirilmekte ve bu tarihlerde Türk aydınının tavrı eleştiri konusu yapılmaktadır.

²⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 56-57.

²⁶ Meriç, *Jurnal 2*, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 265.

²⁷ Yazan, a.g.e., s. 123.

Meriç'in ifadesiyle; 'Bir Facianın Hikâyesi' zifiri karanlıkta çakılan bir kibrit, kuledeki nöbetçi feryadıdır.²⁸

"Toplum zıvanadan çıkmış. Cinayet cinayeti kovalıyor. Akıl susmuş ve mefhumlar cehennemi bir raks içinde tepinip duruyor. Sloganlar yönetiyor insanları. İdeolojiler yol gösteren birer harita değil, idrâke giydirilen deli gömlekleri. Aydın, dilini yutmuş, namlular konuşuyor", diyen Cemil Meriç sormaktadır:

"Bir kıyametin arefesinde miyiz acaba? Dünyayı şeytan mı yönetiyor? Düzeni büyücüler mi bozdu? Bu kördüğümü çözecek İskender nerede? Tarihlerin tanımadığı bir tahrip cinneti karşısındayız. Sosyal bir kuduz veya kanser."²⁹

Bu duygularla dolu olarak yazmış Meriç 'Bir Facianın Hikâyesi'ni. Ve anlayabilmek için de bu duygularla yüklü olarak okumak gerekiyor onu.

8. IŞIK DOĞUDAN GELİR

1984'de yayımlanan eserde Cemil Meriç, medeniyetlerin defter-i amâli olan ansiklopedileri incelemektedir. Batı'nın ve Doğu'nun ansiklopedilerini ve aynı zamanda kutsal kitaplarını tetkik eden Meriç, daha sonra hermetik düşünceyi ve İslâm'ın tercümeyle bakışını araştırmaktadır. Kısaca, 'Işık Doğudan Gelir' büyük âbideye birkaç sütun, birkaç oda daha eklemektedir.³⁰

9. KÜLTÜRDEN İRFANA

Bu eser, Meriç'in "kültür"ü genişçe tartıştığı kitabıdır. İlk bölümü tamamen "kültür" konusuna ayrılan ve sekiz bölümden oluşan 'Kültürden İrfana' 1985'de düşünce hayatımıza kazandırılmıştır. Eserinde "kültür"ün

²⁸ Meriç, *Bu Ülke*, s. 57.

²⁹ Meriç, *Bir Facianın Hikâyesi*. Umran Yay., Ankara, 1981, s. 1.

³⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 57.

yanında başka birçok konuya da değinen Cemil Meriç, Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, Celal Nuri, Edward Said, Garaudy, Hammer, Rıza Tevfik ve benzerleri bağlamında; şarkiyatçılıktan ateizme, dil akademisinden Genç Osmanlılar'a ve irfan fikrine varıncaya kadar birçok meseleyi sayfalarına aktarmış ve okuyucusunu bilgilendirmeye çalışmıştır.

Cemil Meriç hayattayken yayımlanan eserleri bunlardır. Ayrıca 'Jurnal 1' ve 'Jurnal 2' ile 'Sosyoloji Notları ve Konferanslar' ise ölümünden sonra oğlu Mahmut Ali ve kızı Ümit Meriç tarafından yayına hazırlanmışlardır.

10. JURNAL 1

11. JURNAL 2

1992 ve 1993'te yayımlanan eserlerin birinci cildinde Cemil Meriç, mutsuzlukları ve umutsuzluklarıyla karşımıza çıkmaktadır. Mutsuzdur; çünkü gözlerini kaybetmenin acısını taşımaktadır. Zaten Jurnal'ini de 1955 yılında, göz ameliyatı için gittiği Paris'ten dönüşünü izleyen dokuzuncu gün kaleme almaya başlamıştır. Bu sebeple özellikle Temmuz 1955-Aralık 1965 yılları arasındaki yazılarında belli bir mutsuzluğu gözlemek mümkündür. Bu dönem yazılarında Meriç'in; dünyaya, çevresine ve özellikle de kendisine dönük kötümser eleştirilerinin yoğunlaştığı görülmektedir.

Jurnal'in ikinci cildinde daha ümitvar, daha mutlu ve halini kabullenmiş bir Cemil Meriç'le karşılaşmaktayız. İkinci ciltteki yazıları 5 Ekim 1966 ile 7 Ağustos 1983 tarihleri arasını kapsamaktadır.

Ne olursa olsun, herşeye rağmen Cemil Meriç, Jurnal'lerinde bütün düşüncesi, karakteri ve kişiliği ile çınlıplak karşımızdadır. Bu da marjinal bir yazarın öteki yüzüdür. Benliği, birikimi, şuuraltı ve şuurüstü ile.³¹

³¹ Meriç, *Jurnal 1*. Arka kapak.

12. SOSYOLOJİ NOTLARI VE KONFERANSLAR

1993'te yayımlanan bu eser Cemil Meriç'in yayımlanmış son eseridir. İki ana bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde Sosyoloji Notları, ikinci bölümünde ise Konferanslar yer almaktadır. Bu kitapta, yazar değil, konuşan Cemil Meriç vardır. Kitap, onun İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde 1965'ten 1969'a kadar anlattığı dersleri, verdiği birkaç konferansın metnini ve bazı sohbetlerinden alınan notları içermektedir.³² Ders notları Avrupa'dan İslâmiyet'e, kadından şiire, akıl ve imandan faşizme, tekâmülden Fransız sosyalizmine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Konferansları ise kültür ve medeniyet, yabancılaşma, aydın üzerine, Marksizm ve İslâmiyet, dünya görüşleri, anarşi ve anarşizm, lügatler, Carlyle ve Kahramanlar, Oryantalizm vb. başlıklar altında gerçekleştirilmiştir.

B. ÇEVİRİ ESERLERİ

1. Altın Gözlü Kız	(Balzac)	1943
2. Otuzundaki Kadın	(Balzac)	1945
3. Onüçlerin Romanı	(Balzac)	1945
4. Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti	(Balzac)	1946
5. Hernani	(V. Hugo)	1956
6. Marion De Lorme	(V. Hugo)	1966
7. Köprüden Düşenler	(T. Wildon)	1981
8. Batıyı Büyüleyen İslâm	(M. Radinson)	1983

³² Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yay., İstanbul, 1997, Arka kapak.

III. FİKİR DÜNYASININ KAYNAKLARI

Cemil Meriç, ilk ve orta tahsilini Fransız diliyle eğitim veren bir okulda yapmıştır. Bütün irfanını Fransızca'ya borçlu olduğunu belirten Meriç, bu yıllarda Fransızcası kadar iyi olmamakla beraber Arapça da öğrenmiştir. Okul çağlarında okuma-yazmaya karşı aşırı eğilimini fark eden hocaları tarafından teşvik edilir. İlk şiiri Antakya'da çıkan "Karagöz" gazetesinde neşredilir. "Fırsat Yoksulu", o yıllarda şiirlerinde kullandığı bir mahlâsın adıdır. Manda idaresi altında bulunan Hatay'da Cemil Meriç, sancakta yaşayan her Türk genci gibi henüz yatağını bulmamış bir Türkçülük hissiyle doludur. Ancak fikrî bakımdan tek değil, çok yönlü bir alış-veriş içindedir:

" Entelektüel hayatım üzerinde etki yapan bazı kitaplardan da söz edelim. Önce senelerce bir merakı tutuşturan Rıza Tevfik'in 'Kamus-ı Felsefe'si. Sonra Selim Sırrı'nın 'Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı'... Kaderimi tayin eden bir başka kitap da İbrahim Ethem'in 'Terbiye-i İrade' başlıklı eseridir. Disiplin içinde çalışmayı bu kitaptan öğrendim. 'Suç ve Ceza' baştan sona okuduğum, büyük bir kısmını çevirdiğim, daha doğrusu çevirdiğimi sandığım ilk yabancı kitap... Dünyam Romanlar dünyasıydı, 'Ekmekçi Kadın'ların, 'Tunç Kızlar'ın, 'Simon ve Mari'lerin dünyası... Kuklalarla dolu bir dünya."³³

Düşünce dünyasını, daha doğrusu dünya görüşünü biçimlendirdiğini sandığı ilk kitap, Büchner'in 'Madde ve Kuvvet'idir: "Düşünce dünyamı en çok etkileyen kitap Doktor Büchner'in 'Madde ve Kuvvet'i, zira bu kitap materyalist felsefenin en mükemmel eseri."³⁴ Engels'in 'Anti Duhring'ini lisede okuyan Cemil Meriç, 'Kapital'i de o yıllarda okur. Ancak Kapital'in genç Cemil Meriç'i 'Madde ve Kuvvet' kadar etkilemediği anlaşılmaktadır:

³³ Meriç, *Bu Ülke*, s. 28.

³⁴ Meriç, a. g. e., s. 42.

"Hakikat bir perdenin arkasında sanırdım. 'Kapital'i okuyunca bütün sırlar çözülecek. Belki birçok sırlar çözülür 'Kapital'i okuyunca. Ama 'Kapital' nasıl okunur. Dilini bilmediğim bir dünya. Her bahis, sokaklarını tanımadığım bir şehir, haritam yok. Nereye gidiyorsun? Ve nihayet dünya 'Kapital'le bitmiyor."³⁵

Cemil Meriç İstanbul'da Nâzım Hikmet ve Kerim Sadi ile tanışır. Daha 22 yaşında. Andre Gide'in çıkardığı "Clarte" dergisine, "Gringoire" gazetesine ve "Nouvelles Litteraires"e abonedir. Antakya sancağında çıkan "Maarif-i Umumiye" ve "Yeni Mecmua'yı düzenli olarak izlemektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin "Kırk Ambar"ı ufkunu genişleten dergilerdendir. Şöyle demektedir kendisi: "Ahmet Mithat fakülte değil, üniversite. Ben onun çocuğuyum..."³⁶

Kendi ifadesiyle de divan edebiyatına âşıktır. Nâbi, Fuzûlî ve Nedîm'in temsil ettiği şiir dünyası, ona göre edebiyatın kendisidir.

Meriç, sonra Balzac'ı keşfeder. Balzac'da neler bulduğunu ise şöyle ifade etmektedir: "Dosto'nun hristiyan tarafı beni rahatsız ediyordu. Buchner, Nordau ve Marks, beni Marksizmden öylesine soğutmuşlardı ki, vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarımı tıkıyordum."³⁷

En çok sevdiği Fransız yazarları Hugo, Chateaubriand, Balzac ve Volter'dir. Aydınlığında yürüdüğü diğer düşünürleri de minnetle anmaktadır:

"Fikri çalışmayı en çok etkileyen Paul Bourget ve Taine. Niçin? Belki biraz onlara çekmişim de ondan."³⁸

Düşünce hayatıma yön veren öteki ustalar Rousseau ile İbn Haldun.

³⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 30.

³⁶ Bkz. Meriç, a. g. e., s. 32; a. mlf., *Kültürden İrfana*, İnsan Yay., İstanbul, 1986, s. 231-233; a. mlf., *Bir Facianın Hikâyesi*, s. 107.

³⁷ Meriç, *Bu Ülke*, s. 33.

³⁸ Meriç, a. g. e., s. 42.

Rousseau'dan Nietzsche'ye, Nietzsche'den Hegel'e ve şakirtlerine geçiş. **İbn Haldun, İslâm dünyasındaki kılavuzum.**³⁹

Entelektüel gelişmemde yol gösterici olmuş iki hocadan da minnetle söz etmek istiyorum: Qinet ve Michelet... Bence Fransa demek Qinet ve Michelet demektir... 'Dinlerin Ruhü' ve 'İnsanlığın Kitab-ı Mukaddesi'... pencerelerini bütün inanç ve düşünce dünyasına açmış, her türlü yobazlıktan uzak birer irfan âbidesi... Schure de düşüncelerimin gelişmesinde ufuklar açan bir yazar. Qinet ve Michelet gibi."⁴⁰

"Kagliostro, Nostradamüs, Sör Vilyam Kroks benim için hazinenin gerçek bekçileriydiler. Onları ararken Buchner çıktı karşıma. Buchner... sonra Marx ve şakirtleri. Maddecilikle gerdeğe girmeden çok kısa bir flört."⁴¹

Cemil Meriç, düşünce hayatına yön veren düşünürlerden söz ederken, yukarıda saydığımız pek çok düşünürün yanı sıra⁴² bilhassa M. Weber'e⁴³, M. Radinson'a⁴⁴ ve Ali Şeriatî'ye⁴⁵ özellikle atıflarda bulunmaktadır.

Onun düşünce kaynaklarının pek çoğu aslında Batılı aydınlardır. Ne var ki, Meriç'te yaşadığı toplumun değerlerine sırtını çeviren yabancılaşmış bir tavır görülmez. Çünkü o, Doğu-Batı dengesini kendine özgü fikir dünyasında sorgulayarak sağlamaya gayret göstermiştir.⁴⁶

Esasen ona göre günümüzün aydını hem klasik çağ hem de modern çağın aydınlarını tanımak ve anlamak zorundadır.⁴⁷

³⁹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 283.

⁴⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 43.

⁴¹ Meriç, a. g. e., s. 29-30; Krş. a.mlf., *Jurnal 1*, s. 397.

⁴² Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, Pınar Yay., İstanbul, 1984, s. 144, 149; Krş. a. mlf. *Mağaradakiler*, s. 324.

⁴³ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yay., İstanbul, 1977, s. 217.

⁴⁴ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 338-346.

⁴⁵ Meriç, a. g. e., s. 425-439.

⁴⁶ Bkz. Alkan, Ahmet Turan, *Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç*, Akçağ Yay., Ankara, 1993, s. 22.

⁴⁷ Krş. Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 169.

II. BÖLÜM

CEMİL MERİÇ'TE AYDIN KAVRAMI

I. "AYDIN" IN TARİHİ

Aydınları "aydın" yapan özelliklerden biri veya birkaçı genelleştirilir ve soyutlanırsa, daha eski toplumlarda da bu fonksiyonları yerine getiren kategorilerin bulunduğu kabul edilebilir.

Rönesansla birlikte Batı dünyasında ortaya çıkan yeni şartlar, bilginin laikleşmesi sürecini başlatmıştır. Başka bir deyişle kilise kurumunun dışında ve çoğu zaman kilise bilgisine aykırı bilgi üreten yeni insanlar modern anlamda "aydınlar"ın ilk örnekleri olarak belirmeye başlamışlardır.⁴⁸ Üniversitelerin gelişmesi hümanist öğretimin yaygınlaşmasıyla birleşerek, ruhban kastı olmayan, üyeleri değişik toplumsal ortamlardan gelen ve bir ölçüde feodal toplumun egemen sınıflarından ve egemen öğretilerinden bağıını koparmış bir aydın sınıfının oluşumuna imkân sağlamıştır. Böylece bu kategori Aydınlanma düşünürlerini üretmiş, özellik de Fransa'da aydınlar

⁴⁸ Belge, Murat, *Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar*, CDTA, İletişim Yay., İstanbul, 1983, c. I, s. 122.

ancien regime'in egemen sınıfıyla Kilisesi'ne karşı çıkararak, kendilerini toplumun eleştirmenleri olarak kabul ettirmişlerdir.⁴⁹

Entelektüel sözcüğünün ilk kullanımı zamanımıza oldukça yakındır. "Dreyfus"⁵⁰ davası ile entelektüel yeni bir mâna kazanır. Kelime 1896'da

⁴⁹ Bottomore, T.B., *Seçkinler ve Toplum*, Çev. Erol Mutlu, Gündoğan Yay., Ankara, 1990, s. 76.

⁵⁰ Dokuma fabrikatörü varlıklı bir Yahudinin oğlu olan Dreyfus Alfred (d. 19 Ekim 1859, Mulhouse- ö. 12 Temmuz 1935, Paris, Fransa), Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in siyasal ve toplumsal tarihine damgasını vuran Dreyfus Olayı'nın kahramanıdır. Dreyfus, 1882'de Politeknik okuluna girdi. Daha sonra subay olmaya karar verdi; 1889'da yüzbaşılığa kadar yükselmişti. Savaş Bakanlığı'nda çalışırken, 1894'te, Alman askeri ateşesine Fransız ordusunun sırlarını satmakla suçlandı. 15 Ekim'de tutuklandı, suçlu bulunarak 22 Aralık'ta Fransız Guyanası açıklarındaki ünlü ceza yerleşmesi Şeytan Adasında yaşam boyu hapse mahkûm edildi.

Yetersiz kanıtlara dayanan yargılamada izlenen yöntem de çok olağan dışıydı. Dreyfus'un suçlamayı reddetmesine ve ailesinin de yılmadan kendisini desteklemesine karşın hem kamuoyu hem de Yahudi düşmanı bir kesimin başını çektiği Fransız basını, mahkeme kararını ve cezayı olumlu karşıladı. Özellikle Edouard Drumont'un çıkardığı La Libre Parole gazetesi Dreyfus'ü sadakatsizliğin simgesi olarak göstermeye çalıştı.

Ama zamanla bu konuda kuşkular belirmeye başladı. Yarbay Georges Picquart, casusluk olayına Binbaşı C. F. (Walsin-) Esterhazy'nin karıştığını ve Dreyfus'ün suçlanmasına neden olan mektubun onun el yazısıyla kaleme alındığını ortaya koyan kanıtlar buldu. Bu nedenle Picquart'ın görevinden alınması üzerine, elde edilen bulguların üst makamları tedirgin ettiği kanısı yaygınlaştı. Gazeteci Joseph Reinach, Georges Clemenceau, senatör Auguste Scheurer-Kestner ve Emile Durkheim gibi kişilerin de katılmasıyla Dreyfus yanlılarının sayısı gitgide çoğaldı.

Bu arada Esterhazy'nin birtakım kanıtlar uydurup söylentiler yayması, Dreyfus'ün yazdığı öne sürülen mektubu bulan Binbaşı Hubert Joseph Henri'nin yeni sahte belgeler düzenleyip birtakım belgeleri ise hasıraltı etmesi, olayı inanılmaz ölçüde karmaşıktırdı. Ama divanîharbe çıkanlar Esterhazy aklandı, Picquart ise tutuklandı. Bunun üzerine Dreyfus Davası'nın yeniden görülmesi gerektiğini savunan hareket birdenbire güçlendi. 13 Ocak 1898'de romancı Emile Zola, Clemenceau'nun gazetesi L'Aurore'un birinci sayfasında "J'Accuse" (Suçluyorum) başlıklı bir açık mektup yayımladı. Aurore'un o günkü baskısı 200 bin sattı. Zola, orduyu Dreyfus'la ilgili karardaki yanlışlığı örtbas etmekle ve Savunma Bakanlığı'nın emriyle Esterhazy'yi aklamakla suçluyordu.

Zola'nın mektubu yayımlandığında, Dreyfus Davası kamuoyunda büyük ilgi uyandırmış ve Fransa'yı iki karşıt kampa bölmüş bulunuyordu. Sorun, Dreyfus'ün suçluluğu ya da suçsuzluğu gibi kişisel boyutları çoktan aşmıştı. Davanın yeniden görülmesine karşı çıkan milliyetçi ve otoriter Dreyfus karşıtları olayı, ülkenin düşmanlarının orduyu küçük düşürme çabası olarak değerlendiriyor, konuya uluslararası sosyalizm ve Yahudilik karşısında bir ulusal güvenlik sorunu, Fransa ile Almanya arasında bir çıkar çatışması gözüyle bakıyorlardı. Dreyfus'ün aklanmasını isteyenler ise onun mahkûm edilmesini, kişi özgürlüğü ilkesinin ulusal güvenliğe feda edilmesi,

Aurore'de çıkan yazıyla bir zümreyi ifade eder; Bütün cemiyet hadiseleri karşısında uyanık bir vicdan. Dreyfus davası milli menfaatlerle insani menfaatlerin çatışmasıdır. Entelektüel, daima gergin bir şuurdur. İtirazdır, isyandır."⁵¹

Entelektüelin bir isim olarak ele alınması ise, Dreyfus olayı dolayısıyla ilk defa 1898'de Fransa'da kullanılmıştır. Bilindiği üzere, bu kelimeye, Dreyfus'un tutuklanmasına karşı çıkan yazarlar ve profesörler tarafından yayınlanan "Aydınlar Bildirisi" adlı bir protestoda rastlamaktayız.

cumhuriyetçi sivil otorite ile devletten bağımsız davranan askeri otoritenin çatışması olarak görüyorlardı. Parlamentoda büyük gürültü kopuyor, milliyetçilerin baskısıyla hükümet Emile Zola hakkında dava açıyor, taşrada Yahudi düşmanı ayaklanmalar çıkıyordu. Buna karşılık Dreyfus Davası'nın yeniden görülmesini isteyen bir dilekçe, Anatole France, Marcel Proust ve pek çok başka aydınla birlikte 3 bin kişi tarafından imzalandı. Şubatta yargılanmaya başlayan Zola yayın yoluyla iftiradan suçlu bulundu ve bir yıl hapis ile 3.000 frank para cezasına çarptırıldı.

Ama bir yıl içinde Dreyfus yanlıları güç kazandı. Binbaşı Henri sahtekârlık yaptığını itiraf ettikten sonra Ağustos 1898 sonunda intihar etti. Esterhazy panik içinde Belçika'ya oradan Londra'ya kaçtı. Artık Dreyfus ailesinin davanın yeniden görülmesi isteği geri çevrilemezdi.

Rene Waldeck-Rousseau başkanlığındaki yeni hükümet Haziran 1899'da göreve başladı ve olayı sonuca bağlamay karar verdi. Yeniden yargılanmak için Şeytan Adasından getirilen Dreyfus, Rennes'de divanıharp önüne çıkarıldı (7 Ağustos-9 Eylül 1899). Mahkeme Dreyfus'u gene suçlu buldu, ama cumhurbaşkanı sorunu çözmek için Dreyfus'u affetti. Dreyfus af kararını kabul etmekle birlikte, suçsuzluğunu kanıtlamak için sonuna kadar çaba gösterme hakkını da saklı tuttu.

1904'te Dreyfus'e yeniden yargılanma hakkı tanındı ve Temmuz 1906'da sivil bir temyiz mahkemesi onu aklayarak hakkındaki bütün mahkûmiyet kararlarını bozdu. Parlamento Dreyfus'un eski görevine dönmesini sağlayan bir yasa tasarısını onayladı. Dreyfus 22 Temmuz'da resmen orduya döndü ve Legion d'honneur nişanıyla ödüllendirildi. Orduda kısa bir süre daha görev yapan Dreyfus binbaşılığa yükseldikten sonra kendi isteğiyle yedeğe ayrıldı. I. Dünya Savaşı'nda yeniden göreve çağrıldı ve yarbay rütbesiyle bir cephe birliğine komuta etti. Savaşın sonra ne yaptığı bilinmemektedir.

Fransa tarihine L'Affaire (Olay) adıyla geçen Dreyfus Davası, Üçüncü Cumhuriyet'in ve çağdaş Fransa'nın tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Bu dava çerçevesinde gelişen çalkantıların keskinleştirdiği siyasal ve toplumsal güçler dağılımı, 1905'te kilise ve devlet işlerinin ayrılması gibi sarsıcı önlemlerin alınmasına, Fransa'yı, sağdaki milliyetçiler ile soldaki antimilitaristler arasında 1914'te hatta daha sonrasına değin etkisi altında tutacak bir bölünmenin doğmasına yol açtı.

(Bkz. Heyet, Ana Britannica, Genel Kültür Ansk., Ana Yay., İstanbul, 1986-87, X, 367-368. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Zola, Emile, *Dreyfus Olayı*, Türk: Muammer Tuncer, Yalçın Yay., İstanbul, 1988, s. 7-183.)

⁵¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 287-288.

Bu olayda, Dreyfusçulara karşı olanlar, muhaliflerini "entelektüeller" olarak yeriyorlardı.⁵²

Batı'da entelektüel, kendini müesses nizama karşı çok titiz, bazı ideolojilerin emrinde, uzak ve hayali bir nizamın cazibesine kaptırmıştır. Bunlar "bildiriler" imzalar, tanımadığı insanları kendi insanından daha çok düşünür. Üstüne vazife olmayan işlere karışır; mimardır, doktordur, avukattır fakat kendi konusunun dışına çıkan bir sürü mesele ile meşguldür. Bu aydın belli kanallardan beslenir, saftır. Vehimlerin ve kalıpların eseridir.⁵³

Cemil Meriç, Batı ülkelerinin entelektüel anlayışlarına da yer vermektedir:

"İsrail'de entelektüel: Bilgili, parlak zekâlı, yaratıcı güce sahip, üstelik günlük sorunlarını da çözeabilen kimsedir: Maşallah... Bu tarife göre ne Spinoza entelektüel, ne Balzac, ne de Einstein"⁵⁴

Aynı şekilde Latin Amerika aydınlarını araştırma konusu yapan Ellisian için, üslûbu olan bir yazardır entelektüel. Şairdir, romancıdır, tiyatro veya deneme yazarıdır. Peki... Kitapsız hocalar politikacılar, avukatlar mabetten kovulacak mı? Bir ülkede üslûbu olan kaç yazar sayabiliriz?⁵⁵

Almanya'da ise gelişen bir burjuvazi olmadığı için aydınlar yalnız kalmış, böylece onlar ya memleketlerinden kaçmışlar, ya intihar etmişler, ya da delirmişlerdir. Bundan dolayı orada hakim olan Spiritüalizm'dir.⁵⁶

Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi Batı aydını için sadece Batı anlayışı vardır.⁵⁷

Cemil Meriç'e göre, toplumdaki sosyal yapının bozukluklarını ilk defa

⁵² Türkdoğan, Orhan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, M.Ü. İlah. Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 175.

⁵³ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 288.

⁵⁴ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 18.

⁵⁵ Meriç, a.g.e., s. 18.

⁵⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 143.

⁵⁷ Meriç, a.g.e., s. 289.

ortaya koyanlar ise sofistlerdir.⁵⁸ Dolayısıyla bugünkü entelektüeller de sofistlerin torunudur; çılgınlığı, hayâsızlığı, tecessüsü ile sofistlerin torunu.⁵⁹

Kısaca aydın kavramı, Batı'da bir toplumsal grubu tanımlamak için oldukça geç (XIX. y.y.'ın sonuna doğru) oluşturulmuş bir kavramdır.⁶⁰

Netice olarak, Avrupa aydını 19.y.y.da yaşadığı sosyal değişimlerden kaynaklanan buhranı, bugün hemen hemen atlatmış durumdadır. Ancak aydına, ahlâki vasfı olan dürüstlük, cesurluk ve hakikat uğrunda herşeyini feda edebilen insan diyebilmek ise oldukça zor görünmektedir.

Eski Türklerde ise toplumu aydınlatanlara "Ozan", "Bahşi", "Bilge" denilmektedir. Ancak yabancı kültürlerle temas sonucunda "halk ve ona yol gösteren zümre" anlayışı geniş ölçüde değişime uğramıştır.⁶¹

Türk aydınının tarihi kökenini ise resmi tarihin "Gerileme Dönemi" adını verdiği, Osmanlı'nın ise Nizam-ı Âlemin bozulması olarak travmatik bir biçimde hissettiği ekonomik ve siyasal sistemin kökten değişime uğramaya başladığı, 17. y.y. başlarına kadar götürmek mümkündür. Dolayısıyla Batılılaşmayla birlikte ortaya çıkan aydın zümre, ulemanın konumunu da sarsmaya başlamıştır. İslâm âlemi 17. 18.ve 19.y.y.da Batı etkisine maruz kaldığı zaman, müslüman halklar kendilerine yol gösterecek ve rehberlik yapacak ilim, irfan, hikmet ve fikir sahiplerinden geniş ölçüde yoksundurlar. Bu durumda görülenlerin çoğu hiçbir ciddi dünya görüşüne sahip olmayan nakilciler, rivayetçiler ve taklitçilerden ibaretti. Böyle olunca da müslüman toplumlarda bu anlamda tam bir boşluk vardı ve bu boşluk doldurulmaya da son derece müsaitti. Özellikle 19.y.y.da Avrupa medeniyetinin kültürü, bilimi ve teknolojisi ile tanışanlar bu boşluğu

⁵⁸ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 27.

⁵⁹ Meriç, a.g.e., s. 28.

⁶⁰ Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 267.

⁶¹ Uludağ, Süleyman, *İslâm-Siyaset İlişkileri*, Dergâh Yay., İstanbul, 1994, s. 240-241.

görmekte gecikmediler. Mevcut medeniyetin ve ona ait unsurların yetersizliğini fark ettiler. Onun için de bu boşluğu doldurmak teşebbüsüne geçtiler. Ancak bunu hissedenlerin çoğu devlet adamı, asker ve bürokrattı. Bunların temel projeleri Avrupa medeniyetini örnek alarak müslüman topluma çeki-düzen vermek ve onu yeniden inşa etmektir. Böyle düşünenler bu yolda kendilerini izleyen birtakım edipler, şairler, öğretmenler ve yöneticiler de yetiştirdiler. İşte Osmanlı münevverlerinin ve Cumhuriyet aydınının kökeni bu kadrodur.⁶² Aydın, artık belli bir statünün adamıdır. O, sesini duyurmada ulemanın tersine, dili yerine kalemini kullanmaya başlamıştır.⁶³ Öte yandan aydınların ortaya çıkışını, ulemanın konumundaki zayıflamasıyla⁶⁴ bağlantılandıranlar da olmuştur.

Bununla birlikte ünlü sosyolog Ülgener'e göre ise aydınımızı tanımak açısından Tanzimat öncesi ve sonrası temelinde bir tarihsel ayrım yapılabilir. Tanzimat öncesinde bugünkü anlamı ve ölçüsüyle "aydın" yoktur. Bundan sonra ise sırasıyla "Tanzimat Aydın", "Yeni Osmanlılar", "Genç Türkler", "Bürokrat Aydın" ve "Sol Aydın" ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ülgener, aydın ve entelektüel sözcüklerini genellikle aynı anlamda kullanmakla birlikte, sözcüğün Batı ülkelerinde farklı, Türkiye'de farklı anlamlar taşıdığını da belirtmektedir.⁶⁵

Türk aydınının doğuşunu oluşturan öğelerin belirlenmesinde, ulema rollerinin konjonktürel gerilemesinin önemiyle birlikte, belirlenmiş fonksiyonları yerine getirme konusunda ulemanın konumuyla paralellik taşıyan aydının Türkiye'ye özgü rol kazanım süreci de dikkate alınmak zorundadır.⁶⁶

⁶² Uludağ, a.g.e. s. 244.

⁶³ Yıldız, Yavuz G., "*Türk Aydın ve İktidar Sorunu*", Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, 1.bsk., Bağlam Yay., İstanbul, 1995, s. 362.

⁶⁴ Subaşı, Necdet, *Aydın ve Meşrutiyet*, Türkiye Günlüğü 35/ Temmuz-Ağustos, 1995, s. 28.

⁶⁵ Bkz. Subaşı, Necdet, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996, s. 159.

⁶⁶ Subaşı, a.g.e., s. 68.

II. AYDIN-ENTELEKTÜEL-MÜNEVVER

Aydın kavramı, tarihsel arka planına dayalı içeriğinden dolayı, tanımlama düzlemindeki tartışmalı niteliğinden kurtulamamaktadır. Öte yandan, aydın kavramının bir kültürden diğerine geniş ölçüde farklılık göstermesi de universal olarak kabul edilebilecek bir tanım yapılabilmesini güçleştirmektedir.

Aydın kavramını tanımlamaya çalışan çeşitli sosyal bilimciler, uyguladıkları yöntem ve bağlandıkları bakış açısına göre, değişik noktalardan yola çıkmışlardır. Örneğin aydın, belirli bir eğitilmişlik kriterine göre mi tanımlanacaktır, yoksa toplumda oynadığı role göre mi?⁶⁷ Aydının gerçek anlamı nedir? Kimlere aydın denir? Aydınlar kimlerdir ve yaşadıkları toplum içindeki rolleri ve sorumlulukları nelerdir?⁶⁸ Bu ve benzeri sorular gerek toplumumuzda, gerekse bütün dünyada sık sık sorulmaktadır.

Edward Shils'e göre aydınlar konuşma ve ifadelerinde, toplumun diğer üyelerinden çok daha sık olarak, toplum, tabiat ve evren üzerine genel, kapsamlı ve soyut biçimde semboller kullanan kişilerin toplamıdır.⁶⁹ Tanınmış sosyolog R. Merton aydın kişiyi, "sosyal bir rolü ortaya koyan ve bütün bir insan olmayan kimse" olarak tanımlar. Bu anlamda olmak üzere insanlar, kendilerini bilgi sağlamaya ve onu formüle etmeye hassettikleri

⁶⁷ Subaşı, a. g. e., s. 37.

⁶⁸ Şeriatî, Ali, *Medeniyet ve Modernizm*, Türk: Ahmet Yüksek, Bileşik Yay., İstanbul, 1998, s. 12-13.

⁶⁹ Türkoğlu, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 189; Krş. Topçu, Nurcittin, *Yarınki Türkiye*, Yağmur Yay., İstanbul, 1972, s. 231; Saybaşı, Kemâli, *"Münevver, Entelektüel, Aydın"*, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, 1. bsk., Bağlam Yay., İstanbul, 1995, s. 161.

sürece aydın olarak düşünülürler.⁷⁰ Julien Benda ise aydınları; insanlığın vicdanı olan, süper yetenekli, ahlâki donanımları gelişkin, filozof krallardan oluşan bir avuç insan olarak tanımlar.⁷¹

Ülgener ise aydın kavramını, fikri ürünleri ve temsil ettikleri değer anlayışı ile toplumu etkilemede lider fonksiyonuna sahip (veya öyle olduklarına kendilerini ve başkalarını inandırmış) kişilerin dağınık ve gevşek gruplanması olarak tanımlar; toplumdaki birleştirici çizgilerini ise, "fikir-entelektüel" nitelikleri ile ses ve söz sahibi olmak biçiminde belirler.⁷²

Aydın konusundaki tezleriyle tanınan Gramsci'ye göre ise aydınlar, bilincinde olsunlar ya da olmasınlar, bir sınıfın sözcülüğünü yapmaktadırlar.⁷³ Aydın, klasik manada araştırmacı ya da kâşif değildir; bunun ötesinde iddialara uzanır, kelimayı kendi dünya görüşünü ima edecek tarzda kullanır ve gerçeği nakletmekle kalmak yerine değiştirmeyi ister ve ümit eder. O, kelimanın muhafızı, nöbetçisi değil, yaratıcısıdır.⁷⁴ Çünkü aydın şaşırtır, olanaksızı düşündürür. Her şeyi en uca getirir, özgürlüğün olanaksızlığında özgür olur. Umutsuzluğun derinliklerine dalarak umudu bulur.⁷⁵ Aydınlar, bir yandan bütün dünyaların, diğer yandan da tüm sorgulamaların yaratıcıları ve şüpheyi her yana hakim kılan devrimcilerdir!..⁷⁶ Dolayısıyla aydınlar, kendi kafası içinde yeniden inşa edemediği, tutarlı kılamadığı hiçbir ışığa biat etmez. Ne mümindir ne de

⁷⁰Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s.190; Krş. Türkdoğan, Orhan, "*Türkiye'de Aydın Muhalefeti: Yeni Sol ve Yeni Sağın Oluşumu*" , Türkiye Günlüğü 16/Güz, 1991, s. 22.

⁷¹Said, Edward, *Entelektüel*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, s. 22-23.

⁷²Ülgener, Sabri F., *Zihniyet Aydınlar ve İzmler*, Mayaş Yay., Ankara, 1983, s. 67; Krş. Kılıçbay, Mehmet Ali, "*Aydın(lık) Siyaset*". Türkiye Günlüğü 35/Temmuz-Ağustos, 1995, s. 21.

⁷³Subaşı, a.g.e., s. 46.

⁷⁴Kolakowski, Leszek, *Modernliğin Sonsuz Duruşması*, Türk: Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul, 1999, s. 59-60.

⁷⁵Yakupoğlu, M. Mukadder, *Ahlâk ve Şiddet*, Göçebe Yay., İstanbul, 1997, s. 41-42.

⁷⁶Kolakowski, a.g.e., s. 58.

münkir; münşidir, tabii zihin düzeyinde. Bunun için aydın "ne inşa ettiği" değil, "inşa etmesi esasında aydındır"⁷⁷. Öyleyse aydın, şiddetin yok olduğu, bireysel ahlâkın toplumsal ahlâkı etkisiz hale getirdiği bir dünya yaratmak isteyen kişidir⁷⁸

Her şeye rağmen, aydın kavramını tanımlamak ve aydın kimliğini tesbit etmek, ancak onun yerine getirdiği fonksiyonlar yoluyla mümkün olmaktadır. Çünkü modern toplumun bir ürünü olarak ortaya çıkan aydınları diğer insanlardan ayıran yönü, tamamen yerine getirdikleri fonksiyonlarıyla sınırlıdır. Zira bütün insanlar aydının gördüğü işi görmezler.⁷⁹ Dolayısıyla aydını aydın yapan özellikleri, onun, toplumunun kesimler arası, toplumlararası ve hatta uluslararası sosyal çelişkilerin gerçek bir bilincinde⁸⁰ ve topluma karşı sorumluluğunda aramak gerekmektedir. Ancak, gerçek ve sorumlu aydının görevi, kendisine sorulanları tartışmadan, sorgulamadan olduğu gibi kabul etmek değil, aksine kendisini gerçekliğin bilgisine götürecek yolların çeşitli olacağını düşünmek ve alternatifler arasında sağlıklı karşılaştırmalar yapmaktır.⁸¹ Aydınların diğer fonksiyonları arasında ise, kültür değişimine öncülük etmek, değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek, yani bir zevkin ve üslûbun öncülüğünü sürdürmek, halkın politik ve sosyal tercihlerini etkilemek⁸² sayılabilir. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi, aydınları bir sınıf olarak tanımlamanın geçerli olup olmayacağının halen tartışılan bir konu olmaya devam etmesidir.⁸³ Eğer biz, aydınları sosyal bir sınıf olarak niteleyecek olursak, yalnızca kelimayı meslek

⁷⁷ Cangızbay, Kadir, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, Ütopya Yay., İstanbul, 1999, s. 12.

⁷⁸ Yakupoğlu, a.g.e., s. 40.

⁷⁹ Subaşı, a.g.e., s. 49.

⁸⁰ Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, s. 164.

⁸¹ Bulaç, Ali, *Bir Aydın Sapması*, İz Yay., İstanbul, 1995, s. 39; Krş. Subaşı, a.g.e., s. 49.

⁸² Ülgener, a.g.e., s. 66.

⁸³ Subaşı, a.g.e., s. 37.

edinenleri kasdetmiş olmak yerine, yaptığı işte kelamın yaratıcı olduğu kişileri; yani kelimeleri (kimsenin işine karışmayan) medyumlar olarak istimal edenlerden değil, bir dünyayı perdelemek ve alternatif bir başka dünyaya kapı, pencere açmak için kullananları gündeme getirmiş oluruz.⁸⁴

Aydın kavramı, entelektüel, münevver gibi kavramlarla aynı formasyona çoğu kere sahip olmamasına rağmen, bazı nüanslar dışında, bunların birbirlerinin yerlerine kullanıldığına da rastlanmaktadır. Biz, burada bu kavramların Cemil Meriç'te ifade ettiği anlam yoğunluklarına temas ederek, konuyu, çeşitli dünya görüşlerine sahip, farklı düşünürlerin tanımlarına getirdiği eleştiriler ile ele almağa çalışacağız ve ortak bir çerçevede sistematize edebilmenin yollarını araştıracağız. Cemil Meriç'te aydın kavramı, önceliği olan bir kavramdır. Çünkü O, aydına yüklediği misyon ile onu bir ülkenin kurtuluşu ve temel taşı olarak kabul etmektedir. Ancak, konuya başlamadan önce bir noktanın açıklığa kavuşturulmasında yarar vardır. Cemil Meriç, aydın, entelektüel ve münevver kavramlarına farklı anlamlar yüklemiş gibi görünse de eserlerinde bu kavramlar hemen hemen aynı anlamı ifade etmektedir.

"Aydınla entelektüel aynı kimse midir? Hayır. Entelektüel, ya zamanını doldurmuş değerlerin aktarıcısı, ya yeni bir dünya kurmağa çalışan bir içtimâî sınıfın yol göstericisidir. Aydın ne mazisini bilir, ne geleceği hakkında tasavvurları vardır, ülkesi ile göbek bağı çoktan koparmıştır. Yaşayıp yaşamadığı halkın umurunda değildir. Bizde bu kelime sadece okur yazar manasınadır. Kendini küçük görür. En ciddileri ya Marks'ın tebaasıdırlar, ya Muhammet'in tekrarlayıcısı. Mustagrip ve mustarip. Türk'ün düşünebileceğine inanmazlar."⁸⁵ Münevver ve aydın kavramları aynı anlamı mı ifade ederler. Münevver "nur" kökünden gelen bir

⁸⁴ Kolakowski, a.g.e., s. 58.

⁸⁵ Meriç, *Jurnal* 2, s. 210; ayrıca bkz. Şeriati, *Medeniyet ve Modernizm*, s. 142; Şeriati, Ali, *Öze Dönüş*, Çev: Kerim Güney, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997, s. 183; Cangızbay, a.g.e., s. 12-13; Arvasi, Seyyid Ahmed, *Size Sesleniyorum* 2, Modem Yay., İstanbul, 1989, s. 1.

kelimedir. Münevver demek "nurlanmış" demektir. Daha sonraları bu kavramlar değişik nedenlerle çevrilmiş, yerine aydın kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla yelpazenin sağ tarafında bulunanlar münevver, sol tarafında bulunanlar ise aydın olmuştur. Aslında Türkiye'de ister sağda ister solda yer alsın, günümüz popüler kültür hayatında münevverle entelektüel kavramları ayrı şeyler görünüyorlar ise de aynı anlamı ifade ederler. Türkiye'de bu bağlamda sağ ve solu birbirinden ayıran hiçbir şey yoktur. Her ikisi de aydınlanmacıdır. Derece farklılığı, içerik farklılığı vardır. Fakat temelde bu kavramlardan yola çıktığımızda her iki tarafın entelektüeli de aydınlanmacıdır.⁸⁶

"Peki nasıl tarif edeceğiz aydını? Geniş manada kafa işçileri olarak; dar manada uzmanlarla okumuşlar. İyi ama uzmanla kâtip arasında kesin bir sınır var mı? Ne de uzman? Ne kadar uzman? Okumuş sıfatı da müphem. O halde? Gerçek entelektüel, hayatını kafasıyla kazanan kişi; romancılar, ressamlar, heykeltıraşlar gibi. Yani aşağı yukarı herkes entelektüel. Ama Pascal'la Descartes değil. Çünkü onlar hayatlarını kalemleriyle kazanıyorlar."⁸⁷

Meriç'e göre aydın kendi kafasıyla düşünen, kendi gönlüyle hisseden kişidir. Aydını aydın yapan: "uyanık bir şuurlu, tetikte bir dikkat ve hakikatin bütününe kucaklamaya çalışan bir tecessüs."⁸⁸

"Entelektüel ülkeden ülkeye, yazardan yazara değişen bir mefhum. Her tarif aşağı yukarı ya bir ön yargıya dayanır, ya belli bir döneme."⁸⁹

Meriç, Schumpeter'e dayanarak "entelektüel, tarif edilmesi kolay olmayan bir sosyal tip" demektedir. Hatta entelektüellerin özelliklerinden biri de tarifindeki güçlüktür.⁹⁰

⁸⁶ Edisyon, a. g. e., s. 34; Bkz. Arvasi, Seyyid Ahmed, *Sahte Dindarlar Sahte Laikler*, Burak Yay., İstanbul, 1998, s. 16.

⁸⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 17.

⁸⁸ Meriç, *Bu Ülke*, s. 52.

⁸⁹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 15.

⁹⁰ Meriç, a. g. e., s. 17.

Entelektüel, tariflere hapsedilemez. Mefhumu dalgalanışları içinde kavramak, tarihe başvurmakla kabildir.⁹¹

"Entelektüel önceleri sıfat: zihni, fikri, manevi. Geçen asrın sonlarında isim olmuş aydın. Lügatlerin tarifi "zihni faaliyetlere büyük ilgi duyan, fikir hayatı ağır basan."

Zihni faaliyet ne demek? Çağdaş toplumda her faaliyet bir parça zihnidir. Alet yapan insanı düşünen insandan ayırabilir miyiz?⁹² Meriç'e göre bu tanım eksiktir. İfade edildiği gibi hemen her faaliyeti zihni bir faaliyet olarak ele almak mümkündür.

"En iyisini bir şair söylemiş galiba. Entelektüellerin işi her nesneyi remzine yani kelime ve sembole bakarak irdelemek, gerçek eylemlerle tartmamak. Sözleri bunun için şaşırtıcı, politikaları tehlikeli, zevkleri sathi. Sosyal birer uyarıcıdır entelektüeller. Ve her uyarıcı gibi hem yararlıdır hem zararlı. (Valery).⁹³

Entelektüel, semboller aracılığıyla, gerçekleşen eylemlere bakmadan her nesneyi irdeler. Buradan yola çıkarak, entelektüeli, şartların yönlendirdiği bir kişilik olmaktan öte, var olanı olması gerektiği biçimde açıklayan bir kişilik olarak ele almak mümkündür.

Bazen de tahsilli ile aydın kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Oysa her tahsilli, aydın fikirli değildir. Birçok aydın fikirli insan vardır, bunlar yüksek tahsil yapmamıştır⁹⁴. Çok diplomalı insan vardır, az münevver vardır. Hakiki anlamda münevverden yoksunuz⁹⁵. Ancak gelişmemiş ülkelerde her diplomalı bir entelektüeldir. Meriç, toplumların gelişmişlik düzeyine göre aydın veya entelektüel tarifinin

⁹¹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 24.

⁹² Meriç, a. g. e., s. 25, 1 nolu dibnot.

⁹³ Meriç, a. g. e., s. 17.

⁹⁴ Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, s. 46, 147.

⁹⁵ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 285.

değişeceğini, bu değişikliğin temelindeki nedene de işaret ederek şöyle demektedir:

"Şimdi de bir sosyologu dinleyelim; Fransa'da hiç kimse bir yazıhane memuruna üniversiteyi bitirmiş olsa da entelektüel demez. Memur işçidir, yazı makinesi aleti. Oysa gelişmemiş bir ülkede her diplomalı bir entelektüel."⁹⁶

Diploma tek başına yeterli bir ölçü değildir. O halde "Gerçek entelektüel, önce ülkesinin haklarını, düşman bir dünyaya haykırmakla görevlidir. Yani rüşeymi bir mahiyet taşıyan, şu veya bu sınıfın ideol ve demagogu olmamak, ülkesinin bütünü, bütün ülkelere karşı müdafaa etmek. Şüphesiz ki böyle bir tasavvur şairane bir ütopyadır. İnsan kucağında yaşadığı toplumdan sıyrılmaz, sıyrılırsa okunmaz ve anlaşılmaz."⁹⁷

Bu yaklaşım bir ülkenin entelektüellerinin ortak bir paydada birleşmelerinin gerekliliğini vurgulaması açısından da dikkate değerdir. Ortak bir paydanın oluşmaması, diyalog eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durum toplumun en hassas bölümü olan entelektüellerin hastalık belirtisidir. Çözülmenin entelektüel boyutta gerçekleşmesi, toplum plânında da çözülmenin gerçekleşeceğini işaretleridir.

"İntelijansiya toplumun bir bölümüdür; en hassas bölümü, vücut hasta olunca deride yaralar belirir. İntelijansiyanın çözülüşü bir hastalık belirtisidir, hem hakim sınıfın bozulduğunu, hem proleteryanın duygusuzluğunu gösteren bir araz. Aynı temel vetirenin arazi. İntelijansiyayı alaya almak, bir taraftan onu eylemin sorumluluğundan uzaklaştırmak, bir taraftan a başarısızlığın günahını ona yüklemek ya şapşallıktır, yahut da sebepleri açık seçik meydanda olan bir madrabazlık."⁹⁸

⁹⁶ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 16.

⁹⁷ Meriç, *Bu Ülke*, s. 58.

⁹⁸ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 41.

Duygularına yenik düşmeyen mantığın örgüsünü oluşturan ve kullanan aydının toplumdaki konumu nedir? Ya da aydın, toplumun hangi noktasındadır?

Aydın, ne keyfi yerinde olan zümreden olabilir, ne de ezilen büyük çoğunluğun içinden çıkabilir. Çünkü mutlu insanlar mütecessis olamazlar. Ezilen büyük çoğunluğun düşünceye ayıracak zamanı da, imkânı da yoktur. Bu bakımdan mevcut değerleri ya kabul eder ya da reddeder. Her iki durumda da ne objektiflik ne de vüzuh söz konusudur. Kısaca düşünmek bu iki zümre arasında (mutlular ve sömürülenler) sıkışıp kalanların işidir."⁹⁹ Bunlar ise aydınlardır.

Entelektüel kendi eserlerinde kendini anlatır. Bir başka düşünürün görüşlerini yansıtırken aslında kendi düşüncelerini yansıtır.

"Entelektüellerin macerası entelektüeldir."¹⁰⁰ Bu bakımdan meselâ Montaigne'nin bütün "Denemeler"i, Montaigne'nin hayallerini aksettiren bir ayna, yani entelektüel bir otobiyografi. Her sayfada Montaigne var, elinde bir kitapla Montaigne. Yani Montaigne, kitaplarıyla resim çektiren bir adam. Şimdi Seneka ile konuşur, şimdi Epiktetos'la , ama konuşan hep o. Ötekiler konuşturan. Yani çeşitli muhatapları karşısında fildişi kuledeki fikir adamının davranışları."¹⁰¹

Aydın, düşünen insandır. "Düşünmek evvela düşünenlerin düşünceleri üzerinde düşünmek, sonra da onların tesirinden kurtulmaktır."¹⁰²

Düşünen insana ya da düşünceye yasak bir bölge tayin etmek, düşünceyi bir başka düşüncenin esareti altına almaktır. Bu anlamda Batı bütün fikirlerini entelektüel manâdaki liberalizme borçludur."¹⁰³

"...Düşüncenin görevi: insandan kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşıran aydınları irşada çalışmak, kızmadan usanmadan irşad. Gerçek sanat

⁹⁹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 38.

¹⁰⁰ Meriç, *Jurnal 1*, s. 359; Bkz, *Bu Ülke*, s.59.

¹⁰¹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 59.

¹⁰² Yazan, a. g. e., s. 99.

¹⁰³ Yazan, a.g.e.. s. 98-99.

ayırılmaz, birleştirir."¹⁰⁴ Meriç'in tarif ettiği aydın tipinin oluşması için belirli bir toplumsal çevrenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu toplumsal şartlar ise;

- a- Siyasi anlamda özgürlük
- b- Ekonomik yeterlilik
- c- Zihni kifayetlilik olarak belirlemektedir.

Buraya kadar gelen genel çerçeveyi özetleyecek olursak; aydın, eleřtiren¹⁰⁵, kendi mukaddesleri ile içinde yaşadığı toplumun mukaddesleri arasında herhangi bir çelişkiye meydan vermeyen, ülkesini düşman bir dünyaya karşı savunan¹⁰⁶, bunu gerçekleştirebilmek için de ortak bir paydada birleşebilen, belirli bir kültür seviyesine sahip, halka medeniyet gtren¹⁰⁷, kendi milli lk ve hedeflerine yabancılaşmadan aędařlařabilen¹⁰⁸, sağlam bir inanç, bir düşünce ve hareket tarzı benimseyen¹⁰⁹, taraf olmayı belli bir sınıfın ideologu ya da demagogu olmak şeklinde anlamayan, meseleler hakkında yorum sahibi, memleket meselelerine kayıtsız olmayan¹¹⁰, belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı olan¹¹¹, içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal ilişkileri sorgulayabilen ve bu sorgulamanın sonuçlarına uygun bir biçimde davranabilen kişidir.¹¹²

Ancak, bugün entelektüel sıfatının gelişigüzel bir şekilde, dikkate değer bir zekâ gücüne sahip olmayan kişiler için de kullanıldığını belirtmeliyiz. Son yıllarda ülkemizde yaygınlaşan bir değerlendirme biçimi

¹⁰⁴ Meriç, *Bu lke*, s. 52.

¹⁰⁵ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 18-19, 24, 43; Bkz. a.mlf. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 210, 287

¹⁰⁶ Meriç, *Bu lke*, s. 58.

¹⁰⁷ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 174.

¹⁰⁸ Arvasi, Seyyid Ahmed, *Devletin Dini Olur mu?*, Burak Yay., İstanbul, 1999, s. 34.

¹⁰⁹ Demirci, Hasan, "Türk Aydınının Meseleleri", Bizim Ocak Derg., sayı: 10, Ekim 1984, s. 6.

¹¹⁰ Dülger, Mehmet, "Kime Darı Kime İnci Verileceğinin ok İyi Bilinmesi Gerekir", Milli Kültür Derg., Kültür Bakanlığı Yay., Mart-1990-sayı: 70. s. 7.

¹¹¹ Said, a.g.e. s. 27.

¹¹² Oktay, Ahmet, *şiddet Söz Yaşam*, Ark Yay., Ankara, 1995, s. 167.

olarak ortaya çıkan "entel" deyimini entelektüel kelimesinin kısaltılmışı sayılmamalıdır. Entelektüel kelimesinden türetilen bu kelimeyi, "aydın" yerine kullanmak, kavramımızın değerini düşürmektedir.¹¹³ Düşünce üretimi ve kültür birikimi ile değil de; takınma tavırlarla, özentilerle entelektüellik taslayanlara entel diyoruz. Kılık kıyafette özenle seçilmiş bir özensizlik veya özentisi bir dış görünüm, özellikle iletişim kopukluğunu amaçlayan anlamsız bir jargonla konuşup yazma, etrafını aşığılama, saygısızlığı doğal hakkı olarak görme, marjinallik sevdası, bunların belli başlı özellikleri olarak göze çarpmaktadır. Bunlar kaç yaşında olurlarsa olsunlar adolescent (yeni yetmelik) psikolojisini yaşamaktadırlar.¹¹⁴ Bununla birlikte entelektüel kelimesi esrarlı bir şekilde yüceltilen bir şeyin imasını da içine aldığından dolayı gösteriş amacıyla kullanılmasındaki değeri de hızla artmaktadır.¹¹⁵

a- Çeşitli Perspektifler Açısından Entelektüel Anlayışı

Cemil Meriç aydın tanımlamalarını yaparken "sağ" ve "sol" şeklinde bir ayrıma yönelir. Dreyfus davasından bu yana "sağ"ın belirgin vasfı mevcudu korumaktır. Mevcudu yani hakim olan düşünceyi. Bu noktada o, Dreyfus davasından yola çıkarak sağ ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar:

"Sağ, Dreyfus davasından beri entelektüele şüphe ile bakar."¹¹⁶

Meriç Sosyal İlimler Ansiklopedisi'nin aydın tanımını da aktarır. Roberto Michels'e ait olan tanımları şu şekildedir:

¹¹³ Hatemi, Hüseyin, *Türk Aydın-Dünya Bugünü*, İşaret Yay., İstanbul, 1991, s.7.

¹¹⁴ Kaplan, Sefa, *Tarih Tereddütten İbarettir*, Endülüs Yay., İstanbul, 1990, s. 156. Ayrıca Bkz. Naci, Fethi, "Münevver'den Entel'e", *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, 1. bsk., Bağlam Yay., İstanbul, 1995, s. 181-182.

¹¹⁵ Lings, Martin, *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, Çev: Enes Harman-Ufuk Uyan, Yeryüzü Yay., İstanbul, 1980, s. 40.

¹¹⁶ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 16.

Hükümleri ilme ve düşünceye dayanan... Entelektüel olmayanların hükümleri ise daha doğrudan doğruya, daha topyekün duyulara dayanır.

Bu tanıma göre hükümlerin düşünceye ve ilme dayandığını nasıl bileceğiz?¹¹⁷

"İonesco, "Tuhaf değil mi?" der, entelektüeller ne büyük yazar, ne ünlü ressam, ne politika adamı, ne de bilgin. Entelektüel kendi kendini idare edemeyen bir nevi mektep kaçağı."¹¹⁸ Ancak Batılıların, bu mektep kaçağının vasıfları üzerinde anlaşılamadığını da belirtmemiz gerekmektedir.

Bir akademi üyesine göre, "Entelektüelin ilk vasfı dürüstlüktür." "Kime karşı dürüstlük? İnsanın insana düşman olduğu bir dünyada dürüstlük kabil mi?"¹¹⁹

Meriç'e göre, entelektüeli, serbest meslek sahibi diye tarif etmek yanlış. Meğer ki sözle veya yazıyla meslek dışı konular işlesinler. El işiyle kafa işini birbirinden ayıran tarifler de aşırıdır. Kimine göre mesleksizlerin mesleğidir entelektüellik. Kimine göre entelektüelin tecrübe ile elde edilen hiçbir bilgisi yoktur.¹²⁰

Görüldüğü gibi aydın tanımlamasındaki zorluğun temelinde, çıkış noktasının ne olacağı yatmaktadır. Aydını "bir alanda uzmanlaşmış kişi" olarak tanımlayacak olursak; "hangi alanda uzmanlık?" sorusuyla karşı karşıya kalırız. Onu bir kafa işçisi, "hayatını kafasıyla kazanan kişi" olarak tanımlayacak olursak, bu sefer de entelektüel faaliyetler içinde bulunan ama hayatını bu yolla kazanmayan kişileri bu tanımın dışında tutma zorunluluğu doğacaktır. Buradan hareketle Schumpeter, yapılan tariflerden hiçbirini doyurucu bulmamaktadır. O'na göre en iyisi örneklerle başvurmaktır. Sözcü Eski Yunan'daki sofistler entelektüeldirler.¹²¹

¹¹⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 18.

¹¹⁸ Meriç, a.g.e., s. 16.

¹¹⁹ Meriç, a. g. e., s. 16.

¹²⁰ Meriç, a. g. e., s. 17-18.

¹²¹ Meriç, a. g. e., s. 18.

Cemil Meriç "sol"un entelektüele yüklediği anlamı ele almaya Gramsci'nin yaklaşımını aktararak başlar. Gramsci'ye göre entelektüel, üretime doğrudan doğruya katılmaz. Her sosyal sınıf kendi entelektüelini yaratır.

Entelektüeli işinin veya düşüncesinin mahiyetine göre tarif edemeyiz. Çağdaş toplumda elin karışmadığı kafa işi, kafanın düzenlemediği bedeni çalışma yok gibidir. Yani bir manada herkes entelektüeldir. Fakat bütün insanlar toplumda entelektüel vazifesi görmezler. Tarih sahnesine çıkan her sosyal sınıf, kendisiyle beraber bir veya birçok entelektüel yaratır. Entelektüel, içinde yetiştiği çevrenin organik parçasıdır, ona tutarlılık kazandırır. Yalnız iktisadi değil; sosyal ve siyasi şuur da verir: Vazife şuurı. Kapitalist işletme sanayi teknisyenini, iktisat bilginini, kültür adamını, hukukçusunu yaratır. Demek ki aydın, üretime doğrudan doğruya katılmaz. Şu veya bu topluluğa uzvi olarak bağlı entelektüel bir tabakanın varlığını belirleyen, sosyal münasebetlerin bütünü. Bir kelimeyle her toplumun daha doğrusu her sosyal sınıfın aydını kendine göredir.¹²²

Sınıf yapısına dayalı olarak gerçekleştirilen bu tanımın temelinde ise her sosyal sınıfın, kendi aydınını yaratacağı düşüncesi vardır.

Aslında aydınları bir sınıf olarak algılama yerine her sınıfın kendi aydınını yetiştirmiş olmasından bahsedebiliriz. Toplumsal değişme sürecinde çeşitli sosyal kesitlerin bir entelektüel temsilciye sahip olduğunu görüyoruz.¹²³

Gramsci'nin bu yaklaşımına karşılık, Paul BARAN kafa işçisiyle entelektüeli birbirinden ayırır. Kafa işçilerinin çoğunun entelektüel olduğunu vurgulayan Baran, kol işçilerinin de entelektüel olabileceğini ifade eder. Kafa işçisiyle entelektüeli birbirinden ayıran ölçüleri ise şöyle sıralar. Entelektüel doğruyu söyler, entelektüel cesurdur, yani bir araştırmayı sonuna kadar götürür. Başlıca vasfı eleştirmektir. Ne kendi varacağı hükümlerden çekinir ne herhangi bir iktidara ters düşmekten. Sosyal müesseseleri karşılaştırır, tahlil eder; daha ileri, daha insanca ve

¹²² Meriç, *Mağaradakiler*, s. 19.

¹²³ Usta, Niyazi, *Toplumsal Değişme Sürecinde Yeni Dini Yönelişler, Göç ve Din*, 3-7 Mayıs - 2000, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Uluslararası Avrupa Birliği, Tebliğ, s. 3.

daha rasyonel bir düzenin kurulmasına yardımcı olur. Bir kelimeyle toplumun şuuru ve ileri güçlerin sözcüsüdür.¹²⁴

Baran'ın bu yaklaşımına şu soruyla karşılık vermemiz gerekmektedir: "Hangi toplumun ve hangi ilerici güçlerin."¹²⁵

Varoluşçuların entelektüel anlayışını da Meriç şu şekilde eleştirmektedir. Varoluşçuların entelektüel anlayışı da müphem ve kaypaktır. Onlara göre entelektüel, belli bir siyasi hizbin militanı olamaz, elbette ki çalışan sınıfların

yanındadır, ama bu sadakat körü körüne bir bağlanış değildir. Entelektüel, olaylar karşısında her an yeni bir vaziyet

almak, kendini ayarlamak zorundadır. Yalnız "hakikate angaje" dir. O, değişen, gelişen hakikate.¹²⁶

Bütün bu tarifler geçit resminin ispat ettiği hakikat şudur: Her ülkenin, her çağın, her sınıfın, her ideolojinin entelektüel anlayışı başkadır. Dünyada kabul edilmiş bir entelektüel kıstası yok demek yanlış olmaz.¹²⁷ Çünkü aydın soyut bir kavram değildir, görelidir, rölatiftir.¹²⁸

"Sağın temsilcileri için entelektüel, ya karışıklık çıkarmaktan hoşlanan, huysuz, hırçın, ukalâ bir "deklâse"; vekâletnamesi olmayan, bir avukat; şarkı söyleyeceğine bildirileri imzalayan bir ağustos böceği; yahut da heyecansız, suya sabuna dokunmayan bir bilgi uzmanıdır. Sol, aydına bazen dost, bazen düşman. Daha doğrusu entelektüel, kendilerinden olmak şartıyla alkışlanmaya lâyıktır. Sağ entelektüel çoban köpeğidir. Esasen entelektüelin sağ olmaz. Entelektüel yükselen bir sınıfın şuurudur, yani bir devrimcidir."¹²⁹

¹²⁴ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 19.

¹²⁵ Meriç, a. g. e., s. 20.

¹²⁶ Meriç, , s. 20.

¹²⁷ Meriç, a. g. e., s. 20.

¹²⁸ Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, a.g.e., s. 153.

¹²⁹ Meriç, a. g. e., s. 24.

Cemil Meriç, bütün bu yaklaşımlardan farklı olarak şu tanımlamalarda bulunur.

1-Entelektüel, zamanının irfanına sahip olacaktır. Ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilecek, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmayacaktır.

2-Peşin hükümlere iltifat etmeyecek, olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendirecektir. Yani bilgi hamalı değildir entelektüel. Hakikat uğrunda her savaşı göze alan bağımsız bir mücahittir.¹³⁰

Şimdiye kadar anlatmaya çalıştığımız yaklaşımlardan da anlaşılacağı gibi üzerinde herkesin hemfikir olduğu bir entelektüel tanımına ulaşmak oldukça zordur. Çünkü entelektüel hem ihanet içinde, hem de suistimal peşinde bir terim. İhaneti menşinde.¹³¹

"Biz de Schumpeter gibi düşünüyoruz. Entelektüel tariflere hapsedilemez. Mefhumu dalgalanışları içinde kavramak, tarihe başvurmakla kabil..¹³²

"Sağ, sol... Bu anlaşmasına imkân olmayan iki düşman arasında münzevi aydın, hareketini nasıl ayarlayacak? İşte bütün mesele."¹³³

b- Cemil Meriç'in Entelektüel Anlayışı

Cemil Meriç Türk aydınının entelektüel yaklaşımlarına Ziya Gökalp'in "münevver" tanımı ile başlamaktadır.

"Ziya Gökalp der ki: Halka doğru gitmek ne demektir? Halka doğru gidecek olanlar kimlerdir? Bir milletin münevverlerine, mütefekkirlerine o milletin güzideleri adı verilir. Güzideler yüksek tahsil ve terbiye görmüş

¹³⁰ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 24.

¹³¹ Cangızbay, a.g.e. s. 11.

¹³² Meriç.a.g.e., s. 24.

¹³³ Meriç, *Bu Ülke*, s. 54.

olmakla beraber halktan ayrılmış olanlardır. İşte halka doğru gitmesi lâzım gelenler bunlardır."¹³⁴

Ona göre Ziya Gökalp'in yaklaşımındaki eksiklik, Gökalp'in, münevverin iki temel vasfı olarak sunduğu, "yüksek tahsil görmek" ve "halktan ayrılmış olmak" vasıflarıdır. Bu tarifi Zola'dan Sartre'a kadar Batının hiçbir adamına uygulamak kabil değildir.¹³⁵

Mustafa Şekip'in Fransızca'da münevver ve mütefekkir kavramlarına yüklediği anlamı da eleştirmektedir.

Mustafa Şekip der ki: Fransızca'da münevver (intellectual) lafzından evvel mütefekkir (penseur) kelimesi kullanılırdı.

"Biz de deriz ki: "penseur" hiçbir zaman entelektüel manasına kullanılmamıştır. Gerçi "penseur" de bir entelektüeldir ama her entelektüel bir "penseur" değildir. XVIII. asırda entelektüeli ifade eden kelime filozoftur. Sonra kollara ayrılmıştır mefhum.

Mustafa Şekip'e dönelim: Bu tehavvul neden? Mütefekkir, nefsini ta'mik eden ve kendini mevzu ittihaz eden hakim kimselere deniyor.

Bu tarif yanlış, Comte, Marx, Spencer gibi nesnel gerçekle uğraşan düşünce adamlarına "penseur" demeyecek miyiz?"¹³⁶

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi münevver kelimesi bizde olduğu gibi Batı dillerinde de çok defa kıymet hükümleriyle karışık muğlak bir mana taşımaktadır¹³⁷

Ayrıca filozofların da bugünkü entelektüeller gibi bir ideoloji kurucusu¹³⁸ olduklarını belirtmemiz gerekmektedir.

"1958'lere gelelim. Kâzım İsmail, Hafta dergisinin açtığı bir ankette aydını şöyle tarif eder: "Aydın, dünya meselelerine şahsi meselelerden daha

¹³⁴ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 20.

¹³⁵ Meriç, a. g. e., s. 20-21.

¹³⁶ Meriç, a. g. e., s. 21.

¹³⁷ Güngör, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İstanbul. 1996, s. 223.

¹³⁸ Meriç, a. g. e., s.36-37.

çok kafasında yer ayırma itiyadını kazanmış ve gözünü kulağını olup bitenlere açık bulundurmasını bilen insana, cemiyetin taktığı izafî bir isimdir. Hakiki aydın bu hususlarla kazandıklarını yine muhitiyle, daha doğrusu cemiyet ve dünya ile paylaşabilen insandır.

"Dünya meseleleri ne demek? Ülkesinin meselelerine eğilen aydın değil midir? Sonra hakiki aydın da ne oluyor? Gözümüzü ve kulağımızı olup bitenlere açık bulundurarak kazandıklarımızı nasıl paylaşacağız?"¹³⁹

Görüldüğü gibi bütün bu tanımlamalar tek taraflıdır. Meriç, kendi düşüncesine de yakın tanımlamayı Toker Dereli'nin gerçekleştirdiğini ifade eder:

"Bu tek bulutlu tarifleri bir yana bırakıp genç bir ilim adamının toplayıcı izahlarına eğilelim; Toker Dereli'nin, *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*(1975) adını taşıyan kitabı, İngilizce neşriyatı büyük bir titizlikle tarayan, oldukça ciddi bir araştırmadır. Yazar, Batı'nın çeşitli entelektüel tariflerini uzun uzadıya anlatıp münakaşa ettikten sonra az gelişmiş ülkeler aydınını da içine alacak bir tarife varıyor: "Entelektüeller somut olayların üstüne yükselebiliş soyut kademedede düşünebilen, toplumun temel yapısı, meseleleri ve değerleriyle meşgul olup başlıca sosyal, ekonomik ve politik meseleleri eleştirebilen, genellikle kabul edilmiş görüşleri, izah tarzlarını, varsayımları tahlil ve tenkit edebilme, bunlara bir şey katabilme, veya hiç olmazsa bu görüşleri, izah tarzlarını veya faraziyeleri yorumlayabilme gücüne sahip kimselerdir. Entelektüel sayılabilmek için formel bir öğrenim görmüş olmak şart değildir. Edebî üslup, mesleki sıfat ve roller, siyasî ya da idari sorumluluklar, entelektüel sıfatından ayrı tutulmalıdır."¹⁴⁰

¹³⁹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 21-22.

¹⁴⁰ Meriç, a. g. e. , s. 22-23.

"Entelektüeller belli bir sosyal sınıfa mensup değildirler, sosyal bir toplulukturlar."¹⁴¹

Cemil Meriç'in burada Toker Dereli'ye yönelik eleştirisi, onun, aydınları radikal ve liberal şeklinde ayırmasında karşımıza çıkmaktadır. Çünkü radikaller; umumiyetle sosyalist, komünist, anarşist gibi ihtilâl taraftarındırlar. Liberaller ise; geniş düşünceli, tenkitçi ve hürriyetçidirler. Cemil Meriç, bu tasnifi pek tatminkâr bulmamakta, bizdeki entelektüelleri daha iyi sınıflandırması açısından Shills'in tasnifini tercih etmektedir.

"Shills'e göre entelektüel faaliyet iki merhalede tecelli eder: 1-Mevcut bilgilerin fethi (tekrarlama). 2-Mevcut bilgilerin aşılması için yapılan çalışmalar (yaratma). Yani gelenek ve yaratıcılık."¹⁴²

¹⁴¹ Meriç *Mağaradakiler*, s. 23; Krş. İlhan, Atilla, "*Aydınların Affedilmez Kopukluğu*" *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, 1.bsk., Bağlam Yay., İstanbul. 1995, s. 381.

¹⁴² Meriç, a. g. e., s. 23.

III. AYDININ ETİK ÖZELLİKLERİ

Aydın olmak bir çeşit meslek gibidir. Her mesleğin nasıl kendine göre kaideleri, mükemmellik ölçüleri, namus ve haysiyeti varsa aydın olmanın, yani münevverliğin de meslek nizamı ve ahlâkı vardır.¹⁴³

Bu bakımdan Cemil Meriç'te aydın kavramı öncelik taşımaktadır. O, bu kavrama yüklediği misyon ile onu bir ülkenin kurtuluşu ve gelişmesinin temel taşı olarak kabul etmektedir.

"Entelektüelin ilk vasfı tenkitçiliğidir. Entelektüel, dünyayı hergün yeni baştan kurabileceğine inanan adamdır. Descartes'den beri aklın ve idrakin cihanşümul olduğunu anlamıştır."¹⁴⁴

Aydın, mukaddesi olan, kendi bağımsız düşüncesini geliştirebilen ve eleştirebilen bir kişiliğe sahip olmalıdır.

*"Aydın olmak için önce insan olmak lazım. İnsan mukaddesi olandır. İnsan hırlaşmaz, komuşur, maruz kalmaz, seçer. Aydın, kendi kafasıyla düşünen, kendi gönüyle hisseden kişi. Aydını yapan: "Uyanık bir şuur, tetikte bir dikkat ve hakikatin bütününe kucaklamaya çalışan bir tecessüs."*¹⁴⁵

Bunun içindir ki, aydın olmanın gerektirdiği düşünce olgunluğuna erişmemiş birinin aydın sorumluluğunu idrak etmesi de beklenemez.¹⁴⁶ Çünkü entelektüelin tek dayanağı ödünsüz düşünce ve ifade özgürlüğüdür.¹⁴⁷

¹⁴³ Güngör, Erol, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Yay., İstanbul, 1996, s. 372.

¹⁴⁴ Meriç, Jurnal 2, s. 210; Krş. a.mlf. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 287, *Mağaradakiler*, s. 18-19, 24, 43; Bkz. Şeriatî, *Öze Dönüş*, s. 387.

¹⁴⁵ Meriç, *Bu Ülke* s. 52.

¹⁴⁶ Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, s.373.

¹⁴⁷ Said, a.g.e. s. 85.

*"Fikir adamının tek vasfı kafasıyla düşünmek ve bir kilisenin esiri olmamaktır. Yoksa insan iki ayaklı tüysüz bir mahlûk olmaktan çıkar, tüylü bir hayvan yani papağan olur."*¹⁴⁸

Bu yüzden Cemil Meriç, aydınların vasıflarından bahsederken, onların hiçbir siyasî hizbin adamı olmamaları¹⁴⁹ ve resmi sınıflarla uyuşmayan kimseler olmaları¹⁵⁰ gerektiği üzerinde durmaktadır. Eğer aydın bu vasıflara sahip olursa artık aristokrasinin de burjuvazinin de menfaatlerini savunmaz. Her haksızlığa karşı uyanık bir şuurdur.¹⁵¹ Aydın olabilmenin en belirgin özelliği belki de, kendi dünya görüşü doğrultusundaki bir toplumsal kuruluştaki bile insana ait kısıtlanmışlıkları sezerek muhalif sözü dile getirebilmektir.¹⁵² Bu sebepten dolayıdır ki entelektüel, ne insanları teskin etme ne de konsensüs oluşturma derdindedir; çok ciddi bir anlamda, ucuz formülleri, hazır klişeleri ya da iktidar sahiplerinin ve uzlaşmacıların söylediklerinde, yapıp ettiklerinde gözlenen sorunsuz, uzlaştırıcı olumlamları kabullenmeyi istememe anlamında tüm varlığını ortaya koyan kişidir.¹⁵³ Aydının en bariz özelliği, toplumunu gerçek ve dosdoğru bir biçimde tanıması, halkını kavraması, çağını bilmesi ve döneminin istek, çile ve ideallerini hissetmesidir. Aydın, herşeyden önce şunu tesbit eden kimsedir: "Toplumu tarihin hangi döneminde yaşamaktadır? Bu dönem, sosyal zamanlara göre nedir? Aydın, kendi sosyal sınıfını duyabilendir. Buna ilişkin, belirgin, dosdoğru ve deneyimsel bir tanımayı elde edendir."¹⁵⁴ Yani aydın kişi, içinde yaşadığı toplumun problemlerini bilen, onlara çözüm getirebilen dolayısıyla da

¹⁴⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 239.

¹⁴⁹ Meriç, a. g. e., s. 287.

¹⁵⁰ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 105.

¹⁵¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* s. 287.

¹⁵² Oktay, a.g.e. s. 170.

¹⁵³ Said, a.g.e. s. 36.

¹⁵⁴ Şeriatî, *Öze Dönüş*, s.185; Bkz. Meriç, *Mağaradakiler*, s. 46.

yol gösterici olabilen insandır.¹⁵⁵ Çünkü aydın, çevresiyle mutlu, çevresiyle mutsuz olan insandır. Mesuliyet duygusunu taşır.¹⁵⁶ Aydın, havasız kavanozda yaşayan biri değildir, kalabalığın duygu ve düşüncelerinden etkilenmemesi âdeta imkânsız gibidir.¹⁵⁷ Ancak bu durum, onların dünyaya kalabalıktan oldukça farklı bakmalarına engel değildir. İşte aydın olmanın gerektirdiği bu tavır yüzünden kalabalığın davranışı ile aydının davranışı arasında çok belirgin farklar görülebilmektedir.¹⁵⁸ Aydın bir başka vasfı da düşünce ile heyecanı birbirinden ayırt etmesidir. Bu yüzden aydın, fikirlerini hiçbir zaman sevgilerinin ve nefretlerinin emrine vermez. Hiçbir insanın, hiçbir teorinin kusursuz olamayacağını peşinen hesap ettiği için, kendi tuttuğu tarafa olan sevgisinde olduğu gibi karşı tarafa olan aleyhtarlığında da hiçbir zaman aşırı hareketlere girişmez. "Yaşasın" ve "kahrolsun" sloganları altında haykırmak, yumruk sıkmak, canhıraş feryatlarla nutuklar çekmek, etrafına adam toplamaya çalışmak, hele hele tek doğruyu kendisinin temsil ettiğini söylemek aydına yakışan şeyler değildir.¹⁵⁹ Bir cemiyete yön verecek aydınların¹⁶⁰ ahlâki vasıflarının ise "dürüstlük, uyanıklık ve cesurluk" olduğunu da ifade etmeliyiz.

Aydında bulunması gereken bu temel özelliklerin yanında ayrıca onun değerinin servetle ölçülmesi de doğru bir hareket değildir.

"Değerin biricik temeli, biricik ölçüsü; servet. Tek mertebeler dizisi var: Gelire ve sermayeye dayanan hiyerarşi. Değer adına ne varsa, büyümesini kaybetti. Daha doğrusu, tek hikmet-i vücudu kaldı: Para

¹⁵⁵ Ural, Şafak, "Aydın Kimdir?", Milli Kültür Derg., Kültür Bakanlığı Yay., Mart-1990, sayı: 70, s. 17.

¹⁵⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 285.

¹⁵⁷ Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, s. 375.

¹⁵⁸ Güngör, a.g.e., s. 373.

¹⁵⁹ Güngör, a.g.e., s. 374.

¹⁶⁰ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 453.

kazanmak. Malı mülkü olmayan, bir hiçtir. Aydın, hatırı sayılır geliri varsa itibar görür."¹⁶¹

Kısacası aydın; bilgilerini analiz edip, senteze ulaşabilen,¹⁶² çok yönlü, geniş düşünen, saplantılardan uzaklaşmış, önce kendini sonra başkalarını tenkit edebilmeyi bilen,¹⁶³ fakat aynı zamanda hoşgörülü kişidir.¹⁶⁴

Yunus Emre'nin,

İlim ilim bilmekdür, ilim kendin bilmekdür

*Sen kendüni bilmezsin, ya niçe okumakdur*¹⁶⁵

güzel deyişiyle ifade ettiği üzere aydın kişi; iktisap ettiği ilmi özümsemiş, onunla amel etmesini bilen, hak ve hukuku çiğnememeye özen gösteren; her hareketinde ve düşüncesinde temkini ve itidali gözeten, terakkiye açık fakat yaşadığı toplumun, ahlâka aykırı olmayan örf ve âdetlerine karşı ululuk taslamaktan kaçınan, nifak ve şikakten içtinap eden ve dolayısıyla cidalde dahi aşırılığa kaçmayan,¹⁶⁶ aynı zamanda sosyal ve ekonomik tarihten habersiz olmayan kimsedir. Çünkü sosyal ve ekonomik tarihten habersiz olan bir insan aydın değildir.¹⁶⁷

¹⁶¹ Meriç, *Bir Facianın Hikâyesi*, s. 8.

¹⁶² Yazıcı, Olcay, *Kitapsız Toplum*, Ötüken Yay., İstanbul, 1994, s. 40.

¹⁶³ Bkz. Kolakowski, a.g.e., s. 56.

¹⁶⁴ İşinsu, Emine, *"İdeolojiler Bir Saplantıdır"*, Milli Kültür Derg., Kültür Bakanlığı Yay., Mart- 1990, sayı: 70, s. 10.

¹⁶⁵ Bkz. Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvanı*, (Tenkitli Metin), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, II, 105.

¹⁶⁶ Ural, a.g.m., s. 16.

¹⁶⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 143.

IV. AYDININ TEMEL GÖREVLERİ VE SORUMLULUKLARI

Aydın, içinde yaşadığı toplumu yansıtır. Bu bakımdan o, bir toplumun şuurudur. Uyanık bir şuur ve gerçeğin bütününe kucaklamaya çalışan bir tecessüse sahiptir. Bu özellikleri taşıyan aydının aynı zamanda mukaddesleri de olmalıdır.

Gerçek ve sorumlu aydının görevi, kendisine sunulanları tartışmadan, olduğu gibi kabul etmek değil, aksine kendisini gerçekliğin bilgisine götürecek yolların çeşitli olduğunu düşünmek, alternatifler arasında sağlıklı karşılaştırmalar yapmaktır.¹⁶⁸ Öyleyse aydının vazifesi aydınlık getirmektir.¹⁶⁹ Yani karanlıkları aydınlatmaktır. Ne yazık ki, aydın da kasırganın içindedir. Sokaklarda kardeşleri, çocukları boğazlaşırken, soğuk kanlılığını nasıl koruyabilir? Evet ama görev gerektir.¹⁷⁰

Entelektüel, aynı zamanda ülkesine karşı olan sorumluluklarının da bilincindedir. Bu bilinçle ülkesini düşman bir dünyaya karşı savunur. Hiçbir sınıfın ideologu ya da demagogu olmak zorunda değildir.

Entelektüelin asıl sorumluluklarından birisi de toplumu uyandırmak ve eğitmektir.¹⁷¹ Eğer toplum uygun bir şekilde uyandırılır ve rehberliğe sahip olursa topluma rehber olmakta yeterli olacak birçok kahramanlar ortaya çıkacaktır. Öyleyse böyle kişilikleri oluşturmaya yeterli oluncaya kadar toplumu uyandırma ve aydınlatma işine devam etmek ise entelektüelin görevidir. Bununla birlikte entelektüel, toplumun kaybolmuş kimliğini ve gerçek bilincini yeniden kazanmasına da yardımcı olmak zorundadır. Bundan fazlasını beklemek ise faydasız ve aldatıcıdır.

¹⁶⁸ Bulaç, *Bir Aydın Sapması*, a.g.e., s. 39.

¹⁶⁹ Meriç, *Jurnal 1*, s.303.

¹⁷⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 52., Krş. a. mlf., *Bir Facianın Hikâyesi*, s. 2; Ayrıca bkz. Yazan, a.g.e., s. 111.

¹⁷¹ Şeriati, Ali, *Kültür ve İdeoloji*, Türk: Orhan Bekin, Birleşik Yay., İstanbul, 1996, s. 149.

Entelektüel, bu görevi yerine getirebilmek için de, en iyi ve en makul yöntemleri uyarlamayı araştırmalıdır.¹⁷²

Şurasını da unutmamak gerekir ki, entelektüelin bir tarafı topluma yani maddesel koşullara bağlıdır. Daha doğrusu maddesel varlığını korumak ve kendisine yönelen şiddete, haksızlığa, toplumun koyduğu ve kendisinin benimsemek istemediği kurallara karşı koymak zorundadır. Dolayısıyla yaşamın kurallarını değiştirmek ve iyileştirmek işi, entelektüelin etkinliğinin dışında kalmaktadır. O, yaşamın dışına doğru kapı açan kişidir. Mümkün olanın dışında yani olabilirlikler arayan kâşiftir. O halde entelektüel, yaşamı şiddet ve ahlâk ikileminin dışına taşımakla yükümlüdür.¹⁷³

Aydın sadece düşünen ve yazan değildir. Aynı zamanda bu düşüncelerini eyleme döken, ya da eyleme dökmek için fırsatlar arayandır. Eyleme dönüşen fikirlerin sahibi olan aydın, bu durumdan kaynaklanabilecek, her türlü olumsuzluğa da hazır olmak zorundadır.

Entelektüel, çevresini gözleyen, merak duygusunu her an tetikte tutan, şüpheciliği, asıl olana ulaşma noktasında bir araç olarak kabul eden kişidir. Dış dünyayı bu denli derinliklerine nüfuz ederek, gözlemleyen entelektüel, kendi iç gözlemine de gerçekleştirme kabiliyetine sahip olmalıdır.

"Bakışlarını iç dünyasına çeviren, insan, şuurun mağarasında kendi gölgesi ile karşılaşır. Bütün "introspection"lar, bize franklı, gözlüklü ve papyon kravatlı bir psikoloji hocası imajı sunar. Metodun zaafı bu. Ancak kendimizi gözlemleyebiliriz. Kim gözlemleyebilir kendini? Entelektüel. Psikoloji bu bakımdan, bize çeşitli fikir adamları imajı sunan bir kaleideskop."¹⁷⁴

Bu iç gözlem, aynı zamanda kendi mimarisini, edebiyatını, müzikisini, örf ve âdetlerini, dilini, kısacası içinde yaşadığı toplumun kültürel yapı taşlarını gözlemleyebilme anlamını da taşımaktadır.

¹⁷² Şeriatî, *Kültür ve İdeoloji*, s. 149.

¹⁷³ Yakupoğlu, a.g.e., s. 40.

¹⁷⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 59.

"Bir aydın, yabancı dil bilmeseyse de olur, çok kitap okumasına da gerek yok. Yeter ki ana dilini gerçekten bilsin. Kelimeleri şecereleriyle tanısin. Asıl olanları âdi olanlardan ayırsın."¹⁷⁵

"Gerçek anlamda entelektüel, düşüncelerini eyleme dönüştürse de, hiçbir siyasi partiye angaje değildir.

İlerici olacak (sol), vicdanın sesini dinleyecek. Batı'da sağ müesses nizamın müdafiidir. Aydın, solcu olmak mecburiyetindedir. Batı'da Marksistler için entelektüel, belli bir sınıfın emrindedir, menfur bir kavramdır. Plekhanov'un Cleopatrası Gramsci için aydın, işletmenin şuurudur."¹⁷⁶

Entelektüelin bir imtiyazı da kucağında yaşadığı toplumu başka toplumlarla karşılaştırmak, çeşitli fikir hareketlerini izlemek, sosyal nazariyelere açık olmaktır. Entelektüeller, toplumlarını çağdışı bulunca çevrelerine yeni teklifler sunarlar: Kurulu düzen bir an önce değiştirilmelidir. Ancak her entelektüelin aynı tavır içinde olmadığını görmekteyiz.

Ama bütün entelektüelleri devrimci saymak da yanlış. Tarihi olayların birçoğunda entelektüellerin ancak bir bölümü devrime katılmıştır: Belli bir yaştakiler veya belli bir meslekten olanlar.

Menşeyi, seciye, tahsil ve görüş bakımından farklı olan entelektüeller, bütün orduların ve bütün silahların emrinde olabilirler; başka bir deyişle, herhangi bir çağın siyasi hayatında devrimci, kurulu düzenci veya gerici partilerin hepsi de kendilerini temsil eden entelektüeller bulmuştur. Menfaatlerin çatıştığı sınıflı toplumlarda entelektüel faaliyetin aynı yönde gelişmesi beklenemez.¹⁷⁷

Kuşkusuz, aydının temel görevi eleştirmek ve önermektir. Önerilerini sunarken, aydının herhangi bir tereddüde düşmesi de beklenemez. Ancak

¹⁷⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 108.

¹⁷⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 285.

¹⁷⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 46.

çevre baskısının daha yoğun hissedildiği toplumlarda aydın, eleştiri ve önerilerini sunarken ister istemez daha dikkatli olmaya çalışacaktır: Profesyonel bir suçluluk nevrozu yaşama pahasına da olsa...

"Zaafları ve iç parçalanışları yüzünden tam bir düşünce birliğini kuramamış olan ülkelerin aydınları, sözlerinin işe yarayıp yaramayacağından da, haklı olup olmadığından da şüphe ederler. Amerikan işgalinin, manderenlere en büyük tehlike olarak görüldüğü bir sırada Sovyet toplama kamplarını ifşa etmek doğru mu, değil mi? Ama barikatın öbür tarafındakiler de pek farklı değil: Antikomünistler de herşeyi kavganın icaplarına feda etmektedirler. Aydınlar da öteki faniler gibi tutkuların mantığından sıyrılamazlar. Aksine onlar mantığa daha çok susuzdurlar, çünkü hareketlerinde ve sözlerinde şuuraltının payını azaltmak ihtiyacındadırlar. Bence sitenin akla uygun bir düzen içinde olmasına ehemmiyet veren aydın, darbeleri saymak, haksızlıklara karşı tertiplenen manifestoların altına imza atmakla yetinmez. Bütün partilerin iyi niyetlerine hakaret de olsa, insanoğlunun en bahtiyar imkânları sunduğuna inandığı partiye bağlanacaktır. Tarihî bir seçimdir bu. *Hata etmek, tarih içinde yaşamamanın kaçınılmaz riskidir.* Aydın, bağlanmamazlık edemez ve eyleme katıldığı gün eylemin zalimliğini de sineye çeker. Ama hiçbir zaman unutmaması gereken şeyler var: Düşmanın ileri sürdüğü deliller, geleceğin kararsızlığı, dostlarının haksızlıkları, dövüşenler arasındaki gizli kardeşlik."¹⁷⁸

Dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de aydının vereceği mesajın, toplumun politik önderliği olmaması yönündedir. Her ne kadar bir politik önder, aydın olabilirse de!.. Aydının mesajı halkına, sosyal, politik, sınıfsal kendinelik ve bilgi vermek olmalıdır.¹⁷⁹ Bir entelektüel olarak, yalnızca bir seyirci olmak gerekmektedir. Burada entelektüelin rolü;

¹⁷⁸ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 53.

¹⁷⁹ Şeriatî, *Öze Dönüş*, s. 394,397.

toplumunu tanımak, ona tesir etmek ve onun toplumsal kurum ve ilişkilerinden yararlanmak ve onları harekete geçirmek suretiyle; toplumunun ihtiyaç duyduğundan daha fazla ilerlemesine yardım etmektir.¹⁸⁰ Öyleyse aydınların görevi; halka bir bilinç yaratmak, ortak bir inanç doğurmak ve çağlarındaki ideal insan tipini tesbit etmektir. Yani tek kelimeyle insanı "asıl olması gereken"e ulaştırmaktır.¹⁸¹

Her aydının vazifesi; daha az yöneten, insana daha fazla saygı gösteren ve ferdî hürriyet dairesine hemen hiç müdahale etmeyen bir devlet modeli için çaba göstermektir; daha vahim, daha alil bir model için başkalarının değirmenine su taşımak değildir.¹⁸² Bu görevi yerine getirmeye çalışırken demokratik ilişkileri gözardı etmemek gerekmektedir. Çünkü demokratik ilişkiler demokratik aydın yaratır. Demokratik ortamın yaratılmasında aydınların görevi büyüktür. Öyleyse aydınların görevi, demokratik atılımları özendirmektir.¹⁸³ Bu sebepten dolayı aydının en hayati davası, fikre ve kitaba saygı telkin etmektir.¹⁸⁴

"Karanlıkları devirmek ve aydınlık bir çağın kapılarını açmak için en mükemmel silah, kalem. Sözle, yazıyla kazanılmayacak savaş yok. Demokrasiden önce "demepedin" (halkın terbiyesi). Demek ki, kalem sahiplerine düşen ilk vazife, telaş etmemek, öfkelenmemek, kin kışkırtıcısı olmamak. Halkı okumaya, düşünmeye, sevmeye alıştırmak. Bir kılıcın

¹⁸⁰ Şeriati, *Kültür ve İdeoloji*, s. 156.

¹⁸² Şeriati, *Medeniyet ve Modernizm*, s. 147, 183.

¹⁸² Alkan, Ahmet Turan, *Ateş Tecrübeleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1997, s. 19.

¹⁸³ Kula, Onur Bilge, *Demokratikleşme Süreci ve Eleştirel Kültür Bilinci*, Gündoğan Yay., Ankara, 1992, s. 164, 165.

¹⁸⁴ Meriç, *Jurnal 1*, s. 304.

kazandığı zaferi, başka bir kılıç yok edebilir. Kalemle yapılan fetihler tarihe mal olur, tarihe yani ebediyete."¹⁸⁵

Aydınlar artık birden fazla cephede düşünmeyi; birden fazla konu üzerinde zihin jimnastiği yapabilmeyi ve karşılaştığı ilk tehdit karşısında düşünce dünyasının hudut hattını saadethanesinin eşğine varana değin geri çekmemeyi de bilmelidir.¹⁸⁶ Unutmamak gerekir ki aydınların ilk karşı çıkması gereken şey ise, siyasetten sanata kadar uzanan her türlü baskıdır. Burada Sir Julien Hugsley'in bir sözünü anmak gerekir: "*Zincirin en tehlikeli halkası itaattir.*"¹⁸⁷

Cemil Meriç, aydınların görevlerini sayarken, onların yalnız üretici olmalarını ve toplumlarına kılavuzluk etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

"Üretici, yalnız üretici. İyi ama filozofu ne yapacağız? Saint -Simon fikir adamlarına büyük bir ödev yükler: Kılavuzluk. Yaşadıkları çağa en iyi uyan sosyal düzeni onlar bulacaktır. Bunun için toplumu izlemeleri gerek. Önce tanımak sonra yönetmek. Bir bakıma tanımakla yönetmek aynı şey. Tabiat her devirde en uygun devlet şeklini, en faydalı müesseseleri ilham etmiş. Bir zamanlar rahipler kılavuzluk etmiş insanlara. Şimdi filozoflar, bilginler, sanatçılar kılavuzluk edecek. Rahipler derebeylik düzeninin koruyucusudurlar. Filozofların ödevi onlarla savaşmak, en kalabalık ve en yoksul sınıfın kafaca, bedence yükselmesini sağlayacak ahlâk ilkelerini yaymak ve kökleştirmek. Rahipler ortadan kalkacak mı? Hayır, sadece bilginin ve bilginlerin emrinde çalışacak."¹⁸⁸

Karanlık zamanlarda entelektüelin mensup olduğu milletin diğer üyeleri ondan, o milletin yaşadığı acılara tanıklık etmesini, onun adına konuşup onu temsil etmesini isterler genellikle. Kendi halkının kolektif

¹⁸⁵ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 454.

¹⁸⁶ Alkan, *Ateş Tecrübeleri*, s. 293.

¹⁸⁷ Oktay, a.g.e. s. 168.

¹⁸⁸ Meriç, *Saint-Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, s. 54-55.

acılarını temsil etme, çektiklerine tanıklık etme, hâlâ ayakta olduğunu gösterme, belleğini pekiştirme yolundaki bu olağanüstü göreve bir şey daha eklenmelidir ki bunu gerçekleştirme yükümlülüğü yalnızca entelektüele aittir.¹⁸⁹

Aydının görevi, değişim sürecinde çıkmaza giren ve düzensizliklere saplanan toplumu sorumlu bir kitleye çeviren, ona sosyal ve fikrî yön veren kimsedir.

Esasında günümüz dünyasında aydınların rolü ve sorumluluğu, geçmişte toplumları değiştiren, onlara yön verip önderlik yapan din kurucularının rolü ve sorumluluğu gibidir. Peygamberler de, sıradan olan filozof, bilgin, teknisyen, sanatçı ve yazarlardan ayrı olarak toplumu değiştiren kişilerdir.¹⁹⁰ Bu bağlamda aydınlar, çağın eğilimlerinin mümkün olduğu kadar muhtevalı ve toplu bir biçimde sentezini ortaya koyabilmeli¹⁹¹ ve dolayısıyla düşünce ile uygulama arasındaki uçurumu doldurabilmelidir. Unutulmamalıdır ki aydın olan ve sorumluluk taşıyan herkes, hangi ekole bağlı olursa olsun bu köprüyü kurmakla yükümlüdür.¹⁹² Bununla birlikte aydın, kalabalığın ihsaslarına kendini terk etmemeli, günlük zaafının değil, adalet ve hakikatin emrinde olmalıdır.¹⁹³ Unutmamak gerekir ki aydınlar, bu görevlerini yerine getirirken akla ve aklın zaferine de inanmalıdırlar.¹⁹⁴ Aydın, yanarak da aydınlatabilir, ama yıldızlaşacağını bilirse yanar, bir kova suyla söndürülen yangın olmak hazindir.¹⁹⁵

Toplunun gerçek ve eleştirel değerlerini temsil eden üretici, yorumlayıcı ve ona biçim veren bir uygulayıcı olarak aydının, bütün bu görevleri yerine getirirken sahip olduğu fonksiyonel durumunun dikkate

¹⁸⁹ Said, a.g.e., s. 51.

¹⁹⁰ Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, s. 143,145,163-164.

¹⁹¹ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 190-191.

¹⁹² Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, s. 141.

¹⁹³ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 289.

¹⁹⁴ Meriç, a. g. e., s. 34.

¹⁹⁵ Meriç, a. g. e., s. 28.

alınması gerekmektedir. Modern toplumun bir ürünü olarak ortaya çıkan aydınların diğer insanlardan ayrılan yönü tamamen yerine getirdikleri fonksiyonlarıyla sınırlıdır. Çünkü bütün insanlar aydının gördüğü işi ve görevi görmezler.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Subaşı, a. g. e., s. 49.

III. BÖLÜM

CEMİL MERİÇ'İN BAKIŞIYLA TÜRK AYDINI

I. OSMANLIDA AYDIN

Geleneksel toplumlara baktığımızda bugün kullandığımız anlamıyla "aydın" diyebileceğimiz bir kategorinin olmadığını, buna karşılık ancak "bilgi sahibi" sınıfların varlığını görmekteyiz.

Tarihsel açıdan incelendiğinde Osmanlı düşünürleri genellikle *ârif*, *hakim* ve *âlim* şeklinde sınıflandırılmaktadır. Osmanlı Devletinde ulema dediğimiz zaman daha çok devlete yakın olan, önemli resmi kurumlarda, medreselerde yetişmiş olanları düşünmemiz gerekmektedir.¹⁹⁷ Konumuz açısından bakıldığında, o günkü ilmiye sınıfının bugünkü anlamda üniversite anlamında kullanıldığı ve temsilcilerinin de ulema oldukları görülmektedir.

Osmanlı'da ulema ile halk bir bütündür. Ulema, halkın vicdanı, arzusu, öfkesi, sağduyusu ve sesidir. Ulema ayrı bir sınıf değil, halkın kendisidir.¹⁹⁸

Ulema, Osmanlıda uzun yıllar varlığını korumasına rağmen, "yeniçeriliğin ilgasından sonra yalnız kalır, yeni suallere verilecek cevabı da yoktur. 1821 Tercüme Odası, 1831 Tıbbiye Elçilikleri, Misyoner Mektepleri ile ulemanın karşısına yepyeni bir zümre çıkar: İntelijansiya."¹⁹⁹

¹⁹⁷ Subaşı, a. g. e., s. 61.

¹⁹⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 282.

¹⁹⁹ Meriç, a. g. e., s. 283.

"1826, Devlet-i Âliyye'nin intihar tarihidir. Yeniçeri ile beraber ulema da yalnız kalmıştı. Dünya başkalaşmıştı. Ulema sükut etti ve halk, tarihin dışına çıktı. Bunun üzerine Türk insanının sesini duyuran yeni bir sınıf çıktı: Müstagribler. Bunlar kendi ülkelerinden, mukaddeslerinden, mazilerinden kopmuşlardır. Bu bedbahıtlar için Türk'e ve İslâm'a ait her değer suçtur. Bunlar Batı ile Doğu'nun mukayesesini hiçbir zaman yapmamışlardır."²⁰⁰

"Osmanlı'da sınıf-ı ulema tekrarlayıcıdır. Kur'an'ın, hadislerin ve daha önceki imam veya müctehitlerin tekrarlayıcısı. Tanzimattan sonraki aydınlar da tekrarlayıcıdır, Avrupa'lı yazarların tekrarlayıcısı.

Birinciler buna mecburdular. Karşılarında mutlak hakikat vardı. Yani birikmiş bir irfanı yazmaları sözkonusuydu. İkinciler de yabancı bir kültürle karşı karşıyaydılar. Bu kültürü ayıklamaları, tenkit etmeleri güçtü. Çünkü yabancı bir dünyada, bilmedikleri şartlar içinde gelişen bir kültürdü bu."²⁰¹

Meriç, Osmanlı'nın yükseliş devri aydınını şöyle ifade etmektedir:

"Yükseliş devrinde aydın, toplumun herhangi bir ferdidir; zevkleri ile, zilletleri ile, mukaddesleri ile. Ne imtiyazı vardır, ne de imtiyaz peşindedir."²⁰²

Osmanlı'da çöküş dönemi aydınlarının temel özelliğini ise var olan hazinelerinden habersiz olmalarıdır. Meriç, onları şöyle tavsif eder:

"İnkıraz devri aydınının fârikası, hazinelerinden habersiz olmak. Bu aydın bir ışık kaynağı değildir artık, sırları dökülmüş bir aynadır; Batı'yı aksettiren bir ayna: İbn Haldun'u nasıl ve nereden tamsın"²⁰³

Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük düşünürlerin ortaya çıkmamasının temel sebebi; düşünceye ihtiyacın olmaması ve " Kur'an'ın herşeye yettiği

²⁰⁰ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 290-291.

²⁰¹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 23-24.

²⁰² Meriç, *Bu Ülke*, s. 135.

²⁰³ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 151.

inancıydı." ²⁰⁴ Osmanlı'nın Avrupa karşısında bozguna uğramasını ise, endüstriyel bir toplumun askeri bir topluma karşı zaferi şeklinde ifade edilebilir:

"Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük düşünür çıkmazdı. Çünkü düşünceye ihtiyaç yoktu. Düşünce bir felâkettir, zorlanmadan, mecbur kalmadan düşünmez insan. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısındaki bozgunu, endüstriyel toplumun, askeri bir toplumu yenmesidir. Kılıç tâliin emrindedir. Hakim sınıfın ideolojisi, hakim ideolojidir. Bu itibarla Avrupa'da hakim sınıf olan burjuvazi, askeri bir savaşa ihtiyaç duymadan, bir avuç aydınımızı emir eri haline getirdi.

*Avrupa, tantanasıyla şuurumuzu fethetti. 1917'ye kadar sadece Batı'nın tesiri altındadır, ondan sonra Rusya'dan gelen bazı düşünce akımları onu zenginleştirdi. Ama bunların sentezini yapabilen herhangi bir düşünür yoktu."*²⁰⁵

İnancın kaynağı olan Kur'an ve Peygamberin sözleri Osmanlı uleması için yeterli bir kaynaktı. Bu kaynakla, hayatın bütününe kucaklıyor ve düşünceye ihtiyaç bırakmıyordu.²⁰⁶

"Osmanlı'nın karşısında kendininkine rakip bir düşünce de yoktu. Sınıf-ı ulema neyi yıkmaya çalışacak, kiminle görüşecek, hangi yılanları boğacaktı? Osmanlı medeniyeti bir iman ve aksiyon medeniyetidir. Sınıf-ı ulemaya ideolog diyemeyiz. İdeolog içtimâi bir sınıfın emrinde, hakikat ile yalanı uzlaştırarak, bağlandığı sınıfı şuurlandıran bir nevi uzmandır. Osmanlı, Avrupa'ya karşı yalnızdır. Ama kılıç ve adaletle muzaffer olan bir ülkenin, kendini lafla müdafaaya ihtiyacı yoktu. Avrupa'nın dünya görüşleri ise birer ideolojiden ibarettir. Osmanlı'nın dünya görüşleri tezatlar içinde gelişmedi. Kaynağı ilâhî idi, ancak şerhler ve tefsirler ile zenginleşebilirdi. Ve öyle oldu. Vurgulayalım: Osmanlı'da Avrupa'nın anladığı manada kılı

²⁰⁴ Bkz. Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 220.

²⁰⁵ Meriç, a. g. e., s. 220.

²⁰⁶ Meriç, *Jurnal* 2, s. 209.

*kırka yaran tenkitçi ve dünyaya çevrilmiş bir düşünce de yoktur, bu düşünceyi imal eden bir intelijansiya da. Entelektüel batılı bir hayvandır."*²⁰⁷

Türk aydını kafa olarak daha çok Fransa'nın emrindedir. Çünkü Fransa içtimâî tarih olarak bize daha yakındır. Türk aydını daha sonra İngiltere'den çok Amerika'yı tanır.²⁰⁸ Ancak bu tanıma, daha çok tekrarlama gayretinden ibarettir.

"Batı emperyalizmi Türk insanını tanımak için gayret harcar. Bu teşebbüsleri Avusturya ve Rusya'da başlar. Avusturya'lı ilk Onomastik'i yazar. İlk Türk Edebiyatı Tarihi bir İtalyan'ındır: Abbe Toderini. İngiltere Redhouse'la katılır kervana. Buradaki Ermeniler'i Rusya'ya kaptırmak istemeyen Amerika, Robert Koleji açar. Sadece onlar tanımak isterler Türkiye'yi, tek taraflı bir arzudur bu. Batı tarihinin sosyal strüktürü, sadece Fransa'nınkiyle izah edilmez. Tanzimat'tan bugüne kadarki Türk düşünürlerinin tarihi, Fransızca bilenlerin listesidir denebilir."²⁰⁹

Osmanlı, rakibi olan Avrupa'yı hep kılıcı ile yola getirmiş veya kılıcından aldığı güçle onu mağlup etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'nın lafla geçirecek zamanı yoktur. Tefekkürün kabuğunu kıramamasının altında yatan sebeplerden birisi de budur.

"Tefekkürün kabuğunu kıramamış bir türlü. Hindistan cevzine benzeyen o acayip nesneye korku ile, itimatsızlıkla bakmış. Kolaya vermiş kendini. Mücahitlerin kanı Âl-i Osman ülkesine bir altın ırmağı gibi akarken, atlas örtülü şiltelerde alev tenli cariyelerle binbir gece masalı yaşayan bendegân-ı salıtanatın, hayat muammalarını çözmeye harcayacak vakti mi vardı? Onlar bütün gordiyanları kılıçla kesmeye alışmışlardı. Kılıç ve satır. Hayat çok defa kılıçla başlayan, satırla biten rengarenk bir

²⁰⁷ Meriç, *Jurnal* 2, s. 209-210.

²⁰⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 220.

²⁰⁹ Meriç, a. g. e., s. 220-221.

*rüyaydı. Apayrı bir ülke idi Osmanoğullarının ülkesi. Nal sesleri, tekbir sesleri, tekbire benzeyen nal sesleri... Sonra kan kokusu ile, güneşin sert şarabı ile azgınlaşan iştahlar. Fârâbî'yi kim okuyacak, İbn Sîna'yla kim uğraşacaktı? Avrupa, kılıcından kan damlayan akıncılara kırk haramilerin mağarası gibi görünüyordu. Sonra rüya kâbusa dönüştü. Ecdad-ı izamımız hep sırtını görmeye alıştığı küffar-ı betgerdana hep sırtını göstermeye başladı."*²¹⁰

On dokuzuncu asra kadar Osmanlı'yı bir arada ve ayakta tutan, ortak bir şuurun ifadesi olan İslâmiyet'ti.

"Vahye dayanan bir hakikatler bütünü. O cihanşümul dinin izahı, yorumu ve yayılması için binlerce duygu ve düşünce adamı ömrünü harcamıştı. Bütün bir içtimâi nizamın temeliydi İslâmiyet. Sosyal bir sınıfın veya bir kavmin değil, ümmetin inançlarını dile getiriyordu. Ayıran değil birleştirendi. İnananlar kardeşiler. İnananlar, yani insanların hepsi. Tek Allah, tek kitap, tek hakikat, tek halife, tek dünya. Yunus'un mısralarını kanatlandıran imanla, Mesnevî'deki pırıltılar aynı ezeli nurdan. İslâmiyet Süleymaniye'de kubbe, İtrî'de nağme, Bakî'de şiir."²¹¹

İşte fikrî gelişmenin önünde engel olarak görülen bu kaynaklar; diğer açıdan da birlik ve beraberliğin kaynağı idi. Kanaatimize göre kutsal kaynakların yol açmadığı bu fikrî boşluk, bunlara yüklenen işlevden kaynaklanmaktaydı.

Elbette ki milletler ve medeniyetler de ihtiyarlar. Milletler ihtiyarladıkça gevezeleşir. Hamlenin yerini belagat alır, hayatın yerini söz. Yükseliş çağında küffarı irşad ederdik, küfürle istişare değil. Politika kulislerinde kazanılacak zafer, uşakların zaferi.²¹²

"Nasların cihanşümul seyyaliyeti kalıplaşır zamanla. Kocayan şuur ezeli hakikatin yüzeyinde bocalar. İslâm'ın dünya görüşü yekpareliğini

²¹⁰ Meriç, *Jurnal 1*, s. 125-126.

²¹¹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 228.

²¹² Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 383.

kaybeder. Avrupa'nın maddi fetihleri, çöküş devrinin ulemasını afallatır. İslâm'ın inkırazı, hikmetine akıl erdiremedikleri bir gazab-ı ilâhîdir. Susar ve sahneden çekilirler. Yerlerini, Avrupa'nın imal ettiği yeni bir insan tipi alır: Müstağrip. Hem suda hem karada yaşayan bu hilkat garibesi giderek büsbütün kopar mazisinden. Artık ne Asyalı ne Avrupalıdır. Ne müslüman ne Hristiyan.. Tek kitabın yerine binlerce kitap, tek hakikatin yerine binlerce yeni hakikat geçer."²¹³

Bu yeni aydın sınıfını, yeni bir arayışın ürünü olarak ifade etmemiz mümkündür. Bu arayış ise, yıkılan bir medeniyetin yerine yeni bir medeniyeti kurma arayışıdır. Bu arayışı gerçekleştirmeye çalışan aydın, tavrını Batı medeniyetinin temel özelliklerinin kabulü yönünde koymuştur. Bu durum yeni bir sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hangi Batı? Daha önceleri karşısında bir dünya var iken, şu anda yüzlerce ideoloji ve fikir ile karşı karşıya kalmış ve bunların cevabına ulaşmaya çalışmaktadır.

"Yıkılan bir dünyanın harabeleri arasında ilelebet yaşanamaz ki. Her toplumun belli bir değerler bütününe ihtiyacı var. İrfanından kopan, ana dilini unutan müstağripler kafiyesi kime, neye bağlanacak? Sosyal bir sınıf da değildir, sosyal bir sınıfın temsilcisi de. Hakikat tek, hata sonsuz. Müstağrip ne yeni bir dünya görüşü kurabilir, ne de Batının cömertçe sunduğu türlü ideolojiler arasında seçim yapacak güçtedir, seçmek için anlamak lazım. Anlamak için, karşılaştırmak. Mukayese, irfana dayanır.

Batının sosyal ve politik tarihi bilinmeden ideolojileri kavranabilir mi? İdeoloji bir bütündür. Belli bir dünyanın sorunlarını çözmek için hazırlanmış bir bütün.

Kaldı ki müstağripler bu ideoloji enkazını naslaştırırken Batı'da yeni yeni çelişkiler belirliyordu. İdeoloji, iktisadî alt yapının ifadesidir. Sosyal bir sınıfın çıkarlarını dünyaca geçerli bir hakikat diye sunar. Oysa müstağrip,

²¹³ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 228.

Avrupa fikriyatını bir ilmihal gibi ezberlemeye kalkar. Bütünü kucaklayamaz, kucaklayamazdı da. Müstağripler 1960'lara kadar aynı yalanları çeşitli üsluplarla tekrarlayan bir topluluk. Aydın, efendisinin ilaçlarını çalıp içen ahmak bir uşak."²¹⁴

Müstağripler kendi irfanlarından uzaklaştıkları ölçüde Batılılaşacaklarını zannediyorlardı. Halbuki ne Batılılaşabilmiş, ne de kendimiz olarak kalabilmiştik.

"Batılılaşmak, Batı irfanı ile kaynaşmaksa, Batılılaşmıştık. Batı medeniyeti liberalizme dayanıyordu, liberalizm sanayileşen Avrupa'nın başka bir deyişle burjuvazinin dünya görüşüydü. Bizde ne sanayi vardı ne burjuvazi. Avrupa'nın "Batılılaşmız" teklifi tek anlam taşıyordu: "Kapitalizme teslim olunuz." Bürokratlarımız Batılılaşmaktan çok, Batılılaşmış görünmek istiyorlardı. Avrupa'yı tanımiyorduk ama kendimizi de umutmuştuk. Korkuyorduk düşünceden. Zirvelerde dolaşmamız yasaktı. Batı'yı Batı yapan düşünce fatihlerinin yalnız ismini biliyorduk. Ne Locke çevrilmişti dilimize, ne Hobbes, ne Darwin. Hegel, ışığı bize kadar gelmeyen bir yıldızdı. Marx, mavi sakalın kırkuncu odası."²¹⁵

Aydının Batı'ya dönük bu arayışının en belirgin özelliği çok dar bir çerçevede gerçekleşmiş olmasıdır. Cemil Meriç, aydınların bu çerçeve içinde görülenleri anladıklarından da şüphe etmektedir:

"Çin'de Batı'nın müttefiki afyondur, bizde ilim olur. Kendi vatanından kovduğu materyalizmi bizde yeşertir Avrupa. 18.yy. Avrupa'sında ilerencilik olan materyalizm, 19.yy. Osmanlı ülkesinde bir gericilik olur. Avrupa bu suretle koparır Osmanlı aydınını. Namık Kemal ve Ziya Paşa içtimâi şartların çok değiştiği bir devirde ancak Rousseau'yu ancak Montesquieu'ü

²¹⁴ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 228.

²¹⁵ Meriç, a.g.e., s. 229.

okurlar. Buzlu bir cam arkasından görülen bir mabet kadar anlarlar onları da."²¹⁶

"Bir Osmanlı şiiri vardır, ama bir Osmanlı nesri yoktur. Oysa nesirsiz düşünce olmaz. (Osmanlıca Türkçe'nin bir devirdeki ismidir.) Şiir bir avuç insana hitap ediyordu, çünkü bir avuç insan dışında düşünen kimse yoktu. Namık Kemal'le şüphe başlar. Şinasi daha çok Fransız'dır. Ziya Paşa tam bir kozmopolit. Bu üç kafa elbette ki Batı'daki gibi bir inteligentzia'yı kuramamıştır. Elbette kuramamışlardır, çünkü dayandıkları bir sınıf yoktur. Fikir adamı mutlaka memur olmak mecburiyetindedir. Öyleyse nasıl bir fikir hürriyetinden söz edilebilir."²¹⁷

Osmanlı'nın kutsal saydığı İslâm'ın İktisat politikası da böyle bir sınıf yapısının oluşmasına karşıdır. Ona göre günümüz insanı Osmanlı'dan yobazlığı devralmıştı:

"Biz Osmanlı'dan yobazlığı devraldık. Batının taarruzu karşısında yobazlık bir kaleydi. Yobazlık ananeye kaçıştı. Deniz kızlarının şarkılarını dinlememektir. Korkuydu. Belki zaman dışına çıkmaktı. Aydınlar deniz kızlarını dinlediler ve mahvoldular. Bu yeni yobazlık, kendimize ait her mukaddese kulaklarımızı tıkayıştı. Kendimizden kaçıştır. Nereye? Şuursuzluğa. Ananeye kaçış kavgayı kaybetmiştir. Biri kaybettiği cennetin sırası içinde, öteki yeniliğe, yani ananesizliğe mütehasır. Ama her ikisi de aynı vicdan huzursuzluğundan mustarip. Sağ, Batı düşüncesini memnu meyva sayıyor. Batılılaşırken bir günah işlediğine kani. Sol, kayıplarının muhasebesini şuurlu olarak yapmıyor. Müphem biyolojik bir arayış. Kendine yakıştıramıyor "gericiliği". Sağın çürümüş olduğunu biliyor. Her türlü üsaresini, hayat cevherini çoktan kaybetmiş bir müstahase sağ. Sağdan hiçbir uyarıcı ve diriltici haber gelmeyeceğine inanmıştır. Sağ da solu düşman biliyor. Kaliban'ın Prospera'ya bakışı. Bu, anlaşmasma imkân

²¹⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 139.

²¹⁷ Meriç, a. g. e. , s. 139-140.

olmayan iki düşman arasında, münzevi aydın, hareketini nasıl kontrol edecek? İşte bütün mesele burada yatmaktadır."²¹⁸

Buradan anlaşılmaktadır ki Cemil Meriç kendisini münzevi aydın sınıfına yerleştirmektedir. Kendisini ne sağdan ne de soldan kabul etmesi de bunun bir işaretidir.²¹⁹

Cemil Meriç bu farklı yaklaşımları bir başka sebeple şu ifadelerle dile getirmektedir:

*"Osmanlı Avrupa'ya hayret, hayranlık ve korku telkin etti, ta ki Abdülhamid tahttan ininceye kadar. Cevdet Paşa böyle bir imparatorluğun çocuğuydu, fakat tâlî harp aleyhimize dönüyordu, coğrafi sınırlar ve refah günden güne düşüyordu. Uzun zaman emir veren Osmanlı İmparatorluğu'na, beylikleri, hergün istiklallerini ilân ediyorlardı. Gerileyen aslında Osmanlı İmparatorluğu değildi. 1789 yalnız Batı feodalitesinin değil, kılıca dayanan bütün feodalitelerin de ölüm çanıdır. Şeriat, felâketlerimizin dine gösterilen kayıtsızlıktan doğduğunu haykıracak; Genç Osmanlılar'sa geriliğimizin sebebinin geleneğe bağlılığımız olduğunu fısıldayacaktır. Bir yanda eriyen, çürüyen, köklerini hergün kaybeden ve Avrupa kayasına bir yosun, bir midye gibi sarılan bir bürokrat intelijansiya, bir yanda çöküşün gerçek sebeplerine eğilmeyen, kurtuluşu hareketsizlikte bulan geniş yığın ve temsilci medrese."*²²⁰

Meriç, köklerini kaybeden intelijansiyaya örnek olarak Beşir Fuat'ı gösterir. Ona göre Beşir Fuat imanla inkârın, Doğu ile Batı'nın, gönül ile aklın kavgasıdır:

"Alışkanlıklarıyla Osmanlı, kafasıyla Fransız. Beşir Fuat'ı Cizvitler zehirledi. İmanını kaybeden o coşkun zekâ yeni bir din buldu kendine: Maddecilik. Batının müsbet ilimlerini naslaştırdı.

²¹⁸ Meriç, *Jurnal* 2, s. 198.

²¹⁹ Bkz. Meriç, a. g. e. , s. 199.

²²⁰ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 168-169.

Kılıç bir fetih aracı değildi artık. Zafer rüyaları ancak kalemle gerçekleşebilirdi. Abdülaziz Han'ın yaveri bu çetin kavgaya kahramanca atıldı. Ama çağdaşlarının dilini konuşmuyordu Beşir. Her makaleyle biraz daha yalnızlaşıyor, uçurum biraz daha derinleşiyor, anlayışsızlık kine inkılab ediyordu. Burkulan şuurunu uyuşturmak için içkiye ve kadına koştu. Nafile... Dudaklarında günahların buruk tadı, bezgin ve yorgun, kavgaya devam etti. O yalçın irade, bu çılgın savaşa üç yıl dayanabildi. Hayalle gerçek arasındaki uçurum, maddecilikle doldurulamazdı. Naaşını fırlattı uçuruma. Donkişot'u kitaplar çıldırtmıştı; Beşir'i kitaplar öldürdü.

Her aydın bir cemiyetin veya cemaatin sözcüsüdür. Beşir yalnızdı; yapayalnız. Karanlıklarda yanıp sönen bir şimşek... Çorak toprağı yalayan fakat serinletmeyen bir sağanak. Kendi kendini yiyen bir ızdırıp. Yabancılaşmış Türk aydını, o metruk ve meçhul mezarın başında haşyetle ürperse, yeri."²²¹

Kanaatimize göre, ülkemizde Batıdakine benzer bir değişimin gerçekleşmemesinin sebeplerinden birisi de, gerçekleştirmeye çalıştığımız değişimin herhangi bir sosyal tabana oturtulamamış olmasıdır.

Osmanlı aydınlarının gerçekleştirmeye çalıştıkları değişimin başarısızlığa uğramasının temelinde de bu etken yatmaktadır. Zira "*Hiçbir düşünce bir ülkeden diğerine olduğu gibi aktarılamaz. İnsan, düşünce için değil, düşünce insan içindir.*

Batan bir ülkeyi bir anda kurtaracak hiçbir sihirli formül yani izm yoktur.

Avrupa'yla aramızda aşılmaz duvar var. Doğu, kapitalist için de, sosyalist için de sömürülecek bir alandır. Doğulu ise, bir yarı insan, şüpheli bir yandaş, tek kelimeyle düşmandır.

Zilletten kurtulmanın yolu haysiyetimizi ispattır. Haysiyet, şuur ve fedakârlık demek. Şuur hiçbir kiliseye bağlanmamak, her vesayeti

²²¹ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 174

reddetmek, kapılarını her ışığa açmak demektir. Fedakârlık ise inandığı değerler uğruna her çileyi göze almak, hatta ölümü bile. Saygıya lâyık insan kendi kafası ile düşünen ve düşüncesini haykırmaktan çekinmeyendir."²²²

Unutulmamalıdır ki her beşeri düzen kusurludur. Aydın, bu kusurları göremez, yani men edilirse ya körü körüne saldırıya geçer yahut köleleşir. Aydın, toplumun vicdanıdır. Susmaya mahkum edilirse ya ısıtır ya da boğulur. Tenkit hakkının mutlak olmadığı her ülkede alkış bir yalandır, küçülten, sefilleştiren bir yalan. Bu yalanların devamında kimin menfaati var? Hiç kimsenin. Üzerimize ölü toprağı serpilmiş. Zilletten gurur duyuyoruz.²²³

²²² Meriç, *Mağaradakiler*, s. 231.

²²³ Bkz. Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 387.

II. TANZİMAT DÖNEMİ ve SONRASINDA TÜRK AYDINI

Tarihimizde önemli bir yeri olan Tanzimat, Osmanlı'nın Batılılaşma yolundaki ilk adımlarıdır. Başka bir deyişle, Batılı anlamda bir toplumsal düzen kurma projesidir Tanzimat. Muhakkak ki bu proje Türk aydınları arasında da yankı uyandırmış ve ilgi bulmuştur.

Tanzimat'la birlikte tarih sahnemize yeni bir sınıf çıkmıştı.²²⁴ Kim bu intelijansiya? Yüzde doksan devletten maaş alan veya maaş bekleyen memur ve subay.²²⁵

Batılılaşmış bir intelijansiyanın üyeleri daha çok zabıt ve memur adayları; ayrıca avukatlar, hekimler ve yazarlardır. Öyleyse intelijansiyayı yaratan âmiller nelerdi? Batı ile daha sıkı temaslar (bilhassa Avrupa'ya yollanan talebeler), modernleşen mektepler, o zamana kadar bilinmeyen Avrupa dillerinin yayılması. Coşkun birer vatanperver olan bu intelijansiya, resmi neşriyatın Tanzimat'ı övmek için kullandığı şatafatlı düsturları lüzumundan fazla ciddiye almıştır. Yıllar geçtikçe bu düsturların kofluğuna ortaya çıkar. İmparatorluk, eski şevketine kavuşmak şöyle dursun, küstah ve müstehzi yabancıların oyuncağı ve alay mevzuu haline gelir, intelijansiyanın öfkesi de artar. Saray ile Bab-ı Âli'nin temsil ettiği ananevi iktidarla intelijansiya arasındaki uçurum derinleşir.²²⁶

Tanzimat, Bab-ı Âli'nin Avrupalılaşması,²²⁷ aynı zamanda uçuruma açılan bir tereddiler dehlizi. Gafil bir intelijansiya, sirenlerin şarkısını dinleyerek diyar-ı küfre yelken açar. Peri-i İlhamın narin omuzlarında, bir târike-i dünya libası değil, çıplak gerdanında göz kamaştırıcı mücevherler var. Avuçları memnu meyvelerle dolu, dudakları

²²⁴ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 286..

²²⁵ Meriç, *Bir Facianın Hikâyesi*, s. 150.

²²⁶ Meriç, a. g. e., s. 123.

²²⁷ Meriç, *Bu Ülke*, s. 135.

vaitlerle. Aydınlarımız bu tehlikeli nâzeninin kollarında maziyi unuturlar, maziyi, gazaların zaferlerini, yığıtliklerini.²²⁸

Tanzimat aydınının en belirgin özelliklerini ise şu şekilde ifade etmemiz mümkündür

"Tanzimat sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat müstağrip. Edebiyatımız bir gölge edebiyat; düşüncemiz bir gölge düşünce. Üç edebi nevi itibardadır: Taklit, intihal, tercüme.

Ama zirvelerin hiçbirini tanıımıyorduk. Avrupa'yı, Avrupa yapan düşünce fetihleriyle temasımız yasaktı. Haset Kitabevinden ibaretti Avrupa'mız..."²²⁹

"Tanzimat edebiyatının belli başlı temsilcileri Tercüme Odası'nda yetişmiş. Türk aydını o günden beri tercümeyle uğraşıyor."²³⁰

Bu bakımdan Türk aydını, Tanzimat'tan beri sığınacak bir ada arayan garip bir sürgündür.²³¹

Bu dönem aydını için Avrupa, erişilmesi imkânsız bir dünyadır. Buradan alınabilecekler de hep görünüşe yönelik özelliklere sahiptirler.

"Tanzimat devrinin aydını, ecdadının kendisi için kurulan bir ziyafet sofrası sandığı Avrupa'yı erişilmez bir dünya olarak sayıklamaya başladı. Ama hep beldeler, kâşaneler, hep dekor, hep dış... Osmanlı, dininden emindi. Bakışlarında haset, kin ve istifham vardı daima. Tanzimat aydını Avrupa kültürünü fethedemedi. Neyle fethedecekti? Kültür, süngü ile fethedilmez. Ve Osmanoglunun süngüsü kırılmıştı, Kapitalizmin harc-ı âlem emtiası sahil saraylarını doldurur. Doğu'nun en ciranbaha sanat bedîaları bedestene devredilirken Tanzimat aydınları da kırılan putların yerine bonmarşeden tedarik ettikleri teneke heykelcikler koymaya çalışıyorlardı. Tanzimat, Avrupa irfanından ne getirdi? Hiç! Voltaire ve Münif Paşa...

²²⁸ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 383.

²²⁹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 137.

²³⁰ Meriç, *Jurnal 2*, s. 325.

²³¹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 144.

İnsanın güleceği geliyor. Namık Kemal tarihi ve tarihî romanı getirmiş. Hangi tarihi ve hangi tarihî romanı? Avrupa yârânı Paris sokaklarında dolaşırken Batı düşüncesi en feyizli meyvelerini veriyordu. O devirde Michelet teneffüs ediliyordu. Bununla beraber o yiğit kalem mücahidinin tecessüsü, kanatları olan bir tecessüstü, yerde sürünmüyordu."²³²

*"Tanzimattan bu yana Türk aydınının alın yazısı iki kelimeye düğümleniyordu: Aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı, biz sadece birer oyuncuyduk. Nesiller bir ütopyanın kurbanı olmuşlardı...Avrupa'yı tanımamak gaflet; Avrupa'yı tanıyan ülkesinden kopuyor. Bu lanet çemberinden nasıl kurtulacağız?"*²³³

Osmanlı'da yükseliş dönemi aydını toplumun herhangi bir ferdidir. Ne imtiyazı vardır ne de imtiyaz peşindedir. Tanzimat ise Bâb-ı Âli'nin Avrupalılaşmasıdır. Bürokrasi halktan da saraydan da kopar. Aydın da bürokrattır, hem de çok nazlı, çok hassas, çok hercâi bir bürokrat.²³⁴

Meriç, Tanzimat dönemi ve sonrası aydınını, hakim ideolojinin seslendiricisi olarak ifade eder. Bu dönemde hakim ideoloji ise İngiliz ve Fransız burjuvazisidir.

"Hakim ideoloji, hakim sınıfın ideolojisidir diyor kitap. Osmanlı ülkesinde hakim sınıf, Fransız veya İngiliz burjuvazisi. Sarayın direnişi azaldıkça kapitalizm, taarruzunu yoğunlaştırır: Keşişler, mektepler, mürebbiyeler, mason locaları... Osmanlı Bankası, nişanlar, sefaret baloları ve Beyoğlu'nu zevk panayırına çeviren şuh aktrisler."²³⁵

Aydın için Avrupa, rüyaların en muhteşemi ve büyük bir sığınaktı. Ancak onların Avrupa'lı dostları bunun karşılığında ihanet istemekteydiler.

"Aydın, batan bir gemidedir. Ufukta rüyaların en muhteşemi: Avrupa. Servetin, şöhretin, şehvetin, daveti. Azgın iştihaları vardı intelijansiyanın ve

²³² Meriç, *Jurnal 1*, s. 126.

²³³ Meriç, *Bu Ülke*, s. 51.

²³⁴ Meriç, a. g. e., s. 135.

²³⁵ Meriç, a. g. e., s. 135.

bu masal hazineleri kendisini bekliyordu. Avrupalı dostları lütufkârdılar. Karşılık olarak biraz "ihamet" istiyorlardı sadece.

Halk, oynanan oyunu seziyordu, insiyaklarıyla. Ve maziye sığınyordu; maziye, yani hatıralarına, mukaddeslerine. Tek ümidi kalmıştı: Saray. Ve saray çatırdıyordu.

Aydın için padişah, kendisini dünya zevklerinden ayıran bir hâil idi. Padişah olmasa, Avrupa'nın emrinde ve Avrupa'nın inâyetiyle kendisi yönetecekti devleti. Hürriyetçiydi, terakkiciydi, medeniyetçiydi. Halkı savaşa hazırlamak mı? Hangi halkı? Ne savaşı? Kime karşı savaş?"²³⁶

Kısacası, bizde Tanzimat entelijansiyası yüksek devlet memurudur.²³⁷

Dolayısıyla Tanzimat aydınları, yeni tanıdıkları bir dünyanın şâaasıyla gözleri kamaşan hayâlperestlerdir. Onlar için medeniyet, bir teslimiyet veya temessüldür.²³⁸

Bütün bunlara rağmen Tanzimat neslinin en büyük hizmetinin Türk nesrini yaratmış olduğunu ifade edebiliriz. Tevfik Fikret'le başlayıp Reşat Nuri'ye kadar gelen çizgi harf devrimiyle birlikte bir bir kırılmaya uğramıştır. Çünkü harf devrimi dilin ve düşüncenin bel kemiğini kırmıştır. Ancak harf devrimi de buna engel olamamış, Yahya Kemal vb. bunun devamcısı rolünü üstlenmişlerdir. Yine de bu mücadelede hakiki aydınlar ya susmuşlar, ya da yollarına devam etmişlerdir ancak iltifat görmemişlerdir.²³⁹ Bu farklı yaklaşım her asırda olduğu gibi geçen asrın aydınlarında da mevcuttur.

"Evet, geçen asrın aydınları, aynı kanaatleri paylaşan, mütecanis bir kitle değildir. Hatta her aydın, hayatının belli merhalelerinde oldukça çeşitli düşüncelerin havarisidir. Koca bir asrı, birkaç haramzâde evladına bakarak

²³⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s. 135-136.

²³⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 286.

²³⁸ Bkz. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 97.

²³⁹ Bkz. Meriç, *Jurnal 1*, s. 126-127.

mahkum edemeyiz. Bir çağı bütünüyle kötölemek, bütünüyle yüceltmek kadar yanlış."²⁴⁰

Osmanlı aydınları arasında Avrupa'dan gelen her kavram ve ideoloji kabul görmemektedir. Bunlardan birisi de sosyalizmdir.²⁴¹ Bu kavram Osmanlı aydınları tarafından da hoş karşılanmamıştır.

"Sosyalizm geçen asrın Osmanlı aydınları için korkunç ve sevimsiz bir lafızdır. Avrupa'nın başına bela olan bu sevimsiz hayaleti nereden ve nasıl tanıyacaktı. Reybaud'un ütopyacı diye vasıflandırdığı düşünce adamlarından tek satır çevrilmemişti Türkçe'ye ve uzun zaman çevrilmeyecekti de. Dikkatleri bu siyasi mezhebe çeken 1871 Paris Komünası olmuştur. Ülkemizdeki yabancı gazeteler düşmanca yayınlarıyla Türk kamuoyunda dehşet ve endişe yaratmışlardı. Meseleye ilk eğilenlerden biri Cevdet Paşa. Belediye Kütüphanesi'ndeki müsvedde ne zaman kaleme alınmış? Bilmiyoruz. Paşa'nın sosyalizm hakkındaki bilgileri yalın kat ve derme çatmadır. Tarihçimiz yabancı dil bilmediğinden kaynaklara gidemez. Kaldı ki Batı kaynakları da tarafsız ve ilmî olmaktan uzak sosyalizmle ilgili bu risalenin bastırılammış olması da dikkate layık. Tarihçi, söylediklerinin ciddiyet ve isabetinden emin olsa onları müsvedde halinde bırakır mıydı? Öyle sanıyoruz ki Paşa, hayatının belli bir döneminde Avrupa'daki içtimâî sarsıntılara eğilmek ihtiyacını duymuş ama belgeleri yetersiz olduğundan meseleleri aydınlık olarak görememiştir. İçtimâî nazariyelerin adlarını bile bilmez; sosyalizm, komünizm, nihilist kelimelerini yanyana sıralayışı konunun ne kadar yabancı olduğunu ortaya koyar. Ne var ki karşımızdaki, çağının en geniş tecessüslü adamlarındandır. Bilmediklerini bildikleriyle izaha kalkan, elindeki malzemenin sefaletine rağmen, dikkatimizi sosyalizmin Doğudaki köklerine çeken Paşa'ya yine de teşekkür borçluyuz.

²⁴⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 131-132.

²⁴¹ Bkz. Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 163.

Cevdet Paşa ezelden beri ihtilâle düşmandır. Hem medreseli, hem de devlet adamı olan Paşa, ülkenin sarsıntılar içinde çırpındığı bir dönemde yaşamaktadır. Nizamın koruyucusu olmak, mizacının da, devlet anlayışının da tabii bir icabı. 1848 olaylarını anlatırken şöyle der:

"Azıtan halk bütün bütün hadd-i maruf'un ötesine gitmiş; mülkiyet ve zevciyet haklarını inkâr edenler, herkes, herşeyde eşit olmalı diye tutturmuş, sonra ayak takımı bunu mizaçlarına uygun bularak Fransa Cumhuriyeti'ni bu renge boyamaya kalkışmış!.. Fransa kibar ve ukelasının bundan gözü ürkmekle, cumhuriyetten ve belki hükümet-i meşrute serbestliğinden yüz çevirip Napolyon'un henüz dört sene müddet-i siyaseti son bulmazdan evvel imparatorluğunu tasdik ederek hükümet-i mutlakaya teslim olmuş..." İşbu Fransa ihtilâfatı sırasında, Nemçe halkı dahi serbestlik sevdasına düşmüş, pek çok kanlar dökerek, hükümetlerini hükümet-i meşruteye kalbetmek istemişlerse de hükümet-i imparatoriye galip gelerek yine hükümet-i mutlaka tahtında kalmışlar..." Bunların her birinde bir günâ fenalık melhuz ve meşhud olup, hele cumhuriyetin zikrolunan fırka-i mütecavizesi bütün bütün akıldan ve nevamis-i tabiiyyeden baid bir fikr-i bâtıldır." (Tarih-i Cevdet, I. Cilt, s. 16-17).

Evet, Paşa için "cumhuriyetin fırka-i mütecavizesi " (bugünkü deyimi ile aşırı sol) büsbütün akıldan ve tabiat kanunlarından uzak emeller peşindedir. Paşa, anlattıklarını şöyle hülâsa ediyor: İran'da zuhur eden mezdekî mesleği İslâm ülkelerinde çok kere Alevîlik hırkasına bürünmüş, sonra Avrupa'ya giderek kıyafet değiştirmiş, komünizm, sosyalist, nihilist gibi namlar takınmıştır. Dini inançlar zayıfladıkça bu gibi sapık fırkalar çoğalmış. Hele hükümet tarafından da engellenmeyince büsbütün gemi azıya almışlar.

Avrupa İbâhîyun mesleğine pek yatkın. Çünkü zenginleri para babası ve sefih. Yoksullar ise sefalet içinde ve ümitsiz. Dini fikirler mahvolup gitmektedir. Bir kelimeyle, Avrupa büyük bir tehlikenin, cihanşumul ihtilalin arefesindedir. Evet, ihtilaller uzun ömürlü değildir; çok geçmeden

yerlerini kahredici bir sükuna terkederler. Lâkin bu arada Avrupa herc-ü merc edilmiş olur. Ülkemiz böyle bir fırtınanın dışında. Dışındadır çünkü, Paşa'nın başka bir yazısında da söylediği gibi (Tezakir) bizde zengin ile fakir arasında bir ayırım yoktur. "İslâm kavimlerinde komünist, sosyalist, nihilist gibi 'furuk-u itizaliyye' bulunmaz." Böyle bir ihtilal koparsa namuslu insanların sığınacağı tek ada: Ülkeniz, "Ehl-i ırz için memâlik-i mahrusadan gayrı cây-ı selâmet kalmaz" diyor Paşa. (Bkz. Belediye Kütüphanesi, Cevdet Kitaplığı, N. 08.).

Osmanlı Devleti ricali için sosyalizm salgın bir hastalıktır; bir Avrupa hastalığı. Siyasi vasiyetnamesinde "Hiçbir beşeri güç, milliyetler prensibi ve sosyalizmin ortaya çıkardığı hadiselerin gelişmesine engel olamaz." diyen Ali Paşa, ülkesini bu salgından korumak ister. 25 Temmuz 1871'de vilayetlere yolladığı bu tamim, Paşa'nın Batı dünyasını sarsan olaylar karşısında ne kadar uyanık olduğunu göstermektedir.²⁴²

Ancak Ali Paşa'nın bu devlet adamlılığı sorumluluğu yanında Meriç'in, "bir avuç toy, sorumsuz ve serazat delikanlı"²⁴³ olarak vasıflandırdığı Yeni Osmanlılar yurtlarına döndüklerinde de bu fikirlerin ateşli savunucuları olmuşlardır.

Kısaca Yeni Osmanlılar, Batı'yı birçok yazardan daha iyi tanırlar, tarafsız ve hakşinastırlar.²⁴⁴

"Sosyalizmin İslâmileştirilmesi veya Araplaştırılmasında başrolü Afganî (1838-1897)²⁴⁵ oynamış, "iştirakiye"yi çağdaş manada kullanan ilk yazar o. Afganî, iştirakiye lafzının kalabalıklar üzerindeki füsununu hemen kavramış. Filhakika muzdarip, şaşkın binbir zulümle ezilen yoksul yığınlar için, refah ve adalet rüyasıydı, iştirakiye. Avrupa sosyalizmi başkaydı, İslâm

²⁴² Meriç, *Mağaradakiler*, s. 213 vd.

²⁴³ Meriç, a. g. e., s. 220.

²⁴⁴ Meriç, a. g. e., s. 221

²⁴⁵ Meriç'in Afgani hakkındaki düşünceleri için bkz., *Umrandan Uygarlığa*, s. 50 vd.

iştirakiyesi başka... Osmanlı aydınlarının sosyalizm karşısındaki tutumu hemen hemen aynıdır. Sosyalizm, başka bir dünyada yaşanan bir nevi hastalık. Cevdet Paşa için kaynağı Mezdek'e kadar çıkan bir sapıtiş. Ali Paşa'ya göre sınırlarımıza sokulmaması gereken bir tehlike. Şemsettin Sami²⁴⁶, kısa bir zaman hayranlık duymuştur sosyalizme. Çünkü her yeniliğe âşıktır, hele Avrupa'dan gelen yeniliklere. Afganî, sosyalizmin karşısına iştirakiyeyi çıkarır."²⁴⁷

Meriç'e göre, Tanzimat'tan sonra Osmanlılar Avrupa bezirgânlarının ideolojilerine kurban edilmişlerdir. 1917'ye kadar Türk aydını denen cenin-i sakit Avrupa'nın eline tutuşturduğu kâğıdı zorlukla heceleyen bir şakırttır. 1917'den sonra da SSCB'nin kâğıdını okur. Mazisinden, ihtişamından utanan ve Avrupalı dostları gücenmesin diye hazinelerini gübre ile saklayan gafil bir çocuktur Türk aydını.

*"Bir kelimeyle; Batı kapitalizmi Türk'ten intikamını almış, atası telakki ettiği Greko-Latin medeniyetine prestij sağlamıştır. Türk insanı bugün de Amerika ile Rusya arasında bocalamaktadır. Kavga bizde burjuva ile proleter arasında değil, yosun intelijansiya ile Türk halkı arasındadır. Sosyoloji ile uğraşmanın tek faydası iliklerimize kadar işleyen ideolojileri bir dereceye kadar söküp atabilmek. Yobazlık, bakışları antitezden ayırmak, onun varlığını inkâr etmektir. Hükümlerin ezeli ve değişmez olduğunu sanmaktır. Vinci; "Eserlerim kim bilir ne kadar büyük budalalar yaratacak" diyordu. Biz Avrupanın düşünce tekniğini önce hor gördük, sonra da fazla büyüttük. Medeniyet, insanın insan karşısındaki davranışında efendilik demektir. Bir teknik veya bir bilgi değildir."*²⁴⁸

"Tanzimat'tan bugüne kadar Türk aydını hangin sınıfın adamıdır. Sınıflar teşekkül etmiş midir? 19. yüzyılın ilk yarısındaki Alman düşünce

²⁴⁶ Bkz. Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 161-165, 257-262.

²⁴⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 223-224.

²⁴⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 253.

adamının düşüncesi ile Türk aydınının günümüzdeki durumu birbirine benzer. Yalnız Alman düşünce adamı, Roma'yı fethedenlerin torunudur, Protestanlık orada doğmuştur. Ve nihayet Alman dili Leibniz'den beri bir felsefe dili olma ehliyetini kazanmıştır. Avrupa bir bütündür, düşünce bakımından son tahlilde. Sosyalizm, liberalizm, ekonomik, politik aynı suallere cevap vermek için tarih sahnesine çıkarlar. Türk intelijansıyası bugün, kilisesi olmayan düşüncelere itina ile eğilmek zorundadır. Düşünmek, sizin gibi düşünmeyenlerin düşüncesidir."²⁴⁹

Genç Osmanlılar'dan genç sosyalistlere kadar bütün Türk aydınları bir hiyanet psikozu içindedir. Bu bir alın yazısı mı? Yani haşin ve kaçınılmaz bir muayyeniyet mi söz konusudur? Elbette. **İmparatorluğun yükseliş devrinde aydın; toplumun herhangi bir ferdidir, zevkleri ile, zilletleri ile, mukaddesleri ile, acıları ile... Kadıdır, müftüdür, tahrîrat kâtibidir vs. Aynı camide namaz kılar, aynı kahvede dinlenir, aynı sofrada yemek yer. Ne imtiyazı vardır, ne imtiyaz peşindedir.**

Tanzimat'tan sonra durum değişir. Aydın, kendi tarihinden koptuğu ölçüde aydındır; kendi tarihinden yani kendi insanından; Batının temsilcisi olduğu ölçüde aydın. **Batı medeniyetine bağlanmak, deri değiştirmekle olmaz. Daha köklü, daha uzvî bir istihâle gerek. Aydın, bu istihâleyi başardığı, yani ihanette muvaffak olduğu ölçüde benimsenir Batı tarafından. Padişah halktır. Gerçi o da hastalığa yakalanmıştır, "frengi hastalığına", ama yine de halk. Bâb-ı Âli, Reşid Paşa'dan itibaren Avrupa'yı temsil eder. Saraydan da halktan da kopmuş bir bürokrasi. Aydın da bir bürokrattır; o da mütevazi bir temsilcisi bulunduğu içtimâî zümre gibi şöhret ve itibarın yeni efendilerine yani Avrupa'ya borçludur.**²⁵⁰

²⁴⁹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 154.

²⁵⁰ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 26-27.

Bunun yanında Cemil Meriç, hüviyetini, irfanıyla alakasını kaybeden aydına müstağrip, Batı'nın yeniçerisi demektedir. Çünkü Batı, tarihimizi tahrif ameliyesini vermiştir aydınlarımıza. Öyleyse biz de müstağribiz.²⁵¹

Anadolu, köksüz bir yarı aydın yaratmış ve onu tarihinden utandırmıştır. Ona göre kaderimize ideolojiler değil, bir takım büyümlü kelimeler hükmetmektedir.²⁵² Belki de bundan dolayı Tanzimattan günümüze kadar fikir adamının hitap edeceği bir zümreyi bulmak zordur.²⁵³ Çünkü **intelijansiyamız, Amerika'yı hergün yeniden keşfetmeye çalışan bir şaşkınlık kervanıdır.**²⁵⁴

Tanzimat'tan sonra büyük İslâm âlimi çıkmamıştır. Çünkü müttefiki yoktur. Ulema da ordu ile çökmüş, Batı'dan gelen taarruzları karşılayamamıştır. Tanzimat intelijansiyası, İslâm'ı bugünkü aydınımızdan çok daha iyi biliyor ve yaşıyordu. Cevdet Paşa ve Tunuslu Hayreddin gibi.²⁵⁵

Meriç'e göre, Türk olduğundan utanan, aczinden, tarihinden, dilinden utanan şuursuz bir yığın haline geldik. Kendi kendine kazık atan, efendilerimiz gücenmesin diye hazineleri gübre ile kamufle eden bir intelijansiya.²⁵⁶

Aydınlarımızın çoğu kendi katlarına çekilmiş. Sanıyorlar ki evin öteki kısımları boş. Üstlerinde dolaşanların ayak seslerini duymuyorlar. Bu sesler geçen asırların. Kâinatın konserine katılmayan çağ yok. Ama her çağ yalnız orkestra şefinin değneğini, yalnız kendi önündeki notayı görüyor. Kulak verdiği sadece kendi çalgısı. Biz "bütün"ü dinleyelim. Dünle yarının özelemleri, rüyaları bugünle kaynaşmış. Bütün ırkları, bütün zamanları kucaklayan bir mûsiki. Duymasını bilen için her saniye, ilk doğandan son

²⁵¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 280.

²⁵² Meriç, a.g.e., s. 194.

²⁵³ Meriç, a.g.e., s. 28.

²⁵⁴ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 109.

²⁵⁵ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 348.

²⁵⁶ Bkz. Meriç, *Jurnal 1*, s. 385.

can verene kadar bütün varlıkların şarkılarıyla örülü. Çağların çarkını yaseminler gibi kucaklayan birer neşide bunlar.²⁵⁷

Meriç'e göre 1908'den beri Türk aydınları memleketi batırmışlardır. Ve bütün aydınlar Türk olduklarından utanmaktadırlar. Millet intelijansiyasıyla millettir. Kendisinden utanan bir intelijansiya ne getirebilir? Müslüman değildir, Türk değildir, Anadolu'yla hiçbir münasebeti yoktur. Batı kapitalizminin yaptığı tahrip ameliyesini tamir için basmakalıp düşünceye itibar etmemek, her düşünceyi tezadıyla bütün kabul etmek gerekmektedir.²⁵⁸

Kısaca ifade etmek gerekirse, Tanzimat aydınının rolü, bir yanda Batı'ya yönelik medeniyet ve kültür unsurlarını eğitim yoluyla kazanıp bir Batılı gibi hareket etmek iken, öte yandan, günlük yaşayışında Batı'nın üst sınıfının tüketim normlarını benimseyen ve bir Batılı gibi yaşayan yeni bir "aylak" sınıfın da yetişmesine sessiz kalmak olmuştur.²⁵⁹

Meriç'le birlikte, işaret ettiğimiz başka bir kısım mütefekkirlerimiz Tanzimat dönemi aydını için böyle düşünmekle beraber; bu kanaatin zıttı şekilde düşünenler de vardır:

"Şurası bir gerçek ki Tanzimat'tan bu yana aydınlar, toplumsal kurtuluş için çaba harcamış, bu yüzden de eleştirilmişlerdir. Dahası, uğranılan yenilgilerin faturası sadece onlara çıkarılmıştır. Hazin olan şu ki, kimse suçlamalara karşı tavır alma gereğini duymamıştır. Doğal saymak gerek, çünkü belleksiz toplum, sonunda tepkisiz topluma dönüşmektedir."²⁶⁰

İnsanlık tarihi boyunca medeniyetler daima birbirlerinden bir şeyler öğrenmişlerdir ve buna da mecburdurlar. Bundan dolayı, muhakkak ki biz de dışımızda teşekkül etmiş olan Batı medeniyetinden bir şeyler öğreneceğiz. Ancak bizim Batılılaşma karşısındaki yanılığımız; Batı'nın

²⁵⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, Ötüken Yay., İstanbul, 1976, s. 22.

²⁵⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 196.

²⁵⁹ Türkdogan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 220-221.

²⁶⁰ Oktay, a.g.e., s. 166.

değer yargıları, inanç sistemleri ve ideolojilerinin belirlediği medeniyet düzeninin, kendi kültür ve hayat tarzımızın bir yansımasıymış gibi telakki ederek, onu olduğu gibi benimsememizden kaynaklanmaktadır. Oysa Batı medeniyeti; batı insanının dünya görüşü, hayat tarzı, inanç sistemi ve eşyayı algılayan zihni kategorilerinin bir ürünüdür. İşte Batılılaşmada başlangıç olarak ele aldığımız Tanzimat, sosyal açıdan ele alındığında medeniyet değiştirme olarak kabul olunabilir.

Ancak, Türk düşünce tarihi açısından önemli bir yeri olan ve yaşanılmış bir vâkıa olarak Tanzimat, Batılılaşma hareketleriyle birlikte birçok düşüncenin önünü açmış ve dünyada olup bitenlere, çeşitli perspektifler açısından yaklaşılabilmemize imkan sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Tanzimat, değişik fikir ve düşüncelerin habercisi olarak, bir bakıma bizi dünyada olup bitenlerden haberdar kılmış, artıları ve eksiklikleriyle tarihimizdeki önemli yerini almıştır.

III. TÜRK AYDINININ TEMEL PROBLEMLERİ

Cemil Meriç'e göre hiçbir tefekkür hasbî değildir. Düşünce, bir meydan okuyuşa idrakimizin verdiği cevaptır. Düşman bir tabiat, düşman bir içtimâî sınıf veya düşman bir topluluk... Bu yüzden hasbî düşünce, ana tezatlarını halletmiş cemiyetler için bile lüktür. Evet, düşünce adamı bir zümrenin emir kulu değildir, hiçbir merkezden talimat almaz. Bir partiye bağlı olmayabilir. Ama tarihe angajedir. Yani vatandaş olarak vazifeleri vardır. Belli savaşları kabul etmesi, belli tehlikeleri göze alması lazımdır. Bir devrin şuuru olmak zorundadır.

Ülkesiyle göbek bağı koparan aydının bir diğer sorunu da bayrağını taşıyacağı içtimâî bir sınıfın olmayışıdır.

"Türk düşünce tarihi, ülkesiyle göbek bağı koparan bir intelijansiyanın dramı. Bu bahtsız kafilenin bayrağını taşıyacağı içtimâî bir sınıf yok. Vatanında gariptir. Alkışlayıcısı: Ekalliyetler ve Avrupa."²⁶¹

Meriç, bu özellikleriyle aydınımızı sakson kölelerine benzetmektedir.

"Sakson köleleri boyunlarında bir tasma taşırlarmış; efendilerinin adı yazılırmış bu tasmaya. Aydınlarımız da onlara benziyor; her biri bir şeyhin müridi."²⁶²

Bununla birlikte Cemil Meriç, İslâm'dan önce Türk düşüncesinin olmadığını ve düşüncemizin köklerini Fârâbî'ye veya İbn Haldun'a dayatmamız gerektiği üzerinde durmaktadır.²⁶³

O, Türk aydınlarının, geçmişleri ile olan bağlarını koparmalarından büyük üzüntü duymaktadır. Çünkü geçmişini bilmeyen bir millet geleceğinden emin olamaz.

²⁶¹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 139.

²⁶² Meriç, a. g. e., s. 187.

²⁶³ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 29.

*"İntelijansiya için Türk-İslâm medeniyeti yoktur, Hun medeniyeti, Tatar medeniyeti vardır, ecdadımızdır diyor ve Osmanlı'yı tarihten kazımak istiyorlardı. İntelijansiya Osmanlı'yı inkâr etmek için bazen İran'a, bazen Yunan'a, bazen Turan'a kaçtı. Genç nesiller Tanzimat'tan beri karşılaştığı ihaneti görünce bir sığınak aradılar. İslâmiyet'i bilmiyorlardı, tarihlerinden utandırılmışlardı."*²⁶⁴

Bununla birlikte, Türk aydınının, eline verilen reçeteleri kendi bünyesine yarayıp yaramayacağına bakmadan uygulamaya çalışması da bir başka sorundur.

"Batı hayranlığı, pozitivist denen, manevi inançları kökünden söken ilimcilik. Aklın da, hürriyetin de karikatürünü aldık. Batı, kafamızı bu düşünce enkazı ile yoğurdu ve insanımız eline verilen reçeteleri okumaya memurdur."²⁶⁵

Türk aydınının sorunlarından bir diğeri de diyalog eksikliği yanında ve belki de onun tabii bir neticesi olarak müsamahasızlıktır

"Düşünce dünyasında hiçbir fetih nihai değildir. Hepimiz birer Sizifos'uz. Hele, diyalogun olmadığı bir ülkede... Türk aydınının kaderi mahpesinde şarkılar söylemek. Bu lânetler berzahından nasıl ve ne zaman kurtulacağız? Tefekkür bir arayıştır, içtimâî bir arayış."²⁶⁶

Diyalog eksikliği yanında karşılaştığımız diğer bir sorun da Türk aydınının susturulması veya düşüncelerini aktaracağı bir kitleden yoksun olmasıdır.

"Türkiye'de her asırda birkaç insan düşünür. Bunlar ya susturulurlar yahut dertlerini anlatacak bir kitleden mahrumdurlar. Bu amorf kalabalığın heyecan duyması şarttır. Caliban (Shakespeare'nin tembel, ahlâksız halk için kullandığı tabir), Shakespeare'den sonra Batı'da

²⁶⁴ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 293.

²⁶⁵ Meriç, a.g.e., s. 291.

²⁶⁶ Meriç, *Jurnal 2*, s. 188.

uyanmıştır. Bu uyanma isyanla başlar. Köy, kendisi olduğunu idrak ettiği gün Türkiye kurtuluşunun en fecirli günüdür."²⁶⁷

Cemil Meriç, bu düşünceler içinde, yazılarında kültür ve düşüncenin problemlerini de ele alır.

*"Bizim ne nebatlara karşı sevgimiz, ne kitap düşkünlüğümüz var. Ama insanlığı ilgilendiren en büyük, en hayati davalar karşısında ondan çok daha sağır, ondan çok daha körüz. Sonra bunun sebebini çeşitli tabulara bağlar. Tabular, tabular. Her adımda şura dur emrini veren bir jandarma neferi. Her kapının arkasında elinde bıçak bekleyen dilsiz bir harem ağası. Düşünme! Düşüneni iftiranın ve sefaletin lağımında boğduktan sonra ellerimizi yıkayıp, "efendim, bizde filozof yetişmiyor" diye ah-u vahlar."*²⁶⁸

Aydınlara yönelik çeşitli baskılardan da örnekler veren Cemil Meriç, şöyle demektedir:

*"Harman beygirine verilen hürriyet, aydına ihdas edilenden daha büyük ve daha gerçek. Aydın, yani başkasının kafasıyla düşünmeyen, yani hiç olmazsa çok kaba mitleri ve "mystification"ları yutmayan. Zavallı kinlerimiz! Meşrutiyet aydını için, frenkleşmiş Meşrutiyet aydını için düşman İslâmiyetti. Korkunç bir şaşkınlık içindedir o aydın... Yani bizde "athée", düşünmemek için Allah'ı inkâr eder, meseleyi basitleştirir böylece. Düşünmemek için müslümandır, dogmaların gölgesinde şâd, uyur da uyur."*²⁶⁹

Cemil Meriç, bu hazır reçetelere yönelen günümüz düşünce adamının eski örneklerinden daha sığ ve hazırlıksız olup, problemlerin âdeta dışında kaldığı kanaatindedir.

Rıza Tevfik'in yarım kalan "Kamus-ı Felsefe"sinden ateizm maddesini değerlendirdiği bir yazısında parlak lafızların altında saklı derin bir acıyı sezer gibi olduğunu belirtir. Ona göre Cumhuriyet öncesi aydınları, yalnız

²⁶⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 196.

²⁶⁸ Meriç, *Jurnal 1*, s. 214.

²⁶⁹ Meriç, a.g.e., s. 215.

erişilemeyecek bilgi irfanları ile değil, tereddüt, şüphe, isyan ve çileleriyle de ileridirler. Sonra Rıza Tevfik Batı dilleri yanında Arapça ve Farsça da bilmektedir. "Yani hem yaşadığı dünyanın irfanına hem de Avrupa'nın irfanına konmuştu. Rıza Tevfik'in kaynakları arasında, Voltaire'in "Felsefe Sözlüğü", Frank'ın "Felsefi İlimler Kamusu", "Grande Encyclopedic", Draper'in "Avrupa'nın Fikri Tekâmül Tarihi" kitapları vardır. Fakat aynı zamanda üstad nice Kelâm kitapları okumuş, Doğu'nun şairlerini konuşturmuştur."²⁷⁰

İşte bu noktadan bakıldığında açıkça görülecektir ki Cemil Meriç'e göre bu memleket için tek tehlikeli insan vardır; o da düşüncenin tehlikeli olduğunu söyleyen insandır.²⁷¹ Ayrıca Cemil Meriç, "İnsana saygı gösteren, ışığı söndürmeye koşmayan, kitaba dış gıcırdatmayan ve aydınını sahipsiz bir köpeğin ebedi korkusu içinde yaşatmayan, kendi beynini kemirmeyen bir rejimin susuzluğu içindeyim. Bu rejim gökten inmez"²⁷² diyerek dilek ve temennilerini dile getirmektedir.

Cemil Meriç, düşünce tarihimizde aydınlar hakkında yapılan birçok değerlendirmenin yanlış, birçok kavganın da manâsız olduğu kanaatindedir. Ona göre; "Düşünce tarihimizin faciası, birbirini anlamak, birbirini tamamlamak için yaratılmış aydınların bütün güçlerini birbirini yıkmaya harcamaları olmuştur. Muallim Naci ile Rezaizâde'yi kanlı bıçaklı düşman yapan bir fikir ihtilâfı mı idi? Hayır, manâsız bir gurur sürtüşmesi... Ona göre Fikret'le Âkif'in anlaşmazlığı da ayrı bir faciadır. Fikret, fildişi kulesine mahpus, yüzde yüz ferdiyetçi bir sağ, Âkif, damarlarında tarihin nabzı atan bir halk çocuğu, Batının anladığı manâda tam bir sol'dur. Talihsizliğe bakın ki, Fikret solun, Âkif de sağın bayrağı

²⁷⁰ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 208.

²⁷¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 29.

²⁷² Meriç, *Jurnal 1*, s. 304.

yapılmıştır. Mefhumların böylesine ters yüz edildiği hiçbir ülke ve hiçbir çağ yoktur."²⁷³

Türk aydınının diğer bir sorunu da kavramlar üzerinde herhangi bir anlamaya varamamış olmasıdır. Bu anlaşmazlığın nedeni de Batının iktisaden geri bırakacağı ülkeler üzerinde uyguladığı politikadır.

İdeoloji, ileri bir endüstri cemiyetinin düşünce sistemidir. Kelime korkusu cemiyetimizin en büyük hastalıklarından biridir. Bu kelimelerin arkasında hangi ferdi ve sosyal menfaatler vardır? Düşünmeye başlamak, kelimeler üzerinde düşünmekle başlar. Türk intelijansiyası körlerin mağarasındadır. Kelimelerin kölesidir, mefhumlarda, kavramlarda aydınlığa varılamamıştır. Bir çağda hakim olan düşünceler, hakim sınıfın düşünceleridir. Eğer hakim sınıf büyük kavgalarla gelmemişse, bütün memlekete hakim sınıfın karanlık düşüncesi hakim olacaktır, düşünce olmayan düşüncesi. Üstelik Batının sloganlarıyla hareket eden bir hakim sınıf. Batı için iktisaden geri bırakacağı ülkeler, elbette ki düşünmemesi lazım gelen ülkelerdir.²⁷⁴

Batı kültürünü tam manâsıyla bilmeyen Türk aydınları Batı'da kullanılan kavramları alırken Türkçe karşılık olarak kelimenin sözlük anlamını veya az kullanımı olan manâsını Türkçe'ye aktarmışlardır. Ayrıca Batı medeniyetinin tümünü bilmediklerinden ve Batı'daki fikir sistemlerinden habersiz olduklarından dolayı bunları da yüzeysel bilgileri doğrultusunda Türkçe'mize aktarmışlardır. Meselâ "hümanizm" kelimesi aydınlara göre insan sevgisini ön plânda tutan bir görüştür. Cemil Meriç, aydınlarımızın, genç bir kavram olan "hümanizm"i hemen benimseyerek; Yunus'ları, Mevlâna'ları, Hacı Bektaşî Veli'leri su katılmamış birer hümanist olarak nitelendirdiklerini, ama hümanizmin tarifini yapmaya hiçbirinin yanaşmadığını vurgulamaktadır.²⁷⁵

²⁷³ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 224,228.

²⁷⁴ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 194-195.

²⁷⁵ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 55.

Dil meselesini düşünce dünyasının en önemli problemlerinden biri olarak belirleyen Meriç, bu çerçevede, Türkçe'mizde çok sık kullanılan "çağdaşlaşmak" ve "az gelişmişlik" kavramları nı da sorgulamaktadır: "Çağdaşlaşmak", Batı dillerinde karşılığı olmayan bir mefhum; cıvık, korkak, murdar. Bu habis kelimeyi lügat hazinemizden terk etmedikçe, düşünce selâmetine ulaşamayız. Gerçi Avrupa şuurumuzu bulandırmak için nice lafızları icat etmiştir. Ama hiçbir emperyalizm, çağı tek başına temsil etmek gibi abes bir iddiaya kalkışmamıştır. Hristiyan dünyasının son keşfi "az gelişmişlik". Asırlık hizmetlerin öcünü almak için uydurulmuş benzeyen bu sefil kelime müstağriplerimiz tarafından hararetle benimsendi. *Nede az gelişmiş, niçin az gelişmiş, kime göre az gelişmiş? Tarih sahnesine çıkan büyük medeniyetler birbirine eşit değerdedir. İslâm-Türk medeniyeti, bu medeniyetler içinde en parlak, en uzun ömürlü, en zinde medeniyetlerden biridir. Medeniyetin tek ölçüsü vardır: İnsana verdiği değer.*²⁷⁶

Aydınlarımızın, bu soruların cevabını arayıp bulması ve ona göre düşünüp kelimeyi dilimize katması gerekirken, onlar Batının ihraç metına hevesli olduklarından hemen düşünmeden almışlar ve Meriç'in ifadesiyle "Sömürgecilerin kendilerine veraset hakkı hazırlamak için uydurdıkları bu mahkûmiyet kararını"²⁷⁷ ekonomik yönden geri kalmışlık anlamında olarak Türkçe'mize kazandırmışlardır.

Yukarıdaki misallerden de anlaşılacağı gibi, Tanzimat'la birlikte artan kavram kargaşası Türk aydınlarına da haleflerinden sirayet etmiştir. Bugünkü aydınların çeşitli kavramlar üzerinde değişik yorumlar yapmalarının ve dili kullanmadaki yanlışlıklarının sebeplerinden birisi de bu olmuştur.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, kavramların yerli yerinde ve doğru olarak kullanılması Cemil Meriç açısından çok önemlidir. Kelimelere

²⁷⁶ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 263.

²⁷⁷ Meriç, a.g.e., s. 263-264.

yüklenilen anlamların, zaman ve mekan bağlamında değiştiği dönemde hangi kelime ve kavramın, nerede ve nasıl kullanılacağı entelektüel bir duyarlılık gerektirmektedir. Kendi medeniyetini diliyle anlamlandıran Meriç, Fransızca, Arapça, Osmanlıca ve Türkçe'yi o kadar titiz kullanmaktadır ki, onun bu titizliği âdeta çağının dil katliamına verdiği cevap gibidir. Dilin Cemil Meriç'teki yansıması, aynada aksini arayan medeniyet gibidir. Zîra kültür, kendini tanımlayan dilin eseridir.

Meriç'e göre Türk aydını kendi dilini bilmemekte, tanımamaktadır. Türk aydınının kullandığı dil, halkın kullandığı dilden çok farklıdır ve halkın anlayabileceği bir bütünlüğe sahip değildi.

"Türk aydınında dil davası yoktur, intelijansiyanın yabancılaşması, başkalaşması, düşmanlaşması vardır. Türkiye'de halk kendi kitaplarını, aydın ise Batı'nın kitaplarını okur. Halkın anlayacağı bir dil konuşmaktan elbetteki utanacaklardı. Sonra Kur'an'daki kelimelere tahammül edemediler. Münevvere, kelimelerde bile tahammül edemediler. Hakikatte dil davası yok, Türk insanının hafızasından iğdiş edilmesi var.

*Türk aydınları hain mi idiler? Hayır. Hazırlıksızdılar. Felâketin ikaz değeri vardır. Kavganın son merhalesindeyiz. Ya hayat, ya ölüm. İç ve dış düşmanların meydan okuyuşuna cevap veremezseniz, Türk kavmi kaybolur."*²⁷⁸

"Ağaç kökü ile yaşar. İnsan da böyle. Mazi gövdemiz. Maziden koptuk, istikbâle bağlanamadık. Ne Avrupa'yız, ne Asya. Masada bir dergi duruyor. "Ön -Yankı." Ne demek ön-yankı? Hezeyan serlevhadan başlıyor. Ne istediğini bilmeyen şuursuz, bahtsız üç beş mektep çocuğu: bunları yetiştiriyoruz. Dergilerin, sonbahar yaprakları gibi uçtukları bir devir vardı. Yeni Sol, Ses, Akış, Gün... Ama hepsinin bir davası, bir iddiası, bir kişiliği vardı, ümidi vardı. Yıllarca şiir yazmaktan utandım. Okuyucuyu

²⁷⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 295-296.

cinsi buhranları ile oyalamaya kimsenin hakkı yoktu. Aydının aşka zamanı yoktu harcayacak Adeta bir günah sayıyorduk şiiri. Bir "vice" sayıyorduk. Necip Fazıl, Atsız, Serdengeçti birer dava adamı idiler. Yaşıyorlardı ve bağırtıyorlardı. Bu çocuklar viyaklıyor. Onların hiçbir günahı yok. Oynasınlar diye beynimizi verdik ellerine. Beynimizi yani dili, şarjörü çıkarılmış bir tabanca bu dil, tehlikesiz. Oyuncak bir tabanca. Ve tek oyuncakları o."²⁷⁹

Dile saygı, düşünceye saygıdır. Dilsiz toplum olmaz. Düpedüz hayvan olmaktan kurtulup "hayvan-ı nâtık" olmak istiyorsak, önce dilimizi öğrenelim. Dava, olmak veya olmamak davasıdır.²⁸⁰ Unutmamak gerekir ki, dilini kaybeden bir millet yaşamak hakkını çoktan kaybetmiştir.²⁸¹ Her entelektüel bir dilin içinde doğar ve hayatının geri kalanını da çoğunlukla o dilin içinde geçirir ki bu dil onun entelektüel faaliyetlerinin de ana aracıdır.²⁸²

Cemil Meriç, aydının kullanması gereken dilde uydurma ve argo kelimelere de karşıdır. Bu konuda şunları söylemektedir:

"Argo, kanundan kaçanların dili. Uydurma dil, tarihten kaçanların... Argo, korkunun ördüğü duvar; uydurma dil şuursuzluğun. Biri günahları gizleyen peçe, öteki irfanı boğan kement. Argo, yaralı bir vicdanın sesi; uydurma dil, hafızasını kaybeden bir neslin. Argo, her ülkenin; uydurma dil, ülkesizlerin"²⁸³

Meriç, uydurma dil ve argo kelimelerin kullanımını, Batı kültüründen etkilenmeye bağlamaktadır. Aydınların, Batı kültüründen etkilenmeden önce belli bir eğitim sonunda kelimeleri kullandıklarını vurgulayarak bu konuda şöyle bir kıyaslama yapmaktadır:

²⁷⁹ Meriç, *Jurnal 1*, s. 298-299.

²⁸⁰ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 453.

²⁸¹ Meriç, *Jurnal 1*, s. 181.

²⁸² Said, a.g.e., s. 39.

²⁸³ Meriç, *Bu Ülke*, s. 84.

"İrfanı hisarla kuşatmış Doğu, mâbede bezirgân sokmamış. Yıllarca davar gülmüş, odun taşımış çömez... Meş'aleyi çetin imtihanlardan sonra tutuşturmuşlar eline. "Emanetleri ehline teslim ediniz" demiş din.

Mürit: ceset. Can: müridin nefesi. Hint'te hocaların soyadı taşınmış. Karâbetlerin en mukaddesi; şakird'le üstad arasındaki bağ.

Asırlar geçti, birer birer söndü meş'aleler. İrfan, asaletini kaybetti. Hafızaya çakıl taşı gibi saplanan bilgi kırıntılarına yeni bir ad bulduk: Kültür. Genç kuşaklar, Batı'nın bit pazarlarından ithal edilmiş, bu hazır elbiselere küçümseyerek bakıyor. Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmez; yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir; isteyen, arayan, susayan."²⁸⁴

"Dilsiz bir nesil, davasız bir nesil. Mazisinden kopan, âtiye bağlanamayan bir nesil. Ve yarını bekleyen trajedilerden habersiz kalabalığı oyalamak için sahte meseleler ibda eden bir sözüm yabana entelijansiya."²⁸⁵

Bilhassa İkinci Meşrutiyet arefesinde ve Meşrutiyetten sonra Türk dilinin kaynakları ve gelişimi hakkında tetkikler başlamış, aydınların kullandığı dili halkın anlayabileceği bir sadeliğe kavuşturmak yolunda ciddi ve devamlı gayretler sarf edilmiştir.²⁸⁶

Bu devirde dili sadeleştirme hareketlerinin belli başlıları; "Türk Derneği" mensuplarının çalışmaları, Selânik'te "Genç Kalemler" dergisinde ileri sürülen düşünce ve görüşler ile "Türk Yurdu" dergisindeki yazılardır.

Balkan harbinin felâketle bitmesi sonucunda "Türkçülük" akımı kuvvetlenmiş ve 1912 yılında faaliyete geçen "Türk Ocağı" Türkçülük

²⁸⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 99.

²⁸⁵ Meriç, *Jurnal 1*, s. 300.

²⁸⁶ Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, s. 332; Bkz. Timurtaş, Faruk, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Vadi Yay., İstanbul, 1981, s. 87.

akımının merkezi haline gelmiştir. Bu dernek; halka hitap eden ve çok sade bir dille hazırlanan çeşitli dergiler çıkarmaya başlamıştır.

Ayrıca bu devirde Ziya Gökalp, dili sadeleştirme meselesini geniş bir şekilde "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde ele almıştır.

Sonuç olarak dilin sadeleştirilmesi konusunda yapılan çalışmalarda üç görüşün ortaya atıldığını görmekteyiz:

a- Dilin sadeleştirilmesini, kendisinin tabii seyrine ve gelişmesine bırakmak, bu hususta herhangi bir müdahalede bulunmamak.

b- Halkın diline yerleşmiş yabancı asıllı kelimeleri Türkçeleşmiş sayarak, bunlara dokunmadan, sadeleşmeyi ilim metodları ve dilin kendi bünyesine uygun müdahalelerle çabuklaştırmak, yeni kelime ve terimleri gramer kaidelerine aykırı olmaksızın yaşayan dilden meydana getirmek.

c- Dildeki yabancı asıllı bütün kelime ve terimleri artık Türkçeleşmiş, halkın malı olmuş bulunanlar da dahil olmak üzere atmak ve bunların yerine, nasıl olursa olsun, dilin gramerine uysun veya uymasın, halk anlasın veya anlamasın, yenilerini koymak.²⁸⁷

Cemil Meriç, dilin sadeleştirilmesi konusunda yukarıda bahsettiğimiz görüşlerden en çok sonuncusuna, yani dilde aşırı tasfiyelere karşıdır. O, aydınların tasfiyeciliğini Batılılaşmaya bağlamakta ve bunların karşısında az da olsa aşırı tasfiyeciliğe karşı olanların da bulunduğunu belirtmektedir.

Meriç, düşmanların elimizden alamadığı tek kalenin dil olduğunu, bugünü düne bağlayan köprü uçurulmadıkça tarihten kopamayacağımızı, çünkü karşılarında mabedin şuurlu ve inanmış bekçileri bulunduğunu söyleyerek dil davasını pekiştirmektedir.

Ayrıca Cemil Meriç, toplumların gelişmesiyle birlikte dillerin de gelişeceğini savunarak Türk aydınlarının kullandığı dile "Osmanlıca dil" diyerek Osmanlıca'nın Türkçe'den ayrı bir dil olarak gösterilmesine karşı çıkmaktadır.

²⁸⁷ Timurtaş, a.g.e., s. 94-97.

"Dil, cemiyetle beraber yürür. Cemiyeti de dili de ayakta tutan geleneklerdir. Dil, gölgesidir cemiyetin. Cemiyeti geride bırakıp dört nala koşmaz."²⁸⁸

Kamûsların da düşünce hayatımızda çok önemli bir yeri vardır. Kamûs bir milletin kendisi demektir. Kamûs bir ummandır. Bir milletin bütün hazineleri onda saklıdır. Dolayısıyla, kamûsa uzanan el namusa uzanmış demektir Meriç'e göre.

*"Kamûs bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanı, haysiyetiyle, şuuruyla. Kamûsa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilâli, tek mukaddese saygı göstermiş; Kamûsa. Eski sözlüğe kızıl bir külâh geçirdiğini söyleyen Hugo, tek kelime uydurmamış; sembolizmin üç silahşörü de öyle. Ama her kullandıkları kelime yeni. Heyhat! Batı'da cinnet bile terbiyeli."*²⁸⁹

Bu açıdan baktığımızda, dili iyi kullanmayı ve ona ne zaman müdahale edileceğini bilmek entelektüel eylemin iki temel özelliğidir.²⁹⁰

Bununla birlikte dilimizin tarihi de yazılmamıştır. Lisaniyatla ilgili hiçbir eser yayınlanmamıştır. Bu konuda herkes aklına geleni söylemektedir. Bir kısım yazarlara göre, kamûsu Arapça ve Farsça kelimelerden temizlemek, Osmanlıca'nın yerine Turanî kelimeleri koymak ve dili saflaştırmak lâzımdır. Bazı yazarlar ise böyle bir davranışın dili yok etmek olacağını ileri sürmektedirler. Şehirden şehire, mahalleden mahalleye ayrı lehçeler kullanılmaktadır. Bu anarşiyi ancak devlet sona erdirebilir. Bugün lehçelerin üstünde ortak bir Türkçe varsa onu merkeziyete ve devlete borçluyuz. Gerçi Osmanlı döneminde de ortak bir dil vardı ama ikiye ayrılıyordu: Yazı ve konuşma dili. Muhakkak ki her millette konuşma diliyle yazı dili ayrıdır.

²⁸⁸ Meriç, *Jurnal I*, s. 302.

²⁸⁹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 86, 280.

²⁹⁰ Said, a.g.e., s. 34.

"Bizde Türk dilinin kelimelerini tespit etmek vazifesini fertler yapmaktadır. Kullandıkları kelimelerle Türkçe'ye nizam verecek, istikamet verecek olanlar yazarlarımız, düşünce adamlarımızdır. Bu "uydurma dil" konusunda namuslu kalabilenler, bir elin parmakları kadar azdır, herkes şahsiyetinden fedakârlık yapmıştır. Bu "uydurma dil"in, hain bir virüs gibi, kanser mikrobi gibi, hepimizi sardığını, kafalarımızı tahrip ettiğini, hayatım boyunca müşahade ettim. Gerçekten dürüst kalabilen, kendi kalabilen, menfaatlerin dışına çıkabilen, parmakla gösterilecek kadar az. Safları sıklaştırmak lâzım. Akademi olsun veya olmasın bütün imkânımızı kullanarak yazmak, konuşmak mecburiyetindeyiz. Evet bir Dil Akademisi kurma düşüncesi dahi büyük bir hadisedir, bir şuurun ifadesidir ama anayasa icabı kurulacak bir Akademi ile dil meselesi halledilemez, bu, fertlerin işidir, ferdi gayretlerle halledilebilir. Kurulacak bir Dil Akademisi, birtakım vatandaşlara selâhiyetler verecek, seslerini daha yükseklerle çıkarmalarına fırsat verecek. Bunun ise Dil Kurumu faciasını devam ettireceği korkusundayım. Artık bir Yahya Kemal'in, bir Refik Halit'in yaşadığı devirde değiliz, bugün Türkçe'yi selahiyetle temsil edecek kimse yoktur, son nesil gitmiştir ve biz hepimiz o üstatlar karşısında sadece yabancı bir kalem sahibiyiz, sesimizi ne kadar yüksek çıkarırsak çıkaralım, onların dil konusunda sahip olduğu otoriteye sahip olamayız. Korkum, kendi cehaletimizden, kendi gayretsizliğimizden, kendi tembelliğimizden ileri geliyor. Ben kendimize güvenemediğim gibi Akademiye de güvenmiyorum. Akademinin etrafında toplanacak insanların siyasi grupların kurbanı olmayacaklarına, gerçek bildiklerini gerçek olarak devam ettireceklerine inanmıyorum. Yanlış anlaşılmasın, ben Akademinin aleyhinde de değilim, söylediğim şu: Akademi kendi kendine olamaz, içtimâî bir ihtiyacın cevabıdır. Cemiyette Akademi dışında da çalışılabilir, lügat yazılabilir, mazideki şaheserler çevrilebilir, yani geçmişle bir köprü kurulabilir. Ama bütün mesele ferdi gayrete inhisar ediyor. Akademi olsun veya olmasın, milletin davasını, milletin takdiri yürütmektedir ve yürütecektir. Korkum,

Akademnin sağlayacağı otoritenin kötüye kullanılması, suiistimal edilmesi, korkum, yazar olarak aydına ve fikir adamına güvenmeyişimden..."²⁹¹

Bizde yirmi dört saatte sökülüp örülen dil²⁹² üzerine çok söz söylemek ve yazı yazmak mümkündür. Belki bu noktadan bakıldığında Cemil Meriç'in itirazı ve isyanı haklıdır. Ancak, herşey söylemek veya yazmakla bitmiyor. Bu bakımdan Türk aydınlarına büyük görevler düşmektedir. Yani Türk aydınları Türk dilini kurtarma hususunda çalışmalı ve gayret göstermelidir. Bilinmesi gerekir ki dilin kurtarılması meselesi milliyetçiliğin de asgari şartıdır.²⁹³

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Cemil Meriç, devletin himayesinde kurulacak bir Dil Akademisi'nin, siyasi mevkilerden caize ve mevki koparmak istemelerinden,²⁹⁴ halkla da tam bir irtibat sağlayamayacaklarından korktuğu için buna karşı çıkmaktadır. Zaten Türkiye'de dil şuuru olmadan böyle bir müessesenin kurulması da kârdan çok zarar getirecektir. Unutmamak gerekir ki emperyalistler tuzağa düşürmek istedikleri ülkeleri kültürleriyle fethetmez, kültürsüzleştirerek, kültürsüzlüklerine inandırarak yok etmeye çalışırlar. Bu durumda Tanzimat'tan beri Batı'yı heceleyen Türk aydınının²⁹⁵ aslına, yani kendi diline dönmesi gerekmektedir. Aydın diye anılmanın dayanılmaz cazibesini çabucak, her kilidi açan bir imtiyaz beratına dönüştürmemeli ve statü avcısı değil, hakikatin peşinde olmalıdır.²⁹⁶ Unutmayalım ki, hafızasını kaybeden bu zavallı nesilleri biz mahvettik, bu cinayet hepimizin eseri, hepimizin, yani aydınlarımızın.²⁹⁷

²⁹¹ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 290-291.

²⁹² Meriç, *Bu Ülke*, s. 87.

²⁹³ Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, s. 334-335.

²⁹⁴ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 291.

²⁹⁵ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 451.

²⁹⁶ Alkan, *Ateş Tecrübeleri*, s. 292.

²⁹⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 284.

Cemil Meriç, Osmanlı Devleti'nin ve Cumhuriyet hükümetlerinin dış politikalarını da harf devrimi odağında şiddetle eleştirmektedir. Ona göre, Çanakkale ve Kurtuluş savaşlarında Türkiye'deki aydınların çoğunun şehit olmasından dolayı ve birkaç aydının teşvik ve telkinleri sonucunda harf devrimi yapılmıştır. Ancak, bunun sonucunda milletimizin geçmişle olan tarihî bağları kopmuştur. Açıktır ki bu, olmuş bitmiş bir vâkıdır. O halde önemli olan, gelinen bu noktada, bugün ne yapılması gerektiği üzerinde kafa yorarak bir çıkış noktası aramaktır. Şöyle der Meriç bu hususta:

"Dava, karşı bir devrimle yeniden eski harflerimize dönmek değildir. Nesillerin hafızası ile oynamanın ne vahim neticeler doğurduğunu biliyoruz. Dava, irfanımızı yeniden fethetmek... Dava, ecdadın tefekkür hazinelerini bugünkü nesillerin tecessüsüne açmak, bir kelimeyle bugünü diine bağlamaktır. Dava, Latin harflerinin yanında İslâm harflerine de hayat hakkı tanınması, Osmanlıca'nın mekteplerimize girmesi, ilmin ve ihtisasın sesine kulak verilmesi, inkırazın eşiğine sürüklenen zavallı ülkemizin kaderi üzerinde hiçbir peşin hükme saplanmadan düşünülmesidir. Üç kıtaya hakim olmuş bir medeniyetin, dünyaya adalet ve kardeşlik dağıtmış bir ülkenin hiçbir zıppıktı uygarlığı taklide ihtiyacı yoktur. Türkiye'nin kendisi kalması; insanlığın bütün keşiflerinden, bütün fetihlerinden faydalanarak ihtişamlı mazisine lâyık bir istikbâl inşa etmesi başlıca muradım..."²⁹⁸

Cemil Meriç'e göre dilde inkılap yapmanın mümkün olmayacağını da aklımızdan çıkarmamamız gerekmektedir. Çünkü Ona göre inkılap, kültür planında, medeniyetle boy ölçülebilecek aydınlar çıkaramamıştır.²⁹⁹

Türk aydınının problemlerinden birisi de "bilgi meselesi"dir. Osmanlı'nın son dönem aydınları kendi tarihlerinden, kendi kültürlerinden haberdar idiler. Henüz kendi benliğini yitirmemiş bir toplum içerisinde yaşamaktadırlar. Yalnız bir meseleleri vardır. O da Battı, Batı kültürünü ve Batı düşünce yapısını bilmemeleridir. İşe bir noktadan başlamak durumunda

²⁹⁸ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 392.

²⁹⁹ Meriç, a.g.e., s. 143.

idiler. İŖe, dönemlerinde devletin siyasi ve askeri sahada en yakın ilişki içerisinde bulunduğu Fransız dili ve edebiyatını öğrenmekle başladılar. Fransız edebiyatını ve klasiklerini öğrenmekle Batı medeniyetini öğreneceklerini zannettiler. Yani onlar Batı'yı Fransız edebiyatından ibaret sanarak, ama onun da yalnız bir kısmını görerek Batı'ya meftun oldular.

Cemil Meriç, bu konuda Türk aydını için şöyle demektedir:

"Zavallı Türk aydını...Tanzimat'tan bu yana yalnız Fransız edebiyatını hecelemiş, Avrupa edebiyatının bir bütün olduğunu anıyamamış bir türlü. Ormanı da görmemiş, ağacı da. Rüzgârın önüne savurduğu birkaç kuru yaprağı, insan zekâsının bütünü sanmış."³⁰⁰

Tanzimat dönemi aydınları, haleflerine taş çıkartacak bir şekilde Avrupa kültürünü öğrenmeye, Batı klasiklerini kendi klasikleri gibi kabul etmeye başladılar. Halefleri kendi tarihlerini ve kendi kültürlerini az çok bilmekteydi. Fakat Tanzimat sonrası aydınları kendi tarihlerinden ve kendi kültürlerinden de, habersizdiler. Ne yazık ki Türk aydınları bu sınırlı bilgileri ile Türk kültürünün basitliğini vurgulamaya çalışmışlardır. Halkı kendi kültürlerinden, kendi inançlarından uzaklaştırmışlar ve Batı'nın kültür ve ideolojilerine bağımlı yapmışlardır.

İnsanlar okudukça düşünce ufukları genişler. Aydınlarımız sınırlı da olsa okumuşlardır, ama yazdıkları kitaplar yeterli özellikte değildir. Cemil Meriç bunu iki sebebe bağlamaktadır:

- a- Doğu'yu ve Batı'yı tanımamaları
- b- Kendi dillerini bilmemeleri.

Türk aydınının yazmış olduğu eserler kendi kültürümüzden çok Batı kültürünü ihtiva etmektedir. Bilhassa Batı'nın geliştirmiş olduğu ideolojileri tahlil etmeden, Batı'dan gelen herşeyi aldıkları gibi bu ideolojileri de kitaplarında halka empoze etmeye çalışmışlardır.

³⁰⁰ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 123.

Eskiden "hezârfen" diye bilinen aydınlar revaçtaydı, hem Doğu'da, hem Batı'da! Kendi branşı dışında bir başka branşla da uğraşmak hiç şüphesiz bu aydınların kozmik şuurunu genişletiyor ve onlara yeni ufuklar açıyordu. İşte günümüzde de bu aydın tipine yeniden ve şiddetle ihtiyacımız vardır.³⁰¹

Görülmektedir ki aydının omuzundaki yük bir düzine şaman'ın taşıyamayacağı kadar ağır. Herşeyi bilecek; bilecek ve yapabilecek.³⁰² Bütün bunları yapabilmesi için de bu topraklar üzerinde aydının, nefes alabilecek hale gelmesini sağlamak gerekmektedir.

Yenileştirici etki yapabilmek için Türk aydınları eleştirel bir kafayla birlikte kültürler arası diyalog ve yaratıcılık gücüne sahip olduklarını kanıtlamak zorundadırlar.

Esneklik, fikir zenginliği, seçenek geliştirme yeteneği, sorun çözmede özgünlük, yaratıcı üretgenlik gibi özellikler ise yaratıcılığın temel özellikleridir.³⁰³

Anlaşılmaktadır ki başlayan her günle birlikte Türk aydını uzak ve yakın birçok yüzyılın gündeme doldurduğu, eski ve yeni bir yığın problemle uğraşmak zorundadır.

Ne var ki Türk aydını bu derece ağır problemlerin tamamına sağlıklı bakış açıları ve çözüm önerileri getirecek enstrümanlardan mahrumdur ve en azından Türk aydınlarının bir bölümü, zihni şartlanma sebebiyle diğerlerine nazaran daha az başarı şansına sahiptir.

Bilinmelidir ki Türk aydınları, en mühim eksikliğin "ciddiyet" olduğunu kabul ettikleri an, kemâllerinin de evc-i bâlâsına erişmiş olacaklardır.³⁰⁴

³⁰¹ Alkan, *Ateş Tecrübeleri*, s. 280-281.

³⁰² Meriç, *Jurnal 1*, s. 292, Bkz. Alkan, *Ateş Tecrübeleri*, s. 293.

³⁰³ Kula, a.g.e., s. 163.

³⁰⁴ Alkan, *Ateş Tecrübeleri*, s. 253.

IV. TÜRK AYDINININ BATILILAŞMA ANLAYIŞI

Osmanlı aydınlarının, inanç sistemi olarak İslâmiyet'i kabul ettiği bilinen bir gerçektir. Onlar, Tanzimat'a kadar İslâmiyet'i kendilerine gaye edinmiş ve insanları bu amaca göre yönlendirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde kültürel alanda Batı'ya açılma faaliyetleri başlayınca kadar aydınlar da herhangi bir fikrî değişikliğin olmadığını görmekteyiz. Osmanlı aydını Tanzimat'a kadar Batı insanının kültürel yapısını savaş meydanlarında görüp tanımıştır. Asırlarca savaş meydanlarında bozguna uğramış ve yenilmiş bu insanların kültürüne ve inancına özenmesi Osmanlı aydını için mümkün olmayan bir şeydir. Çünkü savaşın sebepleri arasında, Batı'nın inanç ve kültürünün benimsenmemesi de ön plandadır.

Avrupa, ekonomik ve askeri alanda güçlenip Osmanlı Devleti'nin karşısında zaferler kazanmaya başlayınca, Osmanlı aydını bu sosyal hadisenin karşısında iki yol seçmek durumunda kalmıştır.

Birincisi, kendi devlet düzenindeki eksiklikleri görüp çözümler getirmek; ikincisi ise, umutsuzluğa düşerek Batı'nın üstünlüğünü kabul edip, onu olduğu gibi Osmanlı Devlet düzenine ve kendi inanç yapısına uyarlamak. Tanzimat dönemi aydınları birinci yolu, daha sonraki dönem aydınları ise ikinci yolu seçmişlerdir.

Osmanlı Devlet ricali askeri sahada alınan yenilgilerin telafisinin yine askeri sahada gerçekleştirilecek bir değişimle mümkün olacağını düşünüyorlardı.

"On altıncı asır boyunca Osmanlılar Hristiyan düşmanlarına karşı zafer üstüne zafer kazanırlar, bu başarılarla istihfafları bir kat daha artar. On yedinci asırda Avrupa'nın askeri bakımdan vahim durumda oluşu aynı tavrın devamını sağlar. Gerçek değişme, Devlet-i Âliye kat'i bozgunlara uğradıktan sonra başlar. Arazi kayıpları ve galip düşmanların dikte ettiği

sulh anlaşmalarıyla biten bozgunlar. Bunlar mazide örneği olmayan acı tecrübelerdir Osmanlı için."³⁰⁵

Bir türlü önü alınamayan mağlubiyetler, önce askeri bir problem olarak kabul edildiği için, alınan ilk tedbirler de askeri mahiyette olmuştur. Bu nedenle gerek Nizam-ı Cedid'in, gerek Mühendishâne-i Bahri Hümâyûn ve Berri Hümâyûn ile Tıbbiye'nin kuruluşu bu düşünce ile gerçekleştirilen değişim çabalarıdır. On sekizinci asır boyunca, Batı'dan öğretmen getirtmek, teknik okullar açmak ve Avrupa'nın harp fennine göre zabitler yetiştirmek, hep birer hâl çaresi olarak görülmüştür. Meriç'in ifadesiyle; "Mütevazi bir başlangıçtı bu, ama son derece manalıydı. İlk defa olarak Genç Osmanlılar pis Batılıları küçümsemek şöyle dursun, onları klavuz ve hoca olarak görüyor, dillerini öğreniyor ve kitaplarını okuyorlardı."³⁰⁶

Askeri bozgunları bir türlü engelleyememek, giderek genel bir çözülüş duygusunun yayılmasına ve hatta bu duygunun sosyal bir tutum halini almasına sebep olmuştur.

"Bir ümitsizlik çağıydı bu. Osmanlı, üstünlük iddiasından vazgeçmiş gibiydi. 'Bu dünya müminler için mahpes, kâfirler için cennet' sözünü tekrarlarlarken Avrupa yaşayış tarzına bir özleyişi ifade ediyordu."³⁰⁷

Meriç'e göre, mağlubiyetlerin yarattığı bu şaşkınlık ve ürküntü, yerini önce yılgınlığa, daha sonra da teslimiyete terk etmiştir. Bir sosyal tavır halinde bütün toplumu etkisi altına alan yılgınlık psikolojisi, dış etkilere en fazla açık durumda bulunan aydınlarda, daha büyük tesirler meydana getirmiştir.

"Zavallı Türk aydını... Batılı dostları alınmasınlar diye hazinelerini gizlemeye çalışır. Sonra unuttur hazineleri olduğunu.

³⁰⁵ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 277.

³⁰⁶ Meriç, a.g.e., s. 278.

³⁰⁷ Meriç, a.g.e., s. 278.

Düşmanının putlarını takdis eder, hayranlıklarını benimser. Dev, papağanlaşır."³⁰⁸

Osmanlı aydını işte bu etkinin ürünüdür. Osmanlı aydınının selefi sayılan ulemâ, bir başka çağı temsil etmektedir. Ulemâdan aydına doğru değişen bu farklılaşmayı Cemil Meriç şu şekildebelirlemektedir:

"Ulemâ sahneden çekilince, yeni bir zümre çıktı ortaya; Avrupa mekteplerinde tahsil yapan, Avrupa'yı sathi olarak bilen, sefaretlerle temas halinde olan, tercüme bürosunda yetişen insanlar çıktı sahneye: Tanzimat ricali. Söz, sınıf-ı ulemânın değil, bu yeni yetişen intelijansiyanındı artık. Öyle bir vaziyet oldu ki, Tanzimat'tan sonra yabancı dil bilmek, Sadrazamlığa kadar getiriyordu insanı. Başka bir vasfa ihtiyaç yoktu. Batı, kendi adamlarını getiriyordu Sadaret'e. Bu yeni zümre, yani intelijansiya halka neden iltifat etsin? Halktan kopmuştu, halkla hiçbir alâkası yoktu. Bütün nimetlerini Batıya borçlu idi. Herhangi bir jandarma teğmeni, Sadaret'e kadar yükseliyordu, yabancı dil bilmek kaydıyla. Mütercim Rüştü Paşa, Vefik Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa, Reşit Paşa. Bunların tek vasfı vardı: Batı dili bilmek. Halkla ne gibi münasebetleri vardı bunların? Hiç. Efendileri Batı idi. Türkiye'yi sefaretler idare ediyordu ve bunlar sefaretlerin adamlarıydı. Bunlar yavaş yavaş halktan büsbütün koptular. Halktan kopmakla kalmadılar, padişah da fuzûli görünmeye başladı. Padişaha ne lüzum var? Biz Avrupa'nın himayesinde memleketi idare ederiz dediler ve ikinci Meşrutiyeti yaptılar. Mesele gayet basitleşti. Ondan sonra 1.Dünya harbi, İstiklâl savaşı, Birinci Cumhuriyet. Birinci Cumhuriyetten sonra kopuş büsbütün ilerledi. Çünkü Birinci Cumhuriyet bütün maziye tasfiye eder, müesseseleri tasfiye eder, İslâmiyet'i tasfiye eder. Bu arada birçok savaşlar olmuştur, bu savaşlarda okur-yazarlar gitmiştir. Yani Balkan Savaşı, Trablusgarp Savaşı, 1.Dünya Savaşı, Anadolu İstiklâl Savaşı. Pek sayılıdır okur-yazarın adedi. Bu okur- yazarlar da bütün

³⁰⁸ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 9

kaderlerini Cumhuriyete bağlamışlardır. Mebus olurlar, sefir olurlar, büyük makamlara getirilirler. Halk zaten dermansızdır. Harekete geçecek iktidardan mahrumdur. Kendi kabuklarına çekilirler. Aydınlar bütün kabiliyetleriyle yeni devrin ideolojisini kurmaya çalışırlar. Bu şekilde yaşayan aydınların dünya nimetlerinden faydalanmaları sadece yeni rejime bağlılıklarıyla mümkündür."³⁰⁹

Ve gelinen nokta şudur:

"Kıt'aları ipek bir kumaş gibi keser biçerdik. Kelleler damlardı kılıcımızdan. Bir biz vardık cihanda, bir de küffar...

Zafer sabahlarını kovalayan bozgun akşamları. İhtiyar dev, mazideki ihtişamından utanır oldu. Sonra utanç, umutkanlığa bıraktı yerini, "Ben Avrupalıyım" demeye başladı, "Asya bir cüzzamlılar diyarıdır."

Avrupalı dostları acıyarak baktılar ihtiyara, ve kulağına: "hayır delikanlı," diye fısıldadılar, "sen bir az gelişmişsin."

Ve Hristiyan Batının göğsümüze ilıştirdiği bu idam yaftasını bir "nişan-ı zişan" gibi gururla benimsedi aydınlarımız."³¹⁰

Bu az gelişmişlik kavramı, aydınımız tarafından bir gurur vesilesi yapılmıştır. Avrupa'nın, ideolojilerini bize zorla kabul ettirmedeğini söyleyen Meriç, bu yolda başarıya ulaşmak için de Avrupa'nın içimizden müttefikler bulduğunu da ifade etmektedir.

"Avrupa hiçbir bâtilmı bize, boğazımıza sarılarak anlatamazdı. Kendi içimizden müttefikler buldu. Bir kısmımızı bir kısmımıza karşı büyüledi ve seferber etti. İntelijansiya Rusya'da da Batılılaşan zümredir. İntelijansiyamız Avrupa'nın yarım hakikatlerine inandı. Kendi hazinelerini hor gördü. Milton'un Hydparkta eteğinin feraşesine âşık olduğu kadın gibi. İslâmiyet yekpâreliğini kaybetti. İntelijansiyamızın yerine gittikçe frenkleşen zümre geldi. Ama ebediyyen harabelerde yaşanmaz. Kaybettiği güneşin yerine bir kandil dikecekti. Avrupa'nın ideolojisine dünya görüşü diye

³⁰⁹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 392-393.

³¹⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 96.

saldırdı. O zamana kadar tek kitaba inanıyordu. Halbuki şimdi karşısında namütenahi kitaplar vardı. Doğru dürüst dilini de bilmiyordu Avrupa'nın. Bir consensus olmadan ne sanat, ne düşünce olur. Hepsi dünya görüşünden kaynak alırlar. Dünya görüşü olmadan tefekkür olmaz, sanat olmaz. İntelijansiya Batı'nın düşüncesini fethetmeden gözlerini kapadı. Ama düşünce kurudu, sanat yozlaştı. 1960'lara kadar Türkiye'de kendimizin olan hiçbir sanat ve düşünce yoktur. Cemiyet aynı değerlere inanmamaktadır. Anomi 19. asırda sanayi inkılâbından sonra ortaya çıkar, anarşiden daha kucaklayıcı bir kelime. Toz halindeyiz, çamuruz. İçtimâî bir değerler manzumesi kurulamayacaksa, istikbâlimizin aydınlık olduğu iddia edilemez. Dostluğun yeşerebilmesi için cemiyetin müşterek değerlere inanması şarttır."³¹¹

Bütün bu arayışlar ve çabalar belli bir konsensüsün oluşmasını da sağlayamamıştır. Tek kitaptan binlerce kitaplık bir dünyaya geçilmiş ve bu zihin karışıklığı belli bir fikri bütünlüğün oluşmasına da engel olmuştur. Aynı zamanda neyin doğru ve neyin yanlış olduğu konusunda da bir türlü anlaşma sağlanamamıştır. Meriç'e göre, bütün bunları gerçekleştirecek bir mütefekkir zümresi de yetiştirilememiştir. Ancak Batı, bizi tanıma amacına yönelik olarak, müsteşrikler vasıtasıyla çok ciddi çalışmaların içine girmiştir. Bize gelince, biz, "ne mütercim, ne mütefekkir yetiştirdik. Sadece tercüman yetiştirdik. Biz hem müstağrip olmak zorundayız, hem müsteşrik. Batılı bizi araştırmıştır, başkasının bakışı da çok mühimdir. Introspection çok mühimdir, extrospection da keza. Namık Kemal Hammer'i tenkit etti. Hammer dışarıdan görülecek bazı şeyleri görmemişti. Cevdet Paşa Hammer'i tamamlar. Ondan sonraki Lütfi Efendi Tarihi bütün olarak basılmamıştır ve öncülerine nazaran zayıftır."312

³¹¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 300-301.

³¹² Meriç, a.g.e., s. 347; Bkz. a. mlf., *Saint- Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*. İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 9.

Açıkça görüldüğü üzere, Türk aydınının Batı'yı tanıma yolunda harcadığı çabada eksik olan taraf, Batı'nın körü körüne taklit edilmesidir. Bundan kurtulmanın yolu da Batı'yı bütün yönleri ile; içtimâî, iktisadî, tarihî ve teorileri ile bilmekten geçmektedir. Batı kültürü karşısında kendimizi ispat etmek zorundayız. Bunun için de kendimizi tanımak, medeniyetimizi bilmek ve böylece bu medeniyetin bir benzerini gelecekte de kurabileceğimizi düşünerek buna uygun bir strateji geliştirmemiz gerekmektedir. Dilimize, edebiyatımıza söver, Avrupa'ya kendi şerefimizi lekelersek, Avrupa insanı zaten Türk ve Müslüman olduğumuz için bizi affetmemektedir.³¹³ Dolayısıyla bu durumda bizzat kendimizi suçlu olarak kabul etmiş olacağız.

Osmanlı'da yapılan hatalar karşısında ulemâ ikaz etme konumundadır. İkinci bir hatada icra gücünü devreye sokar. Bu açıdan bakıldığında hükümdar, icra gücünü yerine getirmekle sorumludur. Meriç'e göre bu durum Osmanlı'da despotizmin olmadığına bir göstergesidir.³¹⁴ Osmanlı'da ulemâ 1826'dan sonra ordunun yıkılması ile en önemli müttefikini kaybetmiş ve böylece Batı'dan gelen taarruzlara karşı koyamaz hale gelmiştir.

Meriç'e göre "Türk aydını, önce müslüman olduğunu bilecektir. Kendisi için şeref olan İslâmiyet'i bilecektir, fakat bunun için hazırlıklı değildir. İrfanı terk-i tabiiyet eden insanımız bundan büyük bir fayda da sağlamamıştır. Çünkü kendi irfanımızı kaybetmiş vaziyetteyiz. Bugün Türk aydını dilini, dinini, tarihini bilmek zorundadır. Abbasiler devrinde değiliz. Batı'nın getirdiği aydınlığa muhtacız. İslâmiyet'i "Legacy of Islam"dan öğreniyorum. İbn. Haldun'u İngilizce'den okuyorum. "Akvem'ül Mesalik"e dayanarak kendimizi tanımak gerektiğine inanıyorum. Akıl insanlık müşterektir. Batı'dan, kendi imanımızı ve şahsiyetimizi muhafaza ederek almalıyız birçok şeyi. Dünya İslâm aydınları da Batı'nın etkisindedir,

³¹³ Bkz. Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 284.

³¹⁴ Meriç, a.g.e., s. 347; Ayrıca bkz. a.mlf., *Bu Ülke*, s. 192-193.

maalesef. Mısır'daki aydınların, bizim aydınlarımıza üstün olmasa da eserlerini okumak lâzımdır. İslâm'da İnhitat Kongresine bir tek Türk iştirak etmiyor.(25 yıl önce). Batı müsteşrikleri karşısında ellerimizi kavuşturup dinlemek zorundayız. Onların tartışmalarından bile haberdar değiliz."³¹⁵

Kutsalından uzaklaşan Türk aydınının bu duruma düşmesinde Batı'nın bilinçli politikasının etkisi de büyüktür. Zira Batı'nın hedefi Türk aydınında mukaddesi, yani İslâmiyet'i öldürmektir. Kendine ait, teklif edebileceği bir mukaddesi de olmayan Batı, Meriç'e göre Osmanlı'yla bütünleşmek değil, onu etnik bir toz yığını haline getirmek istiyordu. Sonuçta tahrip ameliyesi, aydınlar kesiminde tam bir başarıya ulaşmıştır.³¹⁶

"Batı'nın muharref Hristiyanlığa tevcih ettiği tenkitleri kendi dinimiz için de geçerli sandık. "Hür-endiş"likleriyle övünen nesiller türedi. "Hür-endiş"ler an'aneye düşmandılar, tek mabutları vardı:teceddüt, tek mabetleri: Avrupa. Celal Nuri, Abdullah Cevdet, Baha Tevfik ve Sabahattin Bey vs. Sözde bir isyandı bu... taassuba, istibdada karşı zekânın direnişiydi. İzmirhâlin mesuliyetini imana yükleyen bu zavalılar bir asır önceki Fransız intelijansiyasının kiliseye karşı savaşını tekrarlayan şuursuz birer aktördüler. Zehirli telkinleri mukavemet kalelerini yok etti. İmansız ve idealsiz nesiller türettik. Pusuda bekleyen yabancı ideolojiler, setleri yıkılan ırmaklar gibi yayıldılar ülkeye. Bunları şu üç zümrede toplayabiliriz:

1- Hiçbir dünya görüşüne bağlı olmayan ve sırf ihraç maksadıyla uydurulmuş müstahase telkinler. Bizim için uydurulduklarından dolayı onları milli diye vasıflandırdık. Bu tahripkâr telkinlerin mümeyyiz vasfı tarihe düşmanlıktı. Tarihe, yani milli birliğin, şuurun biricik mimarına. Osmanlı barbardı, İslâmiyet gericilikti, biz Hitit'lerin, Sümerlilerin çocuğuyduk vs.

³¹⁵ Meriç *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 348.

³¹⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s. 174.

2- Bir nevi nasyonal sosyalizm. Nasyonal sosyalizm Alman milletine mahsustur ve ithal edilmez. Ancak karikatürü, yani muharref bir nasyonal sosyalizm Türkleştirilebilir. Hayvanîyi yani biyolojiyi ilâhîleştiren bir inancın, bütün kavimlere kucacağını açmış bir camiadan iltifat görmesi beklenemezdi.

3- Sosyalizmler. Başka ülkelerin tezatlarını halletmek ve Hristiyan Batı medeniyetinin karşılaştığı engelleri ortadan kaldırmak için imal edilen sosyalizmler bize tarihi çerçevelerinden sökülerek, içtimâî muhtevalarından tecrit edilerek ezeli ve ebedî nass gibi takdim edildi.

Üç zümrede topladığımız bu hazmedilmemiş ve hazmedilmesine imkân olmayan bu inanç manzumeleri, hep aynı iştiyakı cevaplandırmaktadırlar, yani her üç inanç da mahiyetleri icabı dinîdirler. Mahiyetleri icabı dedik, zira üçünün de ilmihalleri, rahipleri, remizleri vardır. Üçü de şura değil, şuuraltına hitap ederler. Tenkit ve münakaşaya tahammülleri yoktur."³¹⁷

Türk aydınları bu üç inanç arasında bocalarken, halk ise atalarından intikal eden inançlarına sıkı sıkıya bağlıydılar. İslâmiyet halk tabakalarının kültürüdür. Türk aydınları ise, yabancı ideolojileri inhisarlarına almışlar, bütün sorunları onlarla çözeceklerine inanmışlardır."³¹⁸

Batı karşısında gözleri kamaştıran bir hayranlığa kapılan aydınlarımız için Batılılaşma; bazen aklın ve ilmin emrettiği herşeyi tartışmaksızın kabul etmek, bazen Batı'yı bütün müesseseleri ile almak, bazen de her iki medeniyetin sadece güzel ve müsbet taraflarını birleştirme faaliyeti anlamına gelmekteydi.

"Batılılaşmak, Batı irfanı ile kaynaşmaksa, Batılılaşmıştık. Batı medeniyeti liberalizme dayanıyordu, liberalizm sanayileşen Avrupa'nın, başka bir deyişle burjuvazinin dünya görüşüydü. Bizde ne sanayi vardı, ne

³¹⁷ Meriç, *Bu Ülke*, s. 175.

³¹⁸ Meriç, a.g.e., s. 175-176.

burjuvazi. Avrupa'nın 'batılılaşınız' teklifi tek anlam taşıyordu: 'Kapitalizme teslim olunuz.' Bürokratlarımız Batılılaşmaktan çok Batılaşmış görünmek istiyorlardı."³¹⁹

Batılılaşmak, artık Osmanlı aydınlarının tartışma kabul edilemeyecek derecede müşterek olarak benimsedikleri ortak bir ideal olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Sadullah Paşa,

"Zaman zaman-ı terakki, cihan cihan-ı ulûm

Olur mu cehl ile kabil bekâyı cem'iyât" derken bütün bir neslin iştihaklarına tercüman oluyordu.

Filhakika, Osmanlı intelijansiyasının en muhafazakâr temsilcileri bile teceddüten yanaydılar. İstesek de istemesek de Avrupalılaşacaktık. Ama bu inkılâp bir teslimiyet değil, bir temessül olmalıydı."³²⁰

Türk aydınları arasında görülen bu ortak yönün yanında Türk insanıyla Avrupa insanını birbirinden ayıran bazı farklılıklar da vardır. Meriç'e göre bu farklılıklar ferdi manada değil, sosyal plândadır.³²¹

Öyleyse nasıl Batılılaşacaktık veya nasıl bir Batılılaşma programı izlenmelidir? İleri sürülen tez; Avrupa'nın, bîkr-i fikri ile Asya'nın akl-ı pirânesini evlendirmektir.³²²

Ancak Cemil Meriç'in de ifade ettiği gibi, böyle bir rüyanın gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü Batı Doğulaşamayacağı gibi biz de Batılılaşamazdık.

Avrupa, Türk intelijansiyasının temas ettiği her ideolojiyi gerçeğin son merhalesi olarak tanıtmaya çalışmıştır. Türk aydınını halkından koparmış ve bunu gerçekleştirebilmek için de içimizdeki azınlıklardan faydalanmıştır. Önce onları zenginleştirmiş ve daha sonra da onların

³¹⁹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 229.

³²⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 121.

³²¹ Bkz. Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 155.

³²² Bkz. Meriç, *Bu Ülke*, s. 137.

aracılığıyla Türk aydınlarını onlara özendirmeye çalışmıştır. Meriç'e göre Türkiye'nin kurtuluşu ancak aydınların düşünceleriyle olabilir. Ne var ki, bizde ne tez, ne de antitez vardır. Liberalizm de yoktur, sosyalizm de. Maziye de yönelemez, çünkü mazi imha edilmiştir.³²³

Meriç'e göre, Türk intelijansiyasının yoğun olarak etkilendiği bir diğer fikrî akım da pozitivistizmdir. Türk aydını Batı'dan pozitivistizmin döküntüsünü almıştır. Ancak Avrupa insanı hiç değilse Aristo mantığına inanmış. Belki ruhunu öldürmüş, maveraya sırtını çevirmiş, büyük, ebedî ve mutlak hakikate yabancı kalmış. Bir kelime ile ruhunu satmış şeytana. Ama madde dünyasında zaferler kazanmış. Kıtalarla ferman dinletmiş ve dinletiyor. Avrupa, yarım. Biz yarım bile değiliz.³²⁴

Avrupa'ya gelince, onun görünen yüzü ile görünmeyen tarafı birbirinden oldukça farklıdır. Onun gerçek yüzünü görmeden, bizim hep Avrupa deyip duruşumuz ise bir kendini küçük görme psikozudur:

"Avrupa! Ah Avrupa, canım Avrupa! Neden "ah Avrupa"? Hep gözün rehberliği: "beldeler, kâşâneler" masalı. Arka sokaklar, arka sokaklardaki sefalet? Ondan bahseden yok... Tarihin, ölüme mahkûm ettiği kavimlerde hep aynı psikoz: Kendini küçük görme psikozu. Avrupa cennet Asya cehennem. Neden "beldeler, kâşâneler"? Sanıyorum ki, şarklı olduğundan utanan tek şarklı kavim biziz. Gerici, ilerici... Şarklı gericidir, garplı ilerici..."³²⁵

Cemil Meriç için ayrı bir öneme sahip olan Doğu medeniyeti için de Türk aydınının tavrı aynıdır. Ona göre Türk aydını Batı'yı tanımadığı gibi Doğu'yu da tanımaz.

Bugünün Türk insanı Hint düşüncesini tanıyacak durumda mıdır? Hayır. Kendi vokabüleri ile ya gericidir, ya ilerici. Gerici ise müslümandır: cennet, cehennem. İlerici ise Batı hayranı: Caz, dans, cinsî hürriyet ve

³²³ Bkz. Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 254.

³²⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 239.

³²⁵ Meriç, *Jurnal 1*, s. 163-164.

teknik. Düşünmeye teşebbüs eden, düşünen demiyorum, kaç kişi var? Herkes panase meraklısı. Sosyalizm dağları devirecek, demokrasi altına çevirecek yurdu. Avrupa, ah Avrupa!³²⁶

Türk aydınının Batı'ya dönük bütün çabalarına rağmen Batı'nın nazarında bizim yerimiz bellidir. Biz, tarihi plânda belli bir medeniyetin temsilcisi olmayı sürdürmekteyiz. Türk-İslâm medeniyetinin devamıyız. Avrupa bize halâ bu nazarla bakmaktadır. Bundan dolayıdır ki **"bütün Kur'anları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslâm. Karanlık, tehlikeli düşman bir yığın!"**³²⁷

Meriç'e göre, Avrupa bütün maddeciliğine rağmen Hristiyanır; sağcısıyla solcusuyla Hristiyan. Hristiyan için tek düşman vardır o da İslâm'dır:

"Hristiyan için tek düşman biziz: Haçlı ordularını bozgundan bozguna uğratan korkunç ve esrarlı kuvvet. Genç cüce, müselsel zilletler sonunda ihtiyar devin zaafılarını keşfeder; ahde vefa, civanmertlik, merhamet... Aşağıdan alır, hulûs çakar, yaltaklanır ve... nihayet alteder devi. Cenk meydanlarında değil, yatak odalarında kazanılan zafer."³²⁸

Kazanılan bu zafer Türk aydınını da derinden etkilemiştir. Bu etki o derece yoğundur ki, Batılı dostları alınmasınlar diye Türk aydın, kendi hazinelerini gizlemekte ve bunların farkında bile olmak istememektedir. Bütün bu çabalar, çöken bir sistemin, çöken bir medeniyetin ıslahı içindir. Cemil Meriç ise bu ıslah faaliyetinde takip edilen metodun eleştirisini Sait Halim Paşa'dan yaptığı şu alıntıyla değerlendirmeye çalışır:

"Batı'da ıslah, korumak içindir; bizde yok etmek için. Batı perestîşkârları, kitapta gördükleri her hastalığı kendilerinde de olduğunu vehmeden toy tıp öğrencilerine benzerler. Kucağında

³²⁶ Meriç *Jurnal* 1, s. 164.

³²⁷ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 9.

³²⁸ Meriç, a.g.e., s. 9.

yaşadıkları toplumu sıhhate kavuşturmak için kitaba sarılır ve onu hayali hastalıklarla donatırlar. Kendi tarihimizle ve kendi meselelerimizle uğraşmak bir tenezzüldür onlar için. Asırlarca önce kurulmuş bir devleti, dünyaya istikamet vermiş bir medeniyeti küçümsüyorlar. Yeni doğmuş bir toplum sanıyorlar bizi. Bu peşin hükümle koştukları Batı irfanı, onları 'fikren muhaceret'e, 'ruhen tebdil-i tâbiyet'e sürüklemektedir. Bilmek kıyas etmektir. Kendimizi tanımayınca, başka ülkelerle nasıl karşılaştırabiliriz?"³²⁹

Demek ki Sait Halim Paşa'ya göre bizdeki ıslah çalışmaları Batı'dakinin aksine yıkmak içindir. Asırlar önce kurulmuş bir devlet aslında küçümsenmemelidir. Yapılan hataların en önemlisi, bize ait olan hastalıkların Batı'dan getirilen reçetelerle çözülmeye çalışılmasıdır.

Meriç'e göre ise, en büyük hata, eski hataların devamı olanı tanımama hastalığıdır. Doğrudur, eskiler Batı'yı tanımıyorlardı, ama Batı taraftarları da kendi memleketlerini tanımamaktadırlar.

Bir Hint bilgisi, 'hatadan hakikate geçilmez, bir hakikatten başka bir hakikate geçilir' diyor. Bu bir alın yazısı mı? Daima ifrattan tefrite mi düşeceğiz? Eskiden aydınlarımızın en büyük kusuru, Batı medeniyetini tanımamaktı. Bu yüzden Batı'ya düşmandılar. Şimdi Batıcılar, kendi memleketlerinin yabancısı. Yalnız kendi memleketlerinin mi?³³⁰

Eskilerin Batı'yı tanımamalarını bir bakıma hoş karşılamak gerekir. Çünkü üç kıtaya ferman dinleten bir ülkenin aydınları, Batı'yı tanımak zorunda değildiler. Kaldı ki, Avrupa'nın dramı başka bir kürede, başka bir iklimde oynanıyordu. İman, şüpheyi nasıl anlardı? Teslimiyetin isyana bakışı idi bu. Olgun bir medeniyetin toy bir medeniyete bakışı. Apayrı temeller üzerinde yükselen iki kültür. Tarih, tek çizgi istikametinde gelişmez diyor Spengler. Her kültürün, kendine mahsus bir ideâsı, hayatı, hissi ve ölümü vardır. Bir tek rakam mefhumu veya matematik ilmi yoktur,

³²⁹ Meriç, *Jurnal 1*, s. 45.

³³⁰ Bkz. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 46.

bir tek ruh kavramı veya psikoloji yoktur, bir tek felsefe ilmi veya modeli yoktur. Kaç kültür varsa, o kadar matematik, felsefe, psikoloji veya güzel sanatlar vardır. Her büyük kültür tektir ve her alanda kendi dilini konuşur. Başka kültürlerin anlayamayacağı bir dil.³³¹

Eskilerin Batı'yı tanımaması gibi, yeni nesil Türk aydınları da Batı'yı tanımamakta veya yanlış tanımaktadır. Diğer bir gerçek ise Batı'nın bizi tanıma gayreti içinde olmamasıdır.

*"Avrupa insanı Doğu'yu tanımaz. Avrupa insanı kalabalıktır. İslâm'la Hristiyan Haçlı seferlerinden beri tezle antitezdir. Bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yıksak Avrupa'nın gözünde Haçlı seferlerinin yalınkılıç ve tekbir getiren cündileriyiz. Avrupa'nın bir nevi tezadı idik. Yani kıtayı tamamlıyorduk. Şimdi maymunuz. Yani hiçbir haysiyeti, hiçbir hikmet-i vücudu olmayan ananesiz haysiyetsiz, sırnaşık gölgesi. Avrupa, materyalizmine rağmen Hristiyan'dır. Hristiyanlık, Doğu ismi anılır anılmaz şahlanıverir. İşçisi de, Marksisti de Hristiyan'dır hep Avrupalının. Durup dururken Hristiyan değildir belki. Ama Hristiyan bir devletle müslüman bir devlet arasında tercih yapmak gerekince saf kan Hristiyan'dır. Biz müslüman olduğundan, Doğulu olduğundan, Türk olduğundan utanan, aczinden, tarihinden, dilinden utanan şuursuz bir yığın haline geldik."*³³²

Cemil Meriç, Batı medeniyetini anlama ve tanıma gayreti içinde eski Yunan'ı tanıma ve anlama gayretinin takip ettiği seyri ise şu şekilde ele almaktadır:

"1912'ye kadar Türk intelijansiyası Yunan-ı Kadîme karşı hürmetkâr bir tecessüs duymaktadır sadece. Yunan "hocalarımızın hocası"dır, edebiyatımızın kurucusudur; bu itibarla tanınması şarttır. 1912'de Paris'ten İstanbul'a dönen genç bir kabiliyet bu hürmetkâr tecessüsü çılgın bir aşk haline getirir. Başka bir tabirle, Yunanlı Papadiamantopulos (Jean Moreas) Kübalı Heredia'nın coşkun tilmizi Yahya Kemal, Paris kahvehanelerinde

³³¹ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 46-47.

³³² Meriç, *Jurnal 1*, s. 384-385.

duyduklarını Peyam-ı Sabah okuyucularına şöyle aktarır: "Tarihte hayy ve muhyî bir insaniyet var: Bahr-ı Sefid havzası. Hayata susayanlar o havzanın sahiline doğru koşuyor. Tarihin bu karn'ını fena bulan insanlar, Athena Palas etrafında birleşecek. Renan'ın altmış sene evvel Suriye'den dönerken Atina Akropolisini üstünden yükselen münâcaatı, beş asrı tefekkürün son sözü idi." "Yunan esatiri her kavmindir" genç şaire göre, "medeni insanların ebedi kitabıdır. Bir başka yazısında büsbütün coşar şair "güneş, denizden şarkılarla yükseliyor, şarkılarla batıyor. Hayat, gündüz coşkun, gece seyyah bir musiki halinde. Erkekler üryan kahramanlar, kadınlar da ince tüllerle örtülü sebular gibi... Zevce ve zevcleri gördüm, kollarını birbirlerinin omuzlarına atmış yürüyorlardı... Beni bu beldenin saadeti ürküttü... Burada aşk, din, sanat; hayat halinde mütecelli. Bu âlem bir sebûtraşın eseridir; bu eseri de eski bir sebûdan nümûne alarak yaptı."³³³

Kısaca, gönülleri çağdışı kalmaya razı olmayan garpperest aydınlarımız Yunandan fazla Yunancı kesilirler, hocalarına parmak ısırtacak kadar Yunancı. Ama Balkan Savaşı kopmak üzereymiş, Avrupalı dostları hasta adamın mirasını bölüşmek için sabırsızlanıyorlarmış, onlara ne! Dava; ne pahasına olursa olsun Osmanlı'yı yıkmak. Medeniyet bunu icap ettirmiyor mu? Efendileri yalan mı söyleyecek? Kendine yeni cedler arayan kibar intelijansiyamız, elbette ki Yunan'ı Moğol veya Hun'a tercih edecekti.³³⁴

Edebiyatımızda yunanperestlik Yahya Kemal ile başlar. Yahya Kemal ve Yakup Kadri ile. İran'dan Yunan'a geçen iki dost bu yolculuktan altın meyvelerle dönerler. Ama anlarlar ki gurbet tehlikelerle dolu... Bâkî'leri, Gâlip'leri, Hamit'leri yetiştiren bir şiiri, Yunan-ı Kadîme bağlamak, ummanı ırmağa bağlamaktır.³³⁵

³³³ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 12-13.

³³⁴ Meriç, a.g.e., s. 14.

³³⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 143-144.

Çağdaş aydınlardan bazıları korka korka eleştirecek olmuş Eski Yunan'ı. Hadlerine mi? En köklü inançlarımıza saldırabilirsiniz. Beis yok: Kasırgalar; toprağın derinliklerine kök salan ağaçları daha da güçlendirir. Ama tutkunluklarımız yaprağa benzer; en hafif bir rüzgâr alt-üst edebilir onları. Yunan aleyhinde ilk fısıltılar duyulur duyulmaz, Yunan edebiyatının çürümüş yapraklarını kendilerine paravana yapanlar yaygarayı bastılar: Susun nankörler; yediğimiz onların ekmeği; yuvamız, giysimiz, dilimiz onların; siyaseti onlardan öğrendik; kitap, hitabet, şiir, güzel sanatlar, felsefe hatta din, onların armağanı.³³⁶

Cemil Meriç, "gübreden güzel çiçekler fışkırır, doğru! Ama lağımdan güzel çiçek fışkırdığı görülmüş mü?" diyerek bu görüşlere karşı çıkmakta ve şunları eklemektedir: "Çağının cahil aydınlara, Yunan'ın 'tahayyül ettikleri Yunan olmadığını ilk haykıranlardan biri Voltaire. II. Katerina'nın sahiden herşeyi Yunanlılara mı borçluyuz? Sualine verdiği cevap şu üstadın: 'hayır efendim, Yunanlılar hiçbir şeyi keşfetmemiş. Pek az şeyi ıslah etmişler hem de çok çok geç.'³³⁷

Cemil Meriç tenkitlerini en çok, titizlenme gereği duymadan yabancı bir medeniyetten iktibasta bulunan aydınlara yöneltir. Ona göre yabancı medeniyetlerden sadece malzeme alabiliriz, kum, çimento, taş gibi. Medeniyet bir bütündür, titizlikle muhafaza edilmesi gereken bir bütün. Üstelik medeniyete dair müesseselerin iktibasında bir takım zorluklar vardır ki bunları aşmak, iyimserliğin biraz ötesinde sayılmalıdır.³³⁸

Batılılaşma sürecinin sorumluluğunu, bütün safhaları ile, "Müstağrip" adını verdiği aydın zümreye yükleyen Cemil Meriç'e göre aydınlarımız "Batı'nın her hastalığını ithale memur bir anonim şirket" tir.³³⁹ Kendi imanlarından koptukları için de kaderi, suya nakışlar çizmekten ibarettir.

³³⁶ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 16.

³³⁷ Meriç, a.g.e., s. 16.

³³⁸ Alkan, *Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç*, s. 111.

³³⁹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 168.

Kendi ifadesiyle, bunalımın kökü ne tarihimizde ne de uzviyetimizdedir. Aydınlarımıza ithaf ettiği şu beyit, onun aydın zümresine yönelttiği ithamların son derece özeti sayılabilir.

"Vücûd-i nâzik-i millet, rehin-i sıhhat iken
Düşürdü re'y-i sakîmi frengi illetine."³⁴⁰

Meriç'e göre Batıcı aydınlar artık hem suda hem karada yaşayan bir hilkat garibesi gibidir. Giderek büsbütün kopar mazisinden. Artık ne Asyalı, ne Avrupalıdır. Ne müslüman, ne Hristiyanıdır.

Buna rağmen, başarısızlığını kendinde değil, kendini takip etmeyen halkta arayan aydın, bir yanılgıdan bir başka yanılgıya geçip durmaktadır.

"Halk maziye çivili. Bu ahmakça taassup değil, insiyâki bir nefis müdafaası. Aydınların ihanetini biliyor. Korkuyor ve seziyor ki, hayatını idame ettirmenin tek şartı hareketsizlik. Bir başka lisan konuşmaktadırlar aydınlar, halktan nefret etmektedirler."³⁴¹

Halbuki aydın, halkla beraber olmalı, hatta halkın ta kendisi olmalıdır. Onun benimsediği ve alkışladığı aydın tipi, içinde yaşadığı cemiyetin sözcüsü olan insandır.

Cemil Meriç'te Batılılaşma kavramının yanında başka kavramlar da vardır. Bunlardan birisi de "çağdaşlaşma" dır.

"Batılılaşma miti eskiyince, yeni bir yalan çıktı sahneye... Daha doğrusu aynı nazenin taze bir makyajla arz-ı endam etti: "Çağdaşlaşmak"... Avrupa'nın yeni bir ihraç metat, kokain ve LSD gibi... şuuru felce uğratan bir zehir. "Çağ-dışılık" itham, iftiraların en alçakçası, en abesi. Aynı çağda muhtelif çağlar vardır. Çağdaşlaşmak neden Hristiyan Batı'nın putlarına perestiş olsun? Bu, kendi derisinden çıkmak, kendi mukaddeslerini inkâr etmek ve peşin peşin köleliğe razı olmak değil mi?.. Biz apayrı bir neslin

³⁴⁰ Bkz. Meriç, *Bu Ülke*, s. 168.

³⁴¹ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 27.

çocuklarıyız, çok daha eski, çok daha asil, çok daha insanca bir medeniyetin.

Çağdaşlaşmanın halk vicdanındaki adı asrileşmektir; asrileşmek, yani maskaralaşmak, gâvurlaşmak. Kırk yıllık Kâni'nin Yâni olamayacağı, Türk'ün akl-ı selimi için bedâhetlerin bedâheti; bir medeniyetin başka bir medeniyetle istihale edemeyeceği Danilevsky'den beri kaziyye-i muhkeme."³⁴²

Meriç'e göre çağdaşlaşmanın Batı dillerinde herhangi bir karşılığı yoktur. Ona göre bu habis kelimeyi, lügat hazinemizden terketmedikçe düşünce selâmetine ulaşmamız mümkün değildir. Çağdaşlaşmak Avrupalılaşmak demektir, Avrupalılaşmak yani yok olmak. Çünkü Avrupa, bizi çağdışı ilân etmiştir. Avrupa, daha doğrusu onun yerli simsarları. Çağdaşlaşmak belli tedâileri olan bir kelime, cıvık, sinsi ve kaypak.³⁴³

Ancak şurası bir gerçek ki biz, çağdaşlaşmayı garplılaşmak manasına aldığımız müddetçe kendi medeniyetimizden kopacağız ve kopmaya devam edeceğiz demektir. Çünkü medeniyetlerin sentezleri farklı farklıdır.

Aydınlarımızın dün düştükleri yanlışlar bugün de hâlâ varlığını sürdürmektedir. Öyleyse bundan bir çıkış yolu var mıdır ve bu çıkış yolu nedir?

İşte bu noktada Meriç'e göre doğru olan yöntem, kendimizi tanıyarak ve unutmuyarak Batı'ya doğru yöneliştir. Bu yönelişte varılması gereken nihâî hedef de kendi kültürel yapımıza uygun yeni bir toplumsal yapı oluşturmaktır. Bu yapının sağlıklı işlemesi ise Türk aydınının kendi kültüründen kopmadan ve Batı'nın da tecrübelerinden faydalanarak oluşturacağı düşüncelere ve projelere bağlıdır. Ancak, çok dikkatli olmak gerekmektedir. Zira, atılacak her yanlış adım, uçuruma sürükleyebilir insanı, uçuruma, yani yasak bölgelere. Kimse boğayı boynuzlarından yakalamaya cesaret edemiyor. Boğanın boynuzları; kanunlar. Düşünce bir serdengeçtilik,

³⁴² Meriç, *Bu Ülke*, s. 98.

³⁴³ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 24-25; Bkz.a. mlf., *Kırk Ambar*, s. 263

düşman: kendimiz. Bu hadım edilmiş idrakle, bu izinli hürriyetle kalkınmak mümkün mü?.. İstikbâlimizin, üzerinde yükseleceği tek sağlam zemin: tabu tanımayan gerçek hürriyet... Her beşeri düzen kusurludur. Aydın bu kusurları göremez, yani men edilirse, ya körü körüne saldırıya geçer yahut köleleşir.³⁴⁴

Aydının içinde bulunduğu zindanların en tehlikesi, başkalarının değil, kendisinin zihninde kurduğu zindandır. Bu kendi kendimize vurduğumuz zincirleri ne zaman kıracağız? sorusu, aydının kendi vicdanına yöneltmesi gereken bir soru olarak durmaktadır. O halde verilmesi gereken kavga, içe dönük bir karakter taşımalıdır.

"Kavgaların en çetini karşındayız: Kendimizle kavga. Haysiyet ve namus kavgası. Hakikat uğrunda bu kadarcık bir tehlikeyi göze alamayanların yaşamaya hakları var mı?"³⁴⁵

Meriç'e göre, Türk aydınının bütün bu arayışları, çöken ve yıkılan bir sistemin, bir medeniyetin yeniden ıslahı için gösterilen gayretlerin bir parçasıdır. Bu amaçla Batı'yla kurulacak bir ilişkide, Türk aydınının öncelikle dikkate alması gereken nokta, kendi kültüründen ve geçmişinden kopmamak, yani milli şahsiyetin ve kimliğin korunmasından yana tavır almaktadır. Unutmamalıyız ki herkes, günün her saatinde ve her anında fikriyle, mesaisiyle, emeğiyle Batı'yla hesaplaşmak ve yaptığı her işte Batı'yı aşmak zorundadır.

³⁴⁴ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 387.

³⁴⁵ Meriç, a.g.e., s. 388.

V. TÜRK AYDINININ KÜLTÜR ANLAYIŞI

Cemil Meriç, herşeyden önce "kamus namustur" anlayışından hareketle herhangi bir kavram kargaşasına yer vermemek ve lafızlara netlik kazandırmak için öncelikle kelimeleri tanımlamaya çalışmaktadır. Çünkü kavga, imanla kader arasında değil, inançla kelimeler arasında cereyan etmektedir. Belki de bu yüzden fikir hayatımız, mefhumların kâh gülünç, kâh korkunç maskelerle raksa çıktığı bir karnaval balosuna benzemektedir. Meriç'e göre eğer kavga insanla kelime arasında ise, aydının görevi kelimeleri ve kavramları berraklaştırmak, sağlam ve herkesçe kabul edilebilir bir zemine oturtmaktır. Bu yüzden o, yazılarının çoğuna tariflerle başlamak ihtiyacını duymaktadır. Lügatlere, tanınmış ansiklopedilere ve kendini ispatlamış yazar ve düşünürlerin eserlerine müracaat ederek mukayeselerde bulunmaktadır. O, konu üzerindeki olumlu-olumsuz belli başlı bütün görüşlere işaret etmekte ve ancak kavram açıklık ve netlik kazandıktan sonra, konu hakkındaki düşüncelerini açıklamaya geçmektedir.³⁴⁶ Çünkü Meriç'e göre, kelimeleri tarif etmeden girişilecek her tartışma kısır kalmaya mahkumdur.³⁴⁷ Bu yüzden onun, yazılarında açıklığa kavuşturmak için gayret sarf ettiği kelimelerin başında kültür gelmektedir. Cemil Meriç'te gözlemleyebildiğimiz kadarıyla bu kavram, muhtevastaki anarşiden şikayet ettiği tek kavramdır.

"Kültür yabancı bir kelime. Câzip. Çünkü Avrupalı. Batı dillerini XVIII. Asrın sonlarında fethetmiş. Her ülkede ayrı bir libasa bürünen uçarı, serâzad bir mefhum."³⁴⁸

Kültür kavramının antropolijik tarihçesini tespit ederken önce İngiliz dilinin tanınmış abidesi olan "Oxford Dictionary"den faydalanacağız:

³⁴⁶ Alkan, *Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç*, s. 17.

³⁴⁷ Meriç, *Bir Facianın Hikâyesi*, s. 23.

³⁴⁸ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 100.

"Kültür", "colere" mastarından gelen Latince "cultura"dan türemiştir. Anlamı: Bakmak veya ihtimam göstermek. Ayrıca yüceltmek, pohpohlamak, çiftçilik anlamlarında da kullanılıyor. Cultura, Hristiyan yazarlarında ibadet manasına geliyor. Eski Fransızca'da Couture iken sonra culture olmuş. Şu anlamlarda kullanılmış İngilizce'de: Tarım, toprağı işlemek (1420), ibadet (1483); zihnin, yeteneklerin, davranışların eğitimi (1510), Hobbes kelimeyi jimnastik anlamına da kullanmış (1628).

Zekânın, zevklerin, davranışların eğitimi, gelişmesi, incelmesi; böylece eğitilen ve incelen yaşayış şartı yani medeniyetin entelektüel yönü. Belli sanatlar ve teknikler kullanarak "geliştirme": "Silk culture" (ipekçilik), "oyster culture": Midyecilik, "bee culture" (arıcılık), "bacterial culture" (bakteri üretme).

1893'de basılan orijinal Oxford Sözlüğünde, 1871'de Tylor'un en ünlü eserine başlık yaptığı "primitive culture"dan söz edilmez. Bu antropolijik anlam ancak kırk yıl sonraki sözlükte (1933) yer alır. Kelimenin antropolijik manasını ilk belirten Webster'in sözlüğü: "Medeniyetin ilerleyişinde belli bir aşama; bir kavmin ve sosyal bir topluluğun kendine has başarısı. Yunan kültürü, ilkel kültür gibi..." Sözlüğün daha sonraki baskılarında, kültüre yeni tarifler verilir. (1936): "İrkî, dinî veya sosyal bir topluluğun arka plânını oluşturan ayırıcı başarılar, inançlar, gelenekler bütünü... Kültür alanı, kültür merkezi, kültür bütünü, kültür karışımı, kültür modeli, kültür olayı gibi deyimlerde kültür bu manada kullanılır."³⁴⁹

Cemil Meriç'in sözlüklerde yaptığı bu gezintiye baktığımızda gördüğümüz şudur ki, her asırda kültüre yeni yeni anlamlar yüklenilmeye çalışılmıştır. Çünkü kültürün antropologlar, etnologlar ve sosyologlarca tarifi farklı farklı olduğu gibi Amerikan, İngiliz, Fransız ve Alman ilim adamlarınca da kullanımı farklıdır. Şu halde kültürü tarif etmedeki güçlüğün

³⁴⁹ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 39.

sebebini çok defa mevcut bilgi ve malzemenin eksikliğinden ziyade başka noktalarda aramak icap etmektedir. Bir defa terimler de mensup bulundukları ilimlerin inkişafına tabi olarak onu takip etmek ve bu yüzden vakit vakit yeniden tarif edilmek mecburiyetindedirler. Bu durum günlük lisanda kullanılan anlamla, ilmî tarifler arasında bir karışıklığa sebep olmaktadır. Kültür kelimesi de bunlardan birisidir.³⁵⁰ Böyle olunca da ortak bir tanıma ulaşmak çok zor olmaktadır.

Sosyologların tarifine gelince: Ellwood'un (1944) tarifi: "Kültür, semboller yardımıyla sosyal olarak kazanılan ve sosyal olarak aktarılan bütün davranışlara verilen kollektif addır. Şu halde kültür deyince akla yalnız dil, alet yapma, endüstri, güzel sanatlar, ilimler, hukuk, hükümet, ahlâk ve din gelmez, kültür sayesinde yapılmış olan maddi araçlar da gelir: Yapılar, aletler, makinalar, iletişim araçları gibi. Kültürün esas kısmı toplumun sosyal geleneklerinde aranmalıdır: Bilgi, düşünceler, inançlar, değerler, standartlar ve duyular gibi... Kültürün açıktan açığa görülen yönü toplumun adetlerinde, törelerinde ve müesseselerindedir. Kültürü bütün olarak tarif etmek için hem subjektif, hem de objektif yönlerini ele almalıyız."³⁵¹ Görüldüğü gibi bu tarif, bugün kullandığımız günlük lisandaki anlama oldukça yakındır.

Kültür, antropolojideki manasıyla, Almanca'dan Batı diline geçmiştir. Kelimeyi ilk kullanan Klemn (1843) olmuştur. Tylor kelimeyi; İngilizce'ye ondan iktibas etmiştir.³⁵² Çünkü Tylor medeniyet kelimesinden hoşlanmıyordu, bazı tereddütlerden sonra, Almanca'dan kültür kelimesini almıştır.³⁵³

İngilizler de Fransızlar gibi medeniyetle kültürü aynı anlamda kullanmaktadırlar. Alman, kültür dediği zaman maddi medeniyeti kasteder,

³⁵⁰ Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişimleri*, M.Ü. İlâh. Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 1987, s. 35.

³⁵¹ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 40.

³⁵² Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kit., İstanbul, 1994, s. 96.

³⁵³ Meriç, a. g. e., s. 24.

maddi medeniyeti ve barbar kavimlerin sanatlarını. Maddi medeniyet tabiatın sunduğu malzemeyi ve tabiat güçlerini kullanır. Ne var ki Almanlar da kelimeyi ulu orta kullanmıyorlarmış, bir yazara göre, "Evvela kültür ferdî değildir, toplumun fethi veya içinde bulunduğu bir durumdur. Tabiat, üstünde hakimiyetimizi sağlayan her nevi vasıta, ilim, teknik vs.

Antropologlar, kültürden çok kültürlerden söz etmektedirler. Bu yüzden Boas, kültür sahalarıyla, yani her birinin kendine özgü bir kültürü olan bölgelerle, kültürler arasındaki alışverişlerle uğraşan ilk antropologdur.

Sosyologlar ise teknik ilerlemelerin sebep olduğu büyük değişiklikleri değerlendirmekte birleşememektedirler. Kitle iletişimiyle (mass media) uğraşanlar bu meseleye yeni bir boyut kazandırdılar. Doğrudan doğruya mass medianın bilhassa televizyonun, radyonun, sinemanın, magazinlerin, reklamın eseri olduğunu iddia ettikleri halk kültürü, yığın kültürü gibi bir takım kavramları tartışma söz konusudur. Bazı sosyologlara göre yığın kültürü, yayın organ ve araçlarıyla genelleşen bir mitler, kavramlar, tasavvurlar yani oldukça ilkel bir kültür modelleri bütünüdür. Tüketim toplumunun işine yarayan, halka birşeyler bildiğini vehmettiren, mutluluk hakkında maddeci ve çocuksu imajlar telkin eden bir kültür. Bazı sosyologlar; Hayır diyorlar, yığın kültürü, halkın yaşayış ve düşünüş alışkanlıklarını yükseltir.³⁵⁴

Anlaşıldığı üzere kültür, çok netameli ve hiçbir zaman berrak bir tarife ulaştırılamamış bir mefhumdur. Fransızca sözlüklerde ve denemelerde "insanı insan yapan bilgilerin bütünü" anlamına gelir. Almanca ve İngilizce eserlerde ağırlaşan mana: Sosyal yaşayıştır. Cemil Meriç'e göre biz, kelimeyi bildiğimiz tek Avrupa dilinden, yani Fransızca'dan aldık.³⁵⁵ Ancak, Meriç, burada Fransa'yı eleştirmektedir. Çünkü Fransa bir kara cahiller

³⁵⁴ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 88.

³⁵⁵ Bkz. Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 14.

yurdudur, unutmamak gerekir ki insanlığın bütünü için, komşunun tavuğu komşuya kaz olarak görünmektedir.³⁵⁶

Daha sonra da; Amerikan antropolojisine merak saranlar, mefhumu yeni baştan değerlendirerek dilimizi içinden çıkılmaz açmazlara sokmuşlardır. Kısaca kültür, kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaliyetiyle Avrupa'dır. Tarif edilmeyen ve edilemeyen bir kelime, kâh suda kâh karada yaşayan bir hilkat garibesi. Alman için başkadır, Fransız için başka. Bazen içtimai hayatın kendisidir, bazen bir alışkanlıklar, bir kazanılmış hüneler mecmuasıdır.³⁵⁷

Artık bugün bilinmektedir ki sosyal / kültürel antropolojinin konusu kültürdür. Ancak kültürü, bir kelimeyle veya bir denemeye anlatmaya çalışmak mümkün değildir. Bu işi Amerikalı iki sosyolog yapmış. Kimsenin okumadığı fakat herkesin zikrettiği eserlerinde 161 tarifi var, kültürün.³⁵⁸ Öyleyse kültür kavramı niçin tanımlanamıyor? Uzmanlar belli bir tanım üzerinde niçin anlaşıp birleşemiyorlar?³⁵⁹ Bugün bu soruya, herkesi tatmin edecek şekilde cevap vermek oldukça güçtür.³⁶⁰

Peki bu güçlük nereden geliyor? Güçlüğün kökeni belki de kültür sözcüğünün çok anlamlı oluşunda aranabilir. Kültür, antropoloji dilinde ve eserlerinde, aynı zamanda şu temel kavramlar karşılığında kullanılan soyut bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır:

- a- Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığıdır.
- b- Kültür, belli bir toplumun kendisidir.
- c- Kültür, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir.
- d- Kültür, bir insan ve toplum kuralıdır.

³⁵⁶ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 48.

³⁵⁷ Meriç, a. g. e. , s. 15.

³⁵⁸ Meriç, a.g.e., s. 9; Ayrıca bkz. a.mlf. *Umrandan Uygarlığa*, s. 100-112; a. mlf., *Bu Ülke*, s. 173.

³⁵⁹ Güvenç, a.g.e., s. 95.

³⁶⁰ Turhan, a.g.e., s. 35.

Elbette bir kavram bu kadar çok ve çeşitli anlamla yüklenince onun tanınmaz ya da tanımlanamaz hale gelmesi de doğal ve olağandır.³⁶¹

Cemil Meriç, kültürün bu tanımlarını şu şekilde ele alır ve değerlendirir. **"Dünyada kültürden daha kaypak bir mefhum tanımıyorum. Tahlil edemezsiniz çünkü unsurları sonsuz. Tasvir edemezsiniz çünkü bir yerde durmaz. Manasını kelimelerle belirtmeye kalkıştınız mı, elinizi havaya tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var; ama avuçlarınız bomboş. Gerçekten de kültür, batının düşünce sefaletini belgeleyen kelimelerden biri: Kaypak, karanlık, samimiyetsiz. Tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce mana. Kelime değil, bukalemun."**³⁶²

Meriç, kültürün sadece Pierre Emmanuel tarafından yapılmış tarifine katılmakla birlikte,³⁶³ kelimenin içini doldurmaya çalıştığı anlam bu tariftten biraz daha farklıdır. Çünkü o, kültürü irfanla karşılamak düşüncesindedir.

"İrfan, düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelime. İrfan, insanoğlunun has bahçesi. Ayırmaz birleştirir. Bu bahçede kinler susar, duvarlar yıkılır, anlaşmazlıklar sona erer. İrfan, kendini tanımakla başlar!.."

Kültür, irfana göre katı, fakir ve tek buudlu. İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünü. Yani hem ilim hem edep. Kültür Home-ekonomikus'un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şey. İrfan, dinî ve dünyevi diye ikiye ayrılmaz. Yani her bütün gibi tecezzî kabul etmez. Pierre Emmanuel'in adını koyamadığı bu ideal, ihtiyar doğunun uzun zamandan aşinası olduğu irfan'ın ta kendisi. Batı kültürün vatanıdır, Doğru irfanın."³⁶⁴

³⁶¹ Güvenç, a.g.e., s. 95.

³⁶² Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 9.

³⁶³ Meriç, a.g.e., s. 10.

³⁶⁴ Meriç, a.g.e., s. 11.

Meriç, irfan kavramını sosyal antropolojinin ilgi sâhasından çıkarıp, insanı yücelten ve incelten bir mana bütünlüğü içerisinde anlama eğilimindedir.

"İrfan, batı intelijansiyasının 'gnoz' (gnose) adını verdiği 'ilm-i ledün' idi. Karanlıkları ışığa boğan bir şimşek. Yarı ilham, yarı seziş. Cedlerimiz ilâhi esrarın heybeti karşısında 'Süphane mâ arefnâke hakkı marifetik yâ mâruf' diye çırpınıyorlardı. Kültüre gönül verenler mâvera karşısında böyle dehşet duymazlar."³⁶⁵

Bu satır aralarında da görüldüğü gibi Cemil Meriç kuru bilgi yığınlarından yakınmaktadır.

"Asırlar geçti, birer birer söndü meşaleler. İrfan, asaletini kaybetti. Hafızaya çakıl taşı gibi saplanan bilgi kırıntılarına yeni bir ad bulduk: Kültür. Genç kuşaklar, Batının bit pazarlarından ithal edilmiş bu hazır elbiseye küçümseyerek bakıyor. Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmez yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir; isteyen, arayan, susayan."³⁶⁶

Kültürle ilgili olarak, Meriç'in önemle üzerinde durduğu kavramlardan birisi de "medeniyet"tir. Meriç, önce kelimenin Avrupa'daki geçmişine dikkat çekmektedir.

"Avrupa dillerinde zerâfeti, çelebiliği kısaca medeniliği ifade eden kelime 'police' idi. 'Police' 17. asırdan itibaren bugünkü manada kullanılmaya başlar: Zaptiye. Ve yerini yeni bir kelimeye bırakır: 'Civilisation'. Aydınlıklar çağıının ümitlerini dile getiren bir kelime bu. İnsanlık düşe kalka ilerleyen bir kervandır, Avrupa kılavuz. Civilisation dünyaya yayıldıkça savaşlar sona erecek, sefaletle kölelik ortadan kalkacaktır. Bir gerçekten çok, bir amaç."³⁶⁷

³⁶⁵ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 11-12.

³⁶⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s. 99.

³⁶⁷ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 93-94.

Civilisation Türkçe'ye "Medeniyet" karşılığı olarak girer. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre medeniyet, toplulukların hayatında ileri bir merhale teşkil etmektedir. Medeniyet bir süreçtir ve iki unsuru vardır: "Beşerî ihtiyaçların (bunlara maddi ihtiyaçlar da diyebiliriz) giderilmesi, ahlâk ve

zekâ bakımından olgunlaşma."³⁶⁸ Mustafa Reşid Paşa, Paris'ten yolladığı resmi yazılarda Türkçe olarak karşılık bulamadığı kelimeyi "terbiye-i nas ve icrây-ı nizâmat" olarak tarif etmektedir. Namık Kemal'e göre ise medeniyetin tanımı şu şekildedir: Medeniyet, âsâyîşte kemâldir, hayât-ı beşerin kâfilidir. Medeniyete karşı çıkmak ecel-i kazâyâ katillerden, haydutlardan ziyade muin olmak olduğu gibi, medeniyeti zaid görenler, insanı tanımayanlardır! Üstelik medeni olmayan milletlerin 'akvâm-ı mütemeddenin esiri olmak' gibi bir tehlikeyle yüz yüze gelmek ihtimalleri vardır."³⁶⁹

Meriç'e göre irfan yerine kültür kelimesini alırken yapılan en büyük hatalardan birisi, medeniyet yerine umran'ı tercih etmeyişimizle bir kere daha ortaya çıkmış bulunmaktadır:

"İslâm, bu keşmekeşten asırlarca önce kurtulmuş. Medeniyet ve kültür aynı kültürün iki cephesi. Bütün tek kelimeyle ifade edilmiş: Umran."³⁷⁰

Cemil Meriç, daha mükemmel karşılıklar bulunduğu halde, Batıdan kavram ithal etmenin gereksiz olduğuna inanmaktadır. Ona göre bizler, başkalarının rüyalarını yaşayan insanlarız. Donkişot gerçekten kaçır ama kendi ülkesinin rüyasını yaşamak için bunu yapar.³⁷¹ Civilisation ve kültür 18. asrın sonlarında doğan ve yeni yeni berraklaşan kavramlar olmasına karşılık Umran ve irfan, İslâmiyet kadar köklü ve eski kavramlardır. İkinci Meşrutiyete kadar kültür kelimesi bizde yoktur, Nasıl olur? Kültürü

³⁶⁸ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 97.

³⁶⁹ Meriç, a.g.c., s. 95-96.

³⁷⁰ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 15.

³⁷¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 280.

Meşrutiyete kadar kültür kelimesi bizde yoktur, Nasıl olur? Kültürü karşılayacak kelimemiz yok mu? ³⁷² diyerek eleştirilerini dile getirmektedir Cemil Meriç.

Umran, İbn Haldun tarafından Sosyoloji sözlüğüne armağan edilmiş bir kelime olarak da, medeniyete tercih edilmelidir:

"Bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimâî ve dinî düzen, âdetler ve inançlar. Umran, tarihi ve insanı bütün olarak kucaklayan bir kelime... Umran'ı "içtimâî hayat"la kucaklayabiliriz, en geniş manada içtimâî hayat. İbn Haldun için temeddün'le umran farklı. Temeddün: Şehir medeniyeti, umran, hem bedeviliği hem haderîliği kucaklar: kültür ve medeniyet." ³⁷³

İbn Haldun'un Umran'ı 14. yüzyıldan beri İslâm medeniyeti içerisinde kullanılan köklü bir kavramdır. Geniş manasıyla umran; medeniyet manasına gelmektedir ancak medeniyeti aşan bir anlamı vardır. ³⁷⁴

Öyleyse ne manaya geliyor umran; İbn Haldun, bu kavramı hangi fikri temeller üzerine kurmuştur? Umran, amr kökünden gelmektedir. Amr; bir yerde oturmak, yaşamak, bir yeri ziyaret etmek, bir bina inşa etmek, (bir yerin kendisi için) insanla, hayvanlarla meskûn olmak, içinde oturulmak, bir yeri veya bir şeyi iyi durumda tutmak vs. ³⁷⁵ Ömür, amr'dan gelmektedir. Muammir: "Olan". Müstamir: "Colonaliste". Müstamere: "Sömürge". Mamure: "Dünyamız" vs. Demek ki umran, çok zengin çağrışımları olan bir kelime. Yerine göre halk, nüfus, ahali, kültür, medeniyet. ³⁷⁶ İbn Haldun'un anahtar kavramları umran ve asabiyet. Umran, geniş manasıyla medeniyet yani bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimai ve dini düzen, âdetler, inançlar. ³⁷⁷

³⁷² Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 304.

³⁷³ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 98.

³⁷⁴ Meriç, a.g.e., s. 154-155.

³⁷⁵ Arslan, Ahmet, *İbn Haldun*, Vadi Yay., Ankara, 1997, s. 90.

³⁷⁶ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 15.

³⁷⁷ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 154.

İbn Haldun, asabiye kavramı üzerinde ısrarla durmaktadır. Meriç'e göre ise asabiyet: Grup dayanışması, milli duygu ve ümmet sevgisidir.³⁷⁸

İnsanoğlu doğar, büyür, sonra da başka insanlar dünyaya getirir, ihtiyarlar ve ölür. Çocuk, babanın nefyidir (negation). Öyle bir nefiy ki ferdiyi yok ederken umuminin devamını ve inkişafını sağlar. Umumi (aile, aşiret, saltanat, ümmet) ferdiyi aştığı ölçüde inkişaf eder. Ferdileşince asabiyetini kaybeder ve ölür.³⁷⁹ İbn Haldun asabiye'yi ilk olarak bedevi umranda ortaya çıkan bir olay ve böyle bir toplumsal örgütlenme seviyesinde yaşayan bir grubun dıştan gelecek tehlikelere karşı kendisini korumasının ilkesi olarak ele almaktadır.³⁸⁰ Ayrıca o, şehir umranı seviyesinde, şehirlerde yaşayan insanların evlilikler dolayısıyla, birbirleriyle girmiş oldukları ilişkiler sonucunda ortaya çıkan ailelerde de bir asabiye'nin varlığından söz edilebileceği kanaatindedir.³⁸¹

Umranın iki merhalesi vardır: Bedevilik ve haderilik. İki merhalesi veya iki tezahürü. Bedevilik bâdiye hayatı. Bâdiye ne çöl, ne köy, ne kır. Belki bunların hepsi, bedevilerin oturduğu veya dolaştığı her bölge. Bâdiyenin başka dillerde karşılığı yok.

Haderiyet de kademe kademe. Her toplumun kaderi, bedeviyetten haderiyete geçmek. Bu inkişafın muharrik kuvveti: Asabiyet.³⁸²

İbn Haldun, bu mefhumlar arasındaki ilişkiyi şöyle şekillendirmektedir: Umran ağacı. Kök: Bâdiye; gövde: Mülk ve Hadara, dallar: Maaş; yapraklar veya meyveler: Ulûm; özsu: Asabiye.³⁸³

Görüldüğü gibi, insan ilimlerinin kurucusu olan İbn Haldun, toplumların maddi ve manevi fetihlerini tek kelimeyle ifade etmektedir. Avrupa'nın asırlarca tanımlayamadığı tek ve bölünmez gerçek tarihin,

³⁷⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 70.

³⁷⁹ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 162-163.

³⁸⁰ Arslan, a.g.e., s. 116.

³⁸¹ Arslan, a.g.e., s. 119; Bkz. Türkoğlu, Orhan, *Millî Kültür Modernleşme ve İslâm*, Birleşik Yay., İstanbul, 1996, s. 113.

³⁸² Meriç, a.g.e., s. 154.

³⁸³ Meriç, a.g.e., s. 155.

sosyolojinin, antropolojinin ana konusu; umran'dır. Tunuslu filozof insanı parçalamıyor, soyumuzun büyük macerasını, ilk duraklarından ele alarak en girift, en müttekâmil biçimlerine kadar takip ediyor. Umran, tarihi ve insanı bütün olarak kucaklayan bir kelime, Avrupa'nın hiçbir zaman ve hiçbir kelimeyle kucaklayamadığı bir bütün.³⁸⁴

Umran, gerek anlamı ve gerekse kapsamı bakımından medeniyetten daha geniş ve kucaklayıcı. Belki İbn Haldun daha işin başlangıç safhasında, günümüzün önemli sorunu olan "kültür-medeniyet" karışıklığını gidermek düşüncesiyle daha kapsamlı ve her iki olguyu da içine alabilen "umran" kavramını geliştirmeye gayret göstermiştir.³⁸⁵

Meriç'e göre İbn Haldun, ortaçağın karanlık gecesinde muhteşem ve münzevi yıldızdır; ne öncüsü vardır ne de devamcısı. Mukaddime çağları aydınlatan bir fecirdir, girdapları, mağaraları ve zirveleriyle.³⁸⁶ İbn Haldun, tarihi teolojiden temizler, kriteri ise akıldır. İçtimai hadiselerde tesadüf yoktur. O, hadiselerin kaynağını bulur, değer yargıları vermez. İnsanı, muayyen bir coğrafya içerisinde ele alır. Ona göre her hadise, normal akışı içerisinde incelenmelidir.³⁸⁷

Cemil Meriç, İbn Haldun'u övgüye değer birçok sözle anlatmaya ve tanıtmaya gayret göstermiş ve bu konuda çağdaşlarına, onun umran fikrini benimsemeleri gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.

Meriç'e göre, İbn Haldun'un kaleme aldığı Mukaddime, Osmanlı aydınının 16. asırdan beri tavaf ettiği bir âbide. Taşköprülüzâde, Kâtip Çelebi, Nâima... Fakat bu hürmetkâr âşinalık samimi bir dostluğa dönüşmez. Çünkü Tunuslu tarihçi başka bir iklimin adamıdır; daha sert, daha buhranlı, daha ümitsiz bir çağın adamıdır. 18. asrın başlarında ise Pirizâde, Mukaddime'nin üçte ikisini Türkçeleştirmiştir.

³⁸⁴ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 16.

³⁸⁵ Bulaç, Ali, *Tarih Toplum ve Gelenek*, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 162.

³⁸⁶ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 150.

³⁸⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 70.

Meriç'e göre bu tercüme dürüst olmakla beraber, dili girift ve ibareleri de uzundur. Bu tercümenin geriye kalan kısmını ise Cevdet Paşa bize kazandırmaya çalışmıştır.³⁸⁸

Bu noktada Cemil Meriç, aydınlarımızı eleştirmekte ve onların, Batı'yı aksettiren bir ayna olduklarından dolayı, İbn Haldun'u tanımadıklarından yakınmaktadır.³⁸⁹

Cemil Meriç, Ziya Gökalp'in kültür kelimesi yerine "hars" kavramını kullanmaya çalışmasını da eleştirmekte ve hars'ı kaba, abûs ve mûsikisiz bulmaktadır.

"Ziya Gökalp, çağının Avrupa'sında aşırı bir itibar kazanmaya başlayan kültür kelimesiyle karşılaşınca mefhumu nasıl ifade edeceğini düşündü. Devrinin Frenkçe lügatlerine bir göz attı: "Kültür", Latince "culture"den geliyordu; " culture" colore mastarında, toprağı ekip biçmek demekti. Üstad, Asım'ın Firuz Abâdi tercümesinden aradığı kelimeyi buldu: Hars.³⁹⁰

Bu bedbaht ve mûsikisiz kelime İttihat ve Terakki'nin yarı resmi nazariyecisi tarafından ortaya atıldığı için zamâne aydınlarının bütün itirazlarına rağmen uzun zaman yaşayacaktı.³⁹¹

Kelimeye ilk itiraz edenlerden biri Raif Necdet Bey: "Bana harsin aheng-i telaffuzu pek abûs, pek soğuk ve kaba geliyor. Bu kelimedede mana cihetiyle de fazla bir ciyadet ve taravet göremiyorum. Kültür mukabili olarak "irfan" kelimesini hem lafız, hem mana itibariyle daha nefis ve munis, daha kuvvetli ve şataretli buluyorum" diyordu.³⁹²

Ziya Gökalp'in bu kelimeyi üretmesinin fikri temelinde şöyle bir anlayışın olduğunu söylememiz mümkündür. Batı'nın ezici üstünlüğü

³⁸⁸ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 151.

³⁸⁹ Bkz. Meriç, a. g. e. , s. 151.

³⁹⁰ Bkz., Gökalp, Ziya, *Hars ve Medeniyet*, Haz: Yalçın Toker. Toker Yay., İstanbul, 1995, s. 11-98.

³⁹¹ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 13.

³⁹² Meriç a. g. e. , s. 13.

karşısında, kavram düzeyinde ve zihinsel de olsa, bir çare üretebilmek için kültür ve medeniyet ayrılığını benimsemiş; Batı'nın teknik ve medeniyetini alabileceğimizi, ancak kendi kültürümüzü de muhafaza etmemiz gerektiğini düşünmüş ve bu ayrımı gözönünde bulundurarak hars kavramını oturtmaya çalışmıştır. Bu kavrama paralel olarak onun bir de "tehzib" kavramı vardır. Ziya Gökalp tehzibi, yüksek tahsil görmüş, yüksek terbiye ile yetişmiş hakiki aydınlar mahsus olarak kullanmaktadır.³⁹³

Celal Nuri de 'Türk İnkılabı' adlı kitabında, harsın manalarını Firuz Abâdi Kamûsundan aktarır: "Kesb-i kâr edip mal toplamak; bir kişi dört hatun almak; ifrat ve mübalağa üzere cimrilik eylemek; binek hayvanını fazla yormak; tarlaya tohum ekmek..." Ve mütalaasını şöyle özetler: "Fikrimce, kültürün Türkçe karşılığı irfandır." Cemil Meriç'e göre Süleyman Nazif, Faik Ali ve Abdullah Cevdet de böyle düşünmektedir. Ama İttihat ve Terakki'nin yarı resmi ideoloğu, hiçbir tenkide kulak asmayacak kadar memnundu "müstehcen" buluşundan. Şakirtleri de üstadın "hars"ını sakız gibi çiğnediler her zaman. Sonra en iyisini yaptık!.. Kültür Avrupa'da doğmuş bir kelimeydi, olduğu gibi iktibas etmeliydik. Gerçi üstadın, "uydurca" ya gönül vermiş bir takım hayranları, hars'ı "ekin"le karşılamaya yeltendiler ama o da hars gibi birkaç mevsim kulaklarımızı tırmaladıktan sonra uçup gitti.³⁹⁴

Kültür, insanoğlunun fizik dünyaya, fizik çevreye söz geçirmek için sahip olduğu kollektif araçlar bütünüdür. Başka bir deyişle ilim, teknik ve uygulamalarıdır. Medeniyet ise, insanın kendini inzibat altına alması, fikirce, ahlâkça, ruhça yükselmesi için lüzumlu olan kollektif araçların tümü, güzel sanatlar, felsefe, din ve hukuk gibi. Ama bunun aksini ileri sürenler de var. Onlara göre medeniyet, toplum yaşayışının maddi ve faydacı amaçlarına hizmet eder, akılcıdır; emeğin, üretimin, teknolojinin ilerlemesi için gerekli bir akılcılık. Peki kültür; o da toplumun yaşayışının

³⁹³ Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, M.E.B Yay., İstanbul, 1990, s. 104.

³⁹⁴ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 14.

daha hasbî, daha manevi yönlerini kucaklar, saf düşüncenin, hassasiyetin, idealizmin meyvesidir. Bu tekliflerden hangisine katılacağız? İki taraf da hem sayıca birbirine eşit hem de birikim olarak. Amerikan sosyologları ise, belki de beğendikleri Alman sosyologlarına uyararak (Tönnies ve Alfred Weber gibi) ikinci anlayışı benimsemiş (bilhassa Maclver'le Merton).

Fakat antropolog ve sosyologların çoğu böyle bir anlayışı lüzumsuz ve karanlık bulmuş. Onlara göre ruhla madde, gönülle akıl, kavramlarla varlıklar arasında böyle bir ikilik kurulamaz. Sosyolog ve antropologların yüzde doksanı 'medeniyet' kelimesini kullanmaz, 'kültür' kelimesini tercih ederler.

Kimine göre ise bu iki kavram eş anlamlıdır, kimine göre farklı. Bu iki kavramı ayıran çağdaş sosyologlara göre, medeniyet kelimesi -aralarında yakınlık bulunan veya ortak bir kaynaktan gelen- milli kültürler bütünü belirtmek için kullanılmalıdır. Meselâ Batı medeniyeti denilince Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerikan kültürleri anlaşılmalıdır. Yani kültür kavramı belli bir topluma bağlıdır. Medeniyet ise zaman ve mekânda çok daha geniş, çok daha kucaklayıcı bütünler için kullanılmalıdır.³⁹⁵ Nihai olarak söylemek gerekirse medeniyet kelimesi ilmi ve teknik gelişme, şehirleşme, sosyal organizasyonun giriftliği bakımından daha ilmi aşamada olan toplumlar için kullanılır. Bugün bu teknik ilerlemeyi ifade için modernleşme, sanayileşme gelişme gibi lafızlar tercih edilmektedir. Medeniyet kelimesinin beraberinde getirdiği değer hükümlerinden sıyrılmanın başka çaresi de yoktur.³⁹⁶

Ve çağdaşlaşma miti, bizim olmayan ve bize asla uymayan elbiselerin/kelimelerin tahakkümü altında çağdaş, medeni ya da geri oluşumuzun değerlendirilmesi... Bütün bu tarif gezintilerimizden sonra ayağımızı yere yakın tutup daha net birşeyler söylemek gerekirse: Kültür özel, medeniyet ise genel bir karakter taşımaktadır. Kültür, tarih boyunca bir toplumda meydana gelen bütün maddi ve manevi değerlerden ibarettir. Eğer

³⁹⁵ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 43.

³⁹⁶ Meriç, a.g.e., s. 44.

kültürü amaç ve hedef bakımından ve hareket halinde olan bir olay şeklinde ele alırsak, kültüre, her toplumun zenginlik ve kişilik sahibi olma yolunda harcadığı çabadır diyebiliriz.

Buna göre medeniyet, daha dışa ait olan bir olaydır. Kültür ise çekirdektir ve medeniyet yönünün en önemli özelliğidir.³⁹⁷

Kültür, bir milleti millet yapan herşeydir. Yani dünya görüşüdür.

İkincisi ise bir medeniyetin, tabiatı dizginlemek için kullandığı her türlü vasıtaadır.

İşte bu noktada Cemil Meriç şu soruyu sormaktadır: Bu iki kelimeyi neden soktu entelijansiyamız? Çünkü kurt, dumanlı havayı sever. İntelijansiyamız kendi dünyasından kopmuştu. O, bir kazazededir. Sığınacağı hiçbir ada yoktur. Kendi medeniyetini inkâr ettikten sonra, ölü medeniyetlerden kendine ecdat arar. Cami avlusunda bulunmuş bir çocuktur. Kültürü almıştır, irfanı atmıştır. Medeniyeti almıştır, umranı atmak için. Çünkü onlar irfanlarını ve umranlarını bilmezler.

Kültür, bize Cumhuriyetin armağanıdır. Daha önceleri hars vardır. Cumhuriyet, kelimelerin kökünü arar. Halbuki kelimeler köklerinden uzaklaştıkları ölçüde mücerreti ifade ederler. Kelimeleri tarih yoğurur. İşte Türk entelijansiyasının sefaletini bu kelime sergiler. Ondan sonra da "ekin" karşılığını bulurlar. Topraktan deve diken çıkarır. Halbuki arif, maruf, tarif bütün aile efradıyla bize girmiş olan bir irfan kelimesi vardır. Tam bir kültür hercümerci içindeyiz. Bu hercümercin ilk sebebi kültür kelimesini almamızla başlamıştır. İngilizlerin dediği gibi: "Ahmak doğan, ahmak ölür." Kültürün iki manası aynı metinde iki farklı manada kullanılıyor. Rüyadaki şekiller gibi. Bakıyorsunuz melek, bakıyorsunuz hayâlet.

Eğer kültür irfansa, emperyalizmin silahı irfan değildir. İrfan, kendini tanımaktır, şuurlanmaktır. Hiçbir emperyalizm, irfanıyla istilâ

³⁹⁷ Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, s. 48.

etmez. Çünkü irfan emperyalizmi olmaz. İrfanı olan bir ülke bütün irfanlara açıktır. Kültürün emperyalizmi olmaz. Kültür insanîdir, insanın has bahçesidir.

Kelimeleri mikrop kapar gibi kapıyoruz. Beşerî kemâlle emperyalizm nasıl bağdaşabilir. Kültür emperyalizmi Batı'da yeni doğmuş bir cenindir, hilkat garibesidir. Avrupa, bu kelimeleri az gelişmiş ülkelere ihraç eder. Ne tesadüftür ki bu kelimeler Avrupa'nın ciddi kamûslarında yer almaz.³⁹⁸

Cemil Meriç, aydın için, o, kendi tarihine angajedir, kucağında doğduğu topluma angajedir. Ama hem kendi tarihine hem kucağında yaşadığı topluma angaje olması, başka kültürlerle açılmaması anlamına gelmez, demektir.³⁹⁹

Bu açıdan bakıldığında şimdilerde "niye İslâm olduk" diye feryât eden aydınlarımız işte bu kültür kopukluğunun bahtsız kuşaklarıdır.⁴⁰⁰

Bir kelimeyle, konunun aydınlık bir dökümünü yapmanın tam zamanıdır. Yoksa daha geniş bir aydınlar tabakası tarafından benimsenmesi beklenen bir aydınlık getireceğine daha çok karışıklığa yol açacaktır.⁴⁰¹

Cemil Meriç'in kavramlar üzerindeki hassasiyetini, kültür ve medeniyet kavramları yerine umran ve irfan'ı benimseyişini aktardıktan sonra şöyle bir soru sormak gerekmektedir: Cemil Meriç bu kavramlar üzerinde niçin bu kadar fazla durmuştur? Herşeyden önce Cemil Meriç; herkes tarafından üstün ve ileri kabul edilen Batı medeniyetinin maskesini düşürmeye ve kendi umranının sesini, Batı karşısında herhangi bir eziklik kompleksinden uzak ve onurlu bir duruşla kendini konumlandırmaya gayret etmiştir. Bütün bunları yapabilmek için de kendi kavramlarımızı, bizimle ve bizim değerlerimizle örtüşen kavramlarımızı üretmek, bunlara yaygınlık ve

³⁹⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 305-306.

³⁹⁹ Bkz. Edisyon, a.g.e., s. 128.

⁴⁰⁰ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 201; Ayrıca bkz., a. mlf., *Umrandan Uygarlığa*, s. 83.

⁴⁰¹ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 21.

geçerlilik kazandırmak gerektiğini belirterek, bu yönde aydınlara örnek olmuş ve onların bakış açılarını da geliştirmeye çalışmıştır. O, her zaman bütün sesiyle bunu belirtmekten ve haykırmaktan vazgeçmemiştir. Çünkü ona göre kelimeler, sadece kelime olmanın ötesinde, Batı'nın, kendi anlayışını hakim kılmasının da araç metadırlar. Bunun için de kültür ve medeniyet kavramlarını kullanmaya karşı çıkmıştır. Bu sebeple o, kaynaklarından kopan intelijansiyanın kaderini de, bir mefhum hercümerci içinde boğulmaya benzetmektedir.⁴⁰²

Sonuç olarak Cemil Meriç, temel ölçü olarak, maddi ilerlemeyi ve gelişmeyi, insan eliyle üretilen ve bunun temsil ettiği konforu işaret eden anlamıyla medeniyetten ve kültürden değil; bu sistemin son planda üretebildiği insanî değerlerin kullanılmasından yanadır. İrfan ve umran olarak adlandırdığı bu kavramlardan yana takındığı tavrı da şu sözleriyle ifade etmektedir.

"Ben de belli bir çağın insanı olarak kültürün hizmetinde idim şimdiye kadar. Dünya kütüphanelerinin kapılarını yurdumun insanlarına açmak istedim. Hint ormanlarının uğultusunu taşıdım edebiyatımıza. Batının büyük düşünce fatihlerini konuşturdum... Kültürden çok irfanla uğraşmak istiyorum."⁴⁰³

İşaret edelim ki, Meriç'in kültür ve medeniyet yerine teklif ettiği irfan ve umran, universal bir karakter taşımak yerine milli bünyeye dönük anlamlarıyla da dikkat çekmektedirler.

⁴⁰² Bkz. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 99.

⁴⁰³ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 11.

VI. TÜRK AYDINI - TOPLUM İLİŞKİSİ

İnsanların, kendilerine yol gösterecek birilerine olan ihtiyacı her zaman varlığını sürdüren bir meseledir. Bu ihtiyaç, toplumun ilk kuruluş aşamasından günümüze kadar varlığını hissettirmektedir. Tarihin her döneminde nasıl ki insanları uyaran ve onlara yol gösteren önderler var idiyse günümüzde de bu görevi yerine getirecek kişiler vardır. İşte bu bağlamda 'aydın' kavramını bu temel ilke doğrultusunda temellendirmemiz mümkündür. Dolayısıyla bir milletin hayatında aydınların çok önemli bir yeri vardır. Bir millet, sayıca ne kadar çok, kültürce ne kadar zengin olursa olsun, kendilerine öncülük edecek olan aydın kadrolara muhtaçtır.⁴⁰⁴ Çünkü toplumun bütün üyelerine öncülük edecek ve bu görevi yüklenmiş bir grubun olması kaçınılmazdır.⁴⁰⁵

O halde gerçek aydın gücünü milletinden ve onun değerlerinden almaktadır. Ona sırtını dönmek bir yana, ona rehber ve göz olur. Buna bir de milliyetçi aydın sıfatı verilirse onun, milletinden kopuk olmasını düşünmek mümkün değildir. Aydın; kültürüyle, tarihiyle, felsefesiyle, sosyal anlayışıyla herşeyini sürdürebilir. Böyle bir aydın bir tane de olabilir, birkaç tane de. Çokluğu ise muhakkak ki arzulanan bir şeydir. Ama kendi toplumuna ve değerlerine yabancı insanlardansa, ışığını her tarafa yayan bir güneş de yeterli olabilir ve hayat verebilir.⁴⁰⁶ Bunun içindir ki aydını şartlandıran, aydının düşüncelerine istikamet veren, düşüncesinin hudutlarını çizen, kucağında yaşadığı cemiyettir. Kimse bunun dışına çıkmamıştır ve çıkması da mümkün değildir.⁴⁰⁷ Çünkü aydının kaynakları:

⁴⁰⁴ Arvasi, Seyyid Ahmet, *Emperyalizmin Oyunları*, Burak Yay., İstanbul, 1999, s. 14.

⁴⁰⁵ Bulaç, Ali, *İslâm Dünyasında Düşünce Sorunları*, İz Yay., İstanbul, 1995, s. 119.

⁴⁰⁶ Dülger, a.g.m. s. 9.

⁴⁰⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 394.

Çarşı, pazar, sokak, iş yeri, tarla, köy, olaylar, kurallar, gelenekler ile halkın yaşam dili ve tavrı, dolayısıyla da halkın bizzat kendisidir.⁴⁰⁸ Kısaca aydın, toplumun en hassas bölümüdür, vücut hasta olunca deride yaralar belirmeye başlar. Aydının çözülmesi de bir hastalık belirtisi olarak sayılabilir.⁴⁰⁹

Cemil Meriç'e göre aydın-halk ilişkisini ele alabilmemiz için aydın ve halk kavramları üzerinde durmamız gerekmektedir.

Çalışmamızın başında aydın kavramının çeşitli tariflerini yapmıştık. Bunlardan şöyle bir tanım çıkarmamız mümkündür. Aydın, belli bir eğitim görmüş, değişik dünya görüşlerini bilip onları yorumlayabilen ve kendi dünya görüşü doğrultusunda meselelere çözümler getiren insandır.

Halkın tarifine gelince, bu noktada önümüze bir engel çıkmaktadır. Cemil Meriç "bizce bir ülkenin edebiyatını, halk için edebiyat, aydınlar için edebiyat diye ayırmak büyük bir hamakattir" diyerek, edebiyatın sözlü ve yazılı edebiyat şeklinde ikiye ayrılmasının mümkün olamayacağını ifade ederek şöyle demektedir:

"Halk edebiyatının tarifi yapılmadığı gibi halkın da ne olduğu tayin edilmiş değildir."⁴¹⁰

Meriç daha sonra çeşitli ansiklopedi ve sözlüklerdeki halk kavramının tariflerini ele alarak bunlara çeşitli eleştiriler getirir: Meydan Larousse'da şöyle tarif edilir halk : "Yöneticilere göre bir ülkedeki kalabalık."⁴¹¹ Öyleyse "Aydının ölçüsü ne? Kalabalıkla aydını kesin olarak ayıran bu tarif demokrasiyle nasıl uzlaşabilir?"⁴¹² diyerek Meriç, aydını halktan ayırmanın yanlış olduğuna dikkat çeker.

Biz ise günümüzde aydın ve halk kavramlarının birbirinden farklı olduğunu kabul etmekteyiz. Elbette ki aydın halktan biridir, halkta olmayan aydınlatici, eğitici, öğretici ve yönlendirici özellikleri vardır. Bütün bu

⁴⁰⁸ Şeriatî, *Öze Dönüş*, s. 185.

⁴⁰⁹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 41.

⁴¹⁰ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 241.

⁴¹¹ Bkz. Meriç, a.g.e., s. 242.

⁴¹² Meriç, a.g.e., s. 242.

özellikler göz önünde bulundurularak sosyologlar, halk kavramının tanımını şu şekilde yapmışlardır: Üyeleri yoğun bir şekilde bir arada toplanmış olmayan, tesadüfîlikten uzak, devamlı ve yaygın bir gruptur. Karşılıklı tesir münasebetleri de grubun yaygınlığının, grubun tabii bir neticesi olarak radyo, televizyon haber vasıtaları gibi vasıtalı yollarla vuku bulmaktadır.⁴¹³

Osmanlı devletinin tarihi ve ekonomik gelişmesi sürecinde sınıf kavgalarına tanık olunmamıştır. Oysa Avrupa, fikri ve sosyal reformları gerçekleştirirken bir sınıf olduğunun şuurundaydı. Osmanlı devleti kültürel alanda Avrupa'yla yakın ilişkilere girince Türk aydınları, batı kültür ve ideolojilerini kendilerine gaye edinmiş ve yaşamlarını ona göre düzenlemeye çalışmışlardır.

Halk, kendisiyle beraber aynı safta namaz kılan, aynı kahvede oturup sohbet eden, aynı his ve heyecanı paylaşan aydınla, asırlarca beraber yaşamış ve aydını kendisinden farklı birisi olarak görmemiştir. Halk, aydının kendisinden daha bilgili, ve daha kültürlü olduğunu biliyor ve ona göre de saygı gösteriyordu, ancak, aydının kendilerinden farklı birisi olduğunu kabul etmiyordu.

Tanzimat'la birlikte başlayan dışa açılma çabaları sonucunda aydınlarımızda, batı kültürünün tesirleri görülmeye başlanmıştır. Artık aydın, ara sıra camiye geliyor, kahveye pek uğramıyor, uğradığı zaman da kendini onlardan daha üstün ve farklı birisi olarak gösteriyor ve onları küçümsüyordu. Bu durum ise halkın, aydın ile olan bağı zayıflatmış ve Türk aydınını halkın nazarında güvenilmez bir konuma sürüklemiştir.

1908'den beri bütün Türk aydınları memleketi batırmışlar ve bütün aydınlar da Türk olduklarından utanmaktadırlar. Unutulmamalıdır ki, millet, intelijansiyasıyla millettir. Kendisinden utanan bir intelijansiya ne getirebilir? Müslüman değildir, Türk değildir, Anadolu ile de hiçbir

⁴¹³ Kurtkan, Âmiran, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniv. Yay., No: 2144, Fakülteler Mat., İstanbul, 1978, s. 233.

münasebeti yoktur.⁴¹⁴ Meriç'in ifadesiyle; "Mağaranın içi, mağaranın dışı, insanlık aynı sefil putlara tapan bir şaşkınlıklar kafilesi. Hakikatte mağaranın içi de dışı da bir. Yüz elli yıldır gölgeler âleminde yaşıyoruz. Kitap, kendi insanından kopan aydının trajedisi, amacı, bu yeraltı mağarasına bir parça aydınlık getirmek."⁴¹⁵

Cemil Meriç, 1908'den beri atılan her adım hatadır⁴¹⁶ derken Türk aydınları arasında ortaya çıkan iki farklı tavrı ve bu tavra karşı Türk halkının yaklaşımını da şu şekilde özetlemeye çalışmaktadır:

"Türkiye de, kurtuluşa ancak kendi tarihine dayanarak kavuşabilir diyenler var. Tanzimat'tan önce bir insan hammadde ambarı olan Anadolu, Tanzimat'tan sonra saraydan büsbütün koptu. Anadolu kendi karanlık gecesinde, kendinden utanan insanların vatanı oldu. Aydınla halk arasındaki uçurum tarihin hiçbir çağında, hiçbir yerde bu kadar korkunç olmamıştır. Bütün mukaddesleri ayaklar altına alınan halk, 46'dan sonra öfkelenir. İsyan, Anadolu'nun tarihe geçmek arzusudur. Kitapsızdır, öndersizdir. Kurtuluşu, maziye dönüştürür. Son tahlilde sarayla halk ayrıdır. Cuma namazında bütün Türkler omuz omuzadır. Cephede beraber ölürler, yani aynı değerler levhasına inanırlar. Halkın nazarında çöküşün tek sebebi vardır: Kur'an'a ihanet. Bir yosun, köksüz, tarihsiz Türkiye aydınlarının, masonların, komünistlerin Türkiye'si, bir de bu ülkeyi kuran müslüman Türkler var. Bu kalabalığa göre bütün kitaplar yalan söyler. Kur'an muzaffer olduğu gün Türkiye kurtulacaktır Anadolu halkı için.

Bir başka grup insan Batı'nın hazır reçetelerini aynen tatbik etmek ister. (...)

Türkiye diğer iktisaden geri kalmış, geri bırakılmış ülkelerden biri değildir. Bir Endonezya veya bir Gine değildir Türkiye."⁴¹⁷

⁴¹⁴ Bkz. Yazan, a.g.e., s. 99-100.

⁴¹⁵ Meriç, *Mağaradakiler*, Arka kapak.

⁴¹⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 171.

⁴¹⁷ Meriç, a.g.e., s. 142-143.

Cemil Meriç'e göre aydın ve halk arasındaki kopuş 1839'dan beri vardır. Bu kopuşun en önemli müsebbibi ise aydındır. Zira Türk aydınına göre halk, terbiye edilmesi gereken bir kalabalıktır: "Realist olursak ve herşey nisbîdir dersek, büyük ümitler beslemememiz için bir sebep yoktur. Türk insanı ilk defa olarak kendi istediği cemiyeti belirleme imkânlarına sahip olmuştur. Demokrasi demopedidir. Elbette ki karanlıktaki milyonlar bir anda doğru yolu bulamazlar. Bu geniş kalabalığın terbiye edilmesi lazım. Nasıl? 1839'dan beri devam eden bir yalanın sona ermesi ile. Aydın ve halk kopuşu var bizde. Halkın terbiye edilmesi lazımdır. Aydın, kendinden utanmakta, başka bir milletin tebaası olmak ihtiyacını duymaktadır. Demopedi aydının bu kompleksten, haymatlos olmaktan kurtulması demektir. Batı'nın bütünüyle bizi mazimizden koparması, onun işine yaradı. Türk halkını kendisinden koparan ve her yabancı ideolojiyi elinde oyuncak hale getiren materyalizmdir. Ve bütün bu zararlı doktrinler ilerencilik olarak yutturulur bize. Her düşünen aydın kendi realitesinden kopmuş olduğu için kolaylıkla kendisini kabul ettirmektedir."⁴¹⁸

Görüldüğü gibi, Türkiye'de bir sınıf kavgası değil; aydın-halk uyuşmazlığı vardır.⁴¹⁹ Öyleyse aydınla halk arasındaki bu çatışmanın temel sebepleri nelerdir? Bu soruya Erol Güngör şu şekilde cevap vermektedir: "Geleneksel kültürde dinin yeri büyüktür. Aydınlar, batı kültürünün tesiriyle ülkenin kalkınmamasının, memleketin gelişmemesinin kaynağını dine bağlayıp, en şiddetli eleştirilerini ve taarruzlarını bu yönde yapıyorlardı. Bu ise aydınla halkın arasını açıyordu. Ayrıca aydınlar dindar, okumuş insanları da aydın olarak kabul etmemektedirler. Şayet bir insan okumuş, kültürlü ise ve dindar görünüyorsa bu dindarlığı halktan bazı imtiyazlar koparabilmek ve halkın üzerinde bir nüfuz sağlamak içindir. Aydını halktan ayıran bir başka sebep de aydının, halkın gelenek, görenek ve ahlâki davranışlarını

⁴¹⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 267.

⁴¹⁹ Meriç, a.g.e., s. 172.

yıkmaya çalışmalarıdır. Netice olarak halk, artık eskiden saygı gösterip hürmet ettiği bu insanları kendinden görmemeye ve ayrı dünyaların insanları olarak kabul etmeye başlamaktadır."⁴²⁰

Aydınla halk arasındaki diyalogun gerçekleşmesi için aydının, halkın düşüncesiyle yetişmesi, halkın değerlerine bağlı olması, mukaddeslerine inanması ve halka öncülük edecek seviyeye gelmesi gerekmektedir.⁴²¹

Cemil Meriç ise, aydın-halk ilişkisinde aydınların halktan nefret etmelerini, onların Avrupa hastalığına bağlamaktadır.

Halk, mazisine, yani inancına, gelenek ve göreneklerine sıkıca bağlıdır ve kendini bunlardan koparmaya çalışan insanlardan da kaçmaktadır. Halkın kendi kişiliğini ve inancını korumaya çalışması ise bir nefis müdafaasıdır.

*"Halk maziye çivili, bu, ahmakça taassup değil, insiyaki nefis müdafaasıdır. Aydınların ihanetini biliyor; korkuyor ve seziyor ki, hayatını idame ettirmenin tek şartı hareketsizlik. Bir başka lisanla konuşmaktadır aydınlar, halktan nefret etmektedirler."*⁴²²

Bugün artık açıkça görülmektedir ki Batılı eğitimden geçmiş olan aydınlarımız kendi acılı halklarının şarkısını söylememekte, tam aksine ondan nefret etmektedirler.⁴²³

Aydınlar, Tanzimat'tan sonra ülkesiyle manevi ve kültürel bağlarını yavaş yavaş koparmışlar, bunun yanında kültürüne ve manevi değerlerine bağlı olan halktan da iyice uzaklaşmışlardır. Hatta Cemil Meriç'e göre, okuyan halk da kendi kültürüne yabancılaşmaya ve kendi kültürünü beğenmemeye başlamıştır:

"Yeni Türk sanatçısı kendini Batı'lı olarak algılar. İçinde yaşadığı toplumu ise "Doğulu" diye küçümser. Küçük aydınlar, hatta biraz gözü açık

⁴²⁰ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 34-44.

⁴²¹ Kabaklı, Ahmet, *"Bizim Anladığımız Aydın, Doğu ile Batı'nın Bir Terkididir"*, Milli Kültür Derg., Kültür Bakanlığı Yay., Mart 1990, sayı:70, s. 13.

⁴²² Meriç, *Umrandan Uyarılığa*, s. 25.

⁴²³ Bulaç, Ali, *Din ve Modernizm*, İz Yay., İstanbul, 1995, s. 144.

*mahalle kızları, yalnız çeviri romanları okumakla, Türk filmlerine gitmemekle övünürler. Büyük şehirlerimizin -Allah muhafaza- o sanat çevrelerinde Fransız resmi, İngiliz şiiri, Rus müziği, İtalyan sineması, herhangi bir Türk sorunundan önce konuşulur."*⁴²⁴

İnsanlar eski tutum ve davranışlarını değiştirmeye kalktıklarında bir buhranla karşı karşıya kalırlar. Eski ve yeni çatışması ferdin kendi iç yapısında olabileceği gibi toplumda da olabilir. Toplumdaki sosyal buhran; eskiyi savunanlar ile yeniyi savunanlar, ya da kendi öz kültür ve inancını savunanlarla yeni ideolojileri savunanlar arasında meydana gelir. İşte o zaman, halkı şuurlandırmakla görevli aydınlara büyük görevler düşmektedir. Meriç, bu sosyal değişmeden aydınların da etkilendiklerinden bahsetmektedir. Burada aydının görevi, üzerine düşeni soğukkanlılıkla yerine getirmesi, yani halkı aydınlatmasıdır. Kısaca aydının görevi, aydınlık getirmek yani aydınlatmaktır.⁴²⁵

Aydın insan sadece "sokaktaki adam" tipinin haberdar olmadığı bilgilere sahip olan kimse değildir. Onu halktan ayıran taraf, herşeyden önce farklı ve ileri seviyedeki bilgiyi kazanabilecek bir zihni terbiye ve düşünme metodu kazanmış olmasıdır. O, bir hadise ile karşılaştığı zaman "bu nedir?" sorusunu sormaz, çünkü bu suale alacağı cevap onun ancak görenini anlama ihtiyacına cevap verir, görüneni anlamak için de vasat bir insandan daha fazla bir zihni gayret sarf etmeye ihtiyaç yoktur.

Halkın dünyası inançlara, kanaatlere dayandığı halde aydının dünyası daima ispat ve tahkik mevzuu olan bilgilere dayanmaktadır. Halkın bilgisi çok defa hadiselerin oluşundan sonraki müşahedelere bağlı kaldığı için istikbalde olacaklar hakkında hiçbirisi güvenilir tahmin veremezler. Buna karşılık aydın, bu hadiseler karşısında "niçin" sorusunu sorup sebep- sonuç münasebetlerini araştırdığı için bizi hali hazırda yaşamaktan kurtarır ve gelecek hakkında sağlam bir tahmin kazandırır. Onun bu tavrı kendini

⁴²⁴ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 25.

⁴²⁵ Meriç, *Bir Facianın Hikâyesi*, s. 2.

tamamen ilim adamına yaklaştırmaktadır. İlim adamı ise bilgisini, her problemi çözebileceğine inanmadığı için ancak araştırdığı, tahkik ve ispat mevzuu yaptığı konulardaki bilgisine güvenir. Hatta bu türlü bilginin dahi mutlak hakikat olduğunu iddia etmez. Dünyanın bütün hadiselerine bir mana verme iddiasında bulunan doktrinlere bu yüzden ilim sahasında itibar edilmez. Bunlar ancak vasat insanın zihni seviyesine hitap eden anlama sistemlerinden ibarettir ve ilmi bilgi vasfı da taşımamaktadırlar.⁴²⁶ Bu yüzden aydının "aydın olmak" diye toplumda üstlendiği konum mutlak iletişimsiz ve verimsiz bir konum olacaktır.⁴²⁷ Zaten entelektüelin toplum kurmadaki rolü onun kendi araştırmasında daima dinamik oluşundadır. Aksi taktirde, kişiliğinden ve taahhüdünden kendisini sıyrarak olan tarihi determinizme yenilmek durumunda kalacaktır.⁴²⁸

Aydın-toplum ilişkilerinde dikkati çeken hususlardan birisi de, bu ilişkilerin menfi bir takım oluşumlarıdır. Bunlar, aydının halktan uzaklaşma sürecinde ortaya çıkan yabancılaşma ve aydın despotizmi gibi ayrımlardır. Bu ayrımların temel sebebi ise iletişimsizliktir. Halk ile aydın arasındaki iletişim kopukluğu ya onları birbirine yabancılaştırmış ya da onlar arasında gergin bir ilişki doğurmuştur.⁴²⁹ **Aydının topluma yabancılaşması ülkemizde Batı'ya nazaran daha ileri seviyelere varmışsa, bunun sebebini aydın-bürokrat karışımında aramak gerekmektedir.**⁴³⁰ Tarih boyunca dünyanın her ülkesinde aydının iki amansız hasmı vardır. Bunlardan birisi de bürokrattır. Buna göre aydın, iktidarla olan ilişkilerinde ancak bir bürokrat olarak davrandığı ölçüde ve oranda aklanıyor ve olumlu bir öge sayılıyor. Ama düşüncesi, ilkeler ve tutumlar düzeyinde bir muhalefet dile getirdiği zaman aydın, aynı

⁴²⁶ Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, s. 253-255.

⁴²⁷ Şeriati, Ali, *Anne Baba Biz Suçluyuz*. Çev: Kerim Güney. Seçkin Yay.. İstanbul, 1994, s. 99.

⁴²⁸ Şeriati, *Kültür ve İdeoloji*, s. 158.

⁴²⁹ Şeriati, a.g.e., s. 145.

⁴³⁰ Ülgener, a.g.e., s. 73; Bkz. Bulaç, *Bir Aydın Sapması*, s. 122.

bilgilenme süreçlerinden ve pratiklerinden geçmiş olan politikacı tarafından suçlanmaktadır.⁴³¹ Tarih, iktidarı ele geçirdiğinde kimi politikacıların bile aydınla ters düştüğüne ilişkin sayısız örneklerle doludur.

Aydınlarımızla halkımız arasındaki çelişkiler ve iletişim kopukluğu, insan temeline ilişkin aykırılıklardan kaynaklanmaktadır. Okumuşlar bu noksanlıklarını tamamlayıp yahut aykırılıklarını giderip milli mukaddeslerimize, bakış açılarımıza sahip çıktıkça halkımızla da bütünleşmesini sağlayacak ve öncülük görevlerini de rahatça üstlenebileceklerdir.⁴³²

Toplumca fikrin kıymeti ne söylendiği ile değil, kimin söylediği ile ölçülmektedir.⁴³³ Böylelikle aydın toplum nazarında hassas bir mevkiye bulunmaktadır. Bu yüzden aydının söylediklerinin toplumca benimsenmesi, aydının topluma yabancılaşmamasını gerektirmektedir. Bu anlamda kendisini kabul ettirmesi, konumunun muhafazası ve toplumsal kalkınma için aydının göze alması gereken birtakım zorluklar da sözkonusu olacaktır. Ülgener'in ifadesi ile zaten "yığınla beraber oluş ve onu etkileme çabası" aydının bildiğimiz fonksiyonunun ta kendisidir.⁴³⁴ Ya yalancılıkla ya da boş bir uğraş.⁴³⁵

Aydının topluma ulaşma vasıtaları ve yönleri de zamana, mekâna, toplumsal yapıya yani cemaatin özelliklerine göre de farklılık göstermektedir. Nitekim günümüzde artık aydınların yükselen değerler karşısındaki anlayışları hem ideolojik yapılanmaları aracılığıyla hem de

⁴³¹ Oktay, a.g.e., s. 169-170.

⁴³² Kösoğlu, Nevzat, "*Beynelmilel Aydın Yoktur*", Milli Kültür Dergisi, Kültür Bakanlığı Yay., Mart 1990, sayı: 70, s. 6.

⁴³³ Türköne, Mümtaz'er, "*Gelenek ve Aydın*", *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, 1. bsk., Bağlam Yay., İstanbul, 1995, s. 297-298.

⁴³⁴ Ülgener, a.g.e., s. 91.

⁴³⁵ Şeiatî, Ali, *Ne Yapmalı?*, Türk: Muhammed Hizbullah, Birleşik Yay., İstanbul, 1995, s. 61.

artık her zamankinden daha çok kitlesellik kazanmış gibi görünen medya araçları aracılığıyla topluma hızla ulaşabilmektedir.⁴³⁶

Yalnız konuşan aydın ancak kendisini bir hareketin gerçekliği ile, bir halkın özlemleri ile, müşterek bir idealin peşinde ortak olarak koşanlarla birleştğinde sesi yankı bulur.⁴³⁷ Hasılı, halkı iptidai zihniyetinden modern ve medeni zihniyete yükseltebilmek için iki sınıf arasında duygululuğun da köklerine dayanan bir köprü kurmak lazım gelecektir.⁴³⁸

Bugün, Batılılaştığını sanan Türk aydınının kendisine bile itiraf etmekten çekindiği bir dramı vardır. O da kendi geleneksel kültürüne ve değerler sistemine karşı duyduğu güvensizliğin onu kendi toplumundan yalnızlığa itmesidir. O, bu güvensizlik içinde yaşadığı sürece halk da ona karşı güvensizdir. Türk aydını başka bir dünyaya aittir. Ama ailesi, coğrafi, tarihi ve toplumsal bağları buradadır. Başkasına ait olma duygusu içinde yaşayan biri zorunlu olarak bulunduğu ve yaşadığı yerde bir tür sürgün hayatı yaşar. Yalnızdır ve çaresizdir. Yabancılaşmanın peşini bırakmadığı yalnızlık duygusu da hayatı boyunca onu yalnız bırakmaz.⁴³⁹

Türk aydınının temel vasıflarından birisi de kendi halkını sömürge ahalisi olarak görmesidir. İşte bütün mesele burada odaklanmaktadır.⁴⁴⁰ Bundan dolayıdır ki gelişmesini tamamlamamış, hazır olmamış, düşüncede gerekli değişimi yaşamamış, fikri değişmemiş, kültür toprağının⁴⁴¹, tarihin ve anlayışının derinliklerine medeniyetin köklerini ve ayaklarını dikmemiş bir toplum bunları dışarıdan almış ve monte etmiştir.⁴⁴² Toplumun sözcüsü

⁴³⁶ Subaşı, a.g.e., s. 86.

⁴³⁷ Said, a.g.e., s. 95.

⁴³⁸ Ülken, Hilmi Ziya, *Aşk Ahlakı*, Demirbaş Yay., Ankara, 1971, s. 46.

⁴³⁹ Bulaç, *Bir Aydın Sapması*, s. 56-57

⁴⁴⁰ Özel, İsmet, *Sorulunca Söylenen*, Der. Kâzım Sağlam, Çıdam Yay., İstanbul, 1991, s. 41.

⁴⁴¹ Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 146-147.

⁴⁴² Şeriatî, Ali, *Aydın*, Çev: İbrahim Ağacan, Dünya Yay., İstanbul, 1992, s. 43.

olma⁴⁴³ durumundaki aydının kriz düzeyindeki eksikliği⁴⁴⁴ nedeniyle benzer problemler bir kültürel yabancılaşıma ve yozlaşma düzeyinde sürmektedir.

Ancak son yirmi-otuz yıldan bu yana olağan dışı biçimde kendini gösteren hareketlilik, Türk toplumunda pek çok düzlemde kişisel bağların ve köklerin çarpıcı bir şekilde erozyona uğramasına yol açmıştır. Bu, yalnız köyden kente göç problemiyle değil; ancak yaşanan toplumsal yığılma olayıyla birlikte köylerin, kasabaların ve kentlerin görünümünü değiştiren, tabandan tavana kadar geniş bir alanda gözlemlenen toplumsal tranformasyon problemiyle de bağlantılıdır.⁴⁴⁵ Problemin bu şekilde resmedilen hali yalnızca kitleleri değil, aydınları da derinden etkilemeye devam etmektedir. Aydın, bu bağlamda göstermeye cesaret edebileceği tavır ve tutumlarıyla varlığını fonksiyonel bir boyuta bağlamayı başarabilecektir.⁴⁴⁶

Ülkemizde halk-aydın ikiliği, Ziya Gökalp'in de işaret ettiği gibi bir yabancılaşıma halidir. Gökalp, bu kültür ikiliğini Tanzimat'tan sonra Batı modeli eğitim kurumlarının açılması ve Batı'yla olan kültürel ilişkilerin artırılmasıyla ortaya çıkan aydınlara bağlamaktadır. Yabancılaşıma, aydının halktan uzaklaşma sürecinde ortaya çıkmaktadır.⁴⁴⁷ Bu yüzden ülkemizde halk ve aydın kesin bir ikilik içerisinde. Şu anda halkın benimsediği ve yücelttiği değerleri benimseyen aydınların sayısı da azdır.

Bu noktada aydının fonksiyonunu Nasreddin Hoca'nın şu fıkrasıyla ifadelendirebiliriz: "Hoca birgün ormanda topladığı odunları eşeğine yükler ve yola çıkar. Sarp bir yerden aşağıya doğru inerken yolun ucundaki gölü gören eşeğin, susuzluğu nedeniyle dolu dizgin geldiğini gören göl kıyısındaki kurbağalar ürkeren birden suya atlarlar. Kurbağaların bu

⁴⁴³ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 148.

⁴⁴⁴ Aydın, Mehmet, *Din Fenomeni*, Tekin Kit., Konya, 1993, s. 385.

⁴⁴⁵ Meeker, Michael E., "*Türkiye Cumhuriyetinin Yeni Müslüman Aydınları*", Çev: Yusuf Kaplan, *Bilgi ve Hikmet*, sayı: 1, Kış 1993, s. 157.

⁴⁴⁶ Subaşı, a.g.e., s. 86.

⁴⁴⁷ Erkal, Mustafa, *Sosyoloji*, Filiz Kit., İstanbul, 1987, s. 307.

atlayışları, eşeğin kendini frenlemesine ve uçuruma yuvarlanmasına engel olur. Hoca bunun üzerine kurbağalara bozuk para atarak onları ödüllendirir."⁴⁴⁸

İşte aydınlarımız da dolu dizgin, belki bilinçsizce ilerleyen toplumu tehlikelerden kurtarmak için devreye girerler ve yol gösterirler. Bu yol göstericilik için de gerekli şartlardan biri iletişimdir. Toplumu aydınlatma vazifesini kendinde gören Türk aydını, toplumda bütünleşmeyi sağlamak amacıyla, gerginliklerin azalması için uğraşacak, gerginliklere müdahale ederek aynı değerlere sahip olma amacıyla ortak bir dil geliştirerek ve sağlıklı ilişkiler kurarak sorumluluğunu yerine getirmeye çalışacak ve bütün bu özellikleriyle toplum içerisindeki gerçek yerini almış olacaktır.

Yabancılaşmanın bizdeki belirtilerinden birisi de yönetim ile yönetilen halk kitleleri arasında sürüp giden iletişimsizliktir. İletişimin kurulabilmesinin ön koşulu, belirleyici konumda olanların, hakkında politika üretme durumunda oldukları kitlelere içeriden bakabilmeyi öğrenmek ve onlarla duygusal bağ kurabilmektir. Bu bir nevi politikacı-halk yaklaşması demektir. Bu tartışmalarda aydınların etkisi ise siyasi şartlara göre değişir. Bazen iktidardakilere programlar sunar, bazen gerçekleştirebilecek veya gerçekleşmesi imkânsız tedbirler teklif ederler. Fakat etkileri daima geniş bir alana yayılır.⁴⁴⁹ Bu bağlamda Batı'da olduğu gibi ülkemizde de aydınlar, sosyal yapı ve siyasal rejimin yönlendirilmesinde birinci derecede etkili olmuşlardır. Ancak buradaki problem; politika ve aksiyon adamlarının en zayıf yanlarının, düşünce adamını küçümseyişleridir. Bilinmelidir ki beyinle kol, nazariye ile aksiyon el ele vermedikçe toplumun sıhhat kavuşması beklenemez.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Bkz. Usta, Niyazi, "*Nasreddin Hoca Nüktelerine Sosyolojik Bir Yaklaşım*", Akademik Araştırmalar Derg., Yaz-1996, s. 127-130.

⁴⁴⁹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 45.

⁴⁵⁰ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 454; Ayrıca bkz. Yazan, a.g.e., s. 111.

Cemil Meriç'e göre politika, sürüleri gütme ve sınıflar arasında bir denge kurma sanatıdır. Politika, cemiyet halinde yaşayan insanların mümkün olduğu kadar birbirlerine az zarar vererek yaşamalarını sağlar. Dolayısıyla politika bir yönetici ilmidir. Bununla birlikte insanı en çok ilgilendiren konulardan da uzaklaştırır.⁴⁵¹

Burada politikanın başlıca problemi; belli bir programın gerçekleştirilmesi için halkı bir davanın, henüz gerçekleşmemiş bir davanın ham maddesi olarak kabul edip etmeme meselesidir.⁴⁵²

"Şu kanaatteyim ki, politika seni hayal kırıklığına uğratacak. Tilkiler içinde bir arslan. Ama yaşamak kavgaya demek. Büyüyeceksin dövüştükçe. Yaralanacaksın da ."⁴⁵³

Aydın siyasetle uğraşmamalı⁴⁵⁴ diyen Cemil Meriç, bununla birlikte aydının bağlanamamazlık edemeyeceğini de vurgulamaktadır:

*"Bence sitenin akla uygun bir düzen içinde olmasına ehemmiyet veren aydın, darbeleri saymak, haksızlıklara karşı tertiplenen manifestoların altına imza atmakla yetinmez. Bütün partilerin iyi niyetlerine hakaret de olsa, insanoğluna en bahtiyar imkânlar sunduğuna inandığı partiye bağlanacaktır. Tarihî bir seçimdir bu. Hata etmek, tarih içinde yaşamının kaçınılmaz riskidir. Aydın, bağlanamamazlık edemez ve eyleme katıldığı gün eylemin zalimliğini de sineye çeker. Ama hiçbir zaman unutmaması gereken şeyler var: Düşmanın ileri sürdüğü deliller, geleceğin kararsızlığı, dostlarının haksızlıkları, dövüşenler arasındaki gizli kardeşlik."*⁴⁵⁵

Aydının iktidar ve iktidar odakları karşısındaki muhalefet hakkını sürdürebilmesi de kolay görünmemektedir. Aydınların siyaset dışı kalamayacağı fikri, böyle bir şeyi istemenin de mümkün olamayacağını gösterir. Çünkü, beyaz eldivenle politika yapılmaz. Politikacı da yarı insan

⁴⁵¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 114.

⁴⁵² Meriç, a.g.e., s. 265.

⁴⁵³ Meriç, *Jurnal* 2, s. 155.

⁴⁵⁴ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 58.

⁴⁵⁵ Meriç, a.g.e., s. 53.

yarı hayvan olmalıdır. Hayvan, yani tilki ve aslan, pusuya düşmemek için tilki, kurtları haklamak için aslan.⁴⁵⁶

Bu noktada aydın ile yöneticiyi de birbirinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü her aydın yönetici olmayabilir. Şüphesiz ki yöneticinin aydın kişi olması beklenir. Bu durumda aydının, yönetici, uzman veya herhangi bir meslek sahibi olarak toplumda bir fonksiyonunun olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Bir arada yaşayan her insan toplumunda bir işbirliği vardır. Geniş ve organize olmuş toplumlarda bazıları ticaretle, bazıları üretimle, bazıları sanatla, bazıları yöneticilikle, bazıları da bilimle uğraşmaktadırlar. İşte aydınların da toplumda diğer mesleklerin üstlenemeyeceği ve onlardan ayrı görevlerinin olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, bir toplumda belirli tip problemlerle uğraşacak meslekler veya gruplar vardır. Burada aydınlar için de belirli bir takım problemler söz konusudur. Bu problemleri hiçbir mesleğin tek başına, salt o meslek açısından ele alıp çözmesi söz konusu değildir. Bu problemler, o toplumun sahip olduğu değerler ile de yakından ilgilidir.

Burada dikkat edilmesi gereken şey; gerçek anlamıyla aydının kendini tamamen bir hükümetin siyasi hedeflerine ya da büyük bir şirkete teslim etmiş bir memur ya da işçi olmadığının bilinmesidir.⁴⁵⁷

Cemil Meriç, aydınların, kucağında yaşadıkları cemiyetin ideolojilerini, peşin hükümlerini yenemeyip, onların tesiri altında bulunduklarını⁴⁵⁸ belirterek, aydın-siyaset ilişkisindeki tercihini şöyle belirler:

"Önünde birçok yollar var: Politika bunlardan biri. Belki en aldatıcısı olduğu için en câzibi. Mutlak'ın ve sonsuzun rüyası.

⁴⁵⁶ Meriç, *Jurnal* 2, s. 153.

⁴⁵⁷ Said, a.g.e., s. 83.

⁴⁵⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 233.

Mukaddes bir abes. Bana sorarsan kütüphanene dön, yani kitap ol, aydınlan ve aydınlat."⁴⁵⁹

Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere Cemil Meriç, ışık arayan, aydınlanmak ve aydınlatmak isteyen birisi olmayı istemenin yanında, politikanın kurtarıcılığına da inanmamaktadır.

Ancak, günümüzde toplumsal ilişkilerin karmaşık bir hale gelmesi ve kitlelerin daha fazla bilgilenmesi, siyaseti yürütmek için daha çok aydın insana ihtiyaç duyulduğunun en açık örneği ve göstergesi olarak önümüzde durmaktadır. İletişimin son yıllardaki patlaması ise bu süreci büsbütün hızlandırmıştır. Çünkü insanlar, hergün her kararın gerekçesini biraz daha derinliğine ve ayrıntılı olarak istemeye başlamışlardır.

Bütün bunlar, toplumun entelektüel zekâsı ve birikimi ile halkın rızasını birleştirmeyi her geçen gün daha da fazla bir aydın işi haline getirmektedir.⁴⁶⁰

Sonuç olarak aydın, toplumunu bütün yönleriyle tanıyan ve onun sorunlarının bilincinde olan, kaderini çizebilen, mazisini ve maneviyatını bilen, kendisi seçebilen ve toplumu hakkında karar verebilen kimsedir. Bu durumda aydın, hem toplumunun değer yargılarına dayanan, hem de değiştirilmesi gereken değer yargılarını da yine o toplumun değerleri çerçevesinde ve onlara uygun olarak teşhis edebilen kişidir.

⁴⁵⁹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 47.

⁴⁶⁰ Ergün, Hüseyin, "*Siyaset Aydın İşidir*", *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*. 1. bsk. Bağlam Yay., İstanbul, 1995, s. 516.

VII. MÜSLÜMAN AYDININ PROBLEMLERİ

Değişen toplum şartları ve ihtiyaçları, değişik çözüm arayışlarını doğurmaktadır. Dolayısıyla, topluma yol gösterenlerin de bu unsurları dikkate alarak öncülük yapmaları gerekmektedir. Bu durum öncü rolü oynayan kategorilerin de değişime uğramasına sebebiyet vermiştir. Nitekim İslâm Tarihi boyunca ve modernitenin İslâm toplumuna girmesiyle birlikte yeni bir aydın sınıfının doğması zaruret halini almıştır. İslâm toplumunun kültür yapısındaki dönüşümler ve bilime yaklaşımlar gibi birçok sebep de bunda etkili olmuştur.

Müslüman aydının doğuşunu hazırlayan sebeplerden birisi de ortaya çıktıkları zamanki ilmî atmosferdir. Aydınlanma hareketinin özellikleri, toplumsal hayata yansması ve neticesinin meydana geldiği toplumlarda, toplum yapısına bağlı olarak farklı yansımaları olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla aydınlanma fikrinin mahiyeti ile o zamanki İslâm toplum ve kültür yapısının durumu da bilinmelidir.

Din olgusuna bilimsel açıdan yaklaşmak, yani onu toplumsal kurum olarak ele alıp incelemek, başlangıç olarak Avrupa'nın Aydınlanma Çağı'nda ortaya çıkmış sayılabilir.⁴⁶¹

Müslüman aydınlar, ender olarak kendilerini Türkçe "entelektüel" terimiyle nitelerler, onun yerine yeni türetilen başka bir modern terimi, Batı'yla daha belirsiz bir ilişki gösteren 'aydın'ı tercih ederler.⁴⁶²

Müslüman aydınlar, Cumhuriyet rejiminin siyasi ve kültürel kurumlarını eleştirirken, Türkiye müslümanlarının hayat tarzlarının yeniden İslâmîleştirilmesi çağrısında bulunmaktadır. Her ne kadar İslâmcılar

⁴⁶¹ Subaşı, a.g.e., s. 91.

⁴⁶² Meeker, Michael E., "*Türkiye Cumhuriyetinde Yeni Müslüman Aydınlar*", *Çağdaş Türkiye'de İslâm*, Yayına Haz: Richard Tapper, Sarmal Yay., İstanbul, 1991, s. 226.

Batılılaşma eleştirilerine medyun-u şükran ise de yeni müslüman aydınlar daha çok 1950 sonrası laik Türkiye Cumhuriyeti'nin eseridir. İşte bu arka plan onu Türkiye'de daha önceki müslüman düşünürlerden ayırmaktadır.

Bugün müslüman aydınlar kendi meselelerini bağımsız bir zihniyetle değil de Batı'dan öğrendikleriyle ele almayı bir zihin alışkanlığı haline getirmiş oldukları için, teklif ettikleri reform programları da çok defa müslüman kitlelerin duygularını rencide eder mahiyettedir.⁴⁶³

Vak'a-i Hayriye'den sonra Osmanlı âlimleri ile askerler arasındaki uçurum iyice açılmıştır. Devletin politikasını asker kökenli insanlar değil, aydınlar tayin etmeye başlamışlardır. Bu aydınlar da batının kültürünü ve ideolojilerini çok iyi bilmediklerinden dolayı onlara duydukları hayranlık sonucunda da kendi özlerinden uzaklaşmaya başlamışlardır.

Cemil Meriç'e göre, Cevdet Paşa ve Tunuslu Hayrettin müstesna, Vak'a-i Hayriye'den sonra ülkemizde tek büyük İslâm mütefekkeri yetişmemiştir. Bu dönem aydınları küfrün amansız hücumları karşısında, İslâm'ın ezeli hakikatlerini haykırarak yerde, korkak ve kararsız bir şekilde kendi fildişi kulelerine çekilmişlerdir.⁴⁶⁴ Çünkü müttefikleri yoktur. Ulemâ da ordu ile beraber çökmüş ve böylece Batı'dan gelen taarruzları da karşılayamamıştır.⁴⁶⁵

Aydınların, özellikle de inanmış aydınların en büyük eksikliklerinden birisi İslâm'ı tanımamalarıdır. Ülkemizde Batılılaşmayla birlikte aydınlar arasında Avrupa tutkusu başlayınca kendi inanç ve kültürlerini unutmuşlar, daha sonra da çeşitli Avrupalı müsteşriklerden, İslâm'ı tam olarak bilmeyen veya kasıtlı olarak İslâm'a taarruz edenlerden, İslâm'ı öğrenme yoluna gitmişlerdir.

⁴⁶³ Güngör, Erol, *İslâmın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1993, s.218.

⁴⁶⁴ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 425.

⁴⁶⁵ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 348.

Cemil Meriç, "Cemalettin Efgani Dosyası" başlıklı yazısında Mehmet Emin, Mehmet Akif, Namık Kemal, Ahmet Ağaoğlu gibi Türk aydınlarının Cemalettin Efgani hakkındaki görüşlerini belirttikten sonra, Cemalettin Efgani ile Renan arasındaki mektuplaşmalardan bahsederek, Cemalettin'in nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğunu, İslâmiyet'i, gerilemenin sebebi olarak gördüğünü ve onun, Türk'lerin Abbasiler döneminde İslâm âlimlerini öldürmüş olduğu iftirasından söz ederek şöyle demektedir:

"Zavallı Türk intelijansiyası, kimlerin peşinden gitmemiş, düşmanları dost, dostları düşman tanımış. Peygamberin adını anmaya cesaret edemeyen bir Efganlı'yı peygamber kadar saygıya layık görmüş"⁴⁶⁶

Aydınların inanç sistemini batıdan gelen ideolojiler oluşturmaktadır. Bu ideolojiler dinî vasfı olmayan bir sistem olarak görünse de aydınların, çeşitli ideolojileri bir din gibi kabul etmeleri, onların eksik ve yanlış yönlerini görmemeleri, bunun sonucunda da inanan aydınlara yobaz damgasını vurmalarını eleştiren Cemil Meriç, batılı aydın tiplerine karşılık, inanan aydınların, yobazlığı kendilerine ilke edinmelerinin sebebinin batılı ideolojilerin yetersizliğinden ve kendi inançlarına olan sıkı bağlılıklarından kaynaklandığını belirtmektedir. Bununla birlikte Cemil Meriç, yobaza düşmanlığı tarihe düşmanlık olarak görmekte ve kendisini de inanan aydınlar grubuna dahil etmektedir.

Gazali'den sonra İslâmî düşüncenin duraklamaya başlaması, bir iç kapanmanın ortaya çıkışı ve büyük İslâm mütefekkirlerinin yetişmemesinin sebepleri Cemil Meriç'e sorulduğunda şöyle demiştir:

Gazali ile birlikte İslâm düşüncesi sona ermemiştir. Gazali'den sonra bir çok İslâm mütefekkiri yetişmiş ve bunlar birçok eserler vermişlerdir. Durgunluk ve iç kapanmanın sebepleri, İslâm'ın ruhuna tamamen zıt ve yabancı olan taassup yani insan zekâsını belli hudutlar içerisine hapsedme gayretkeşliğidir. Burada aydının üzerine düşen görev mazinin ihtişamıyla

⁴⁶⁶ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 60.

yetinmemek, daha azimli ve daha gayretli bir şekilde insan düşüncesini bütünüyle fethetme yoluna gitmektir.

"İslâm felsefesinin zirvede olduğu günlerle bugün arasında birçok farklılıklar vardır. Felsefede önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İslâm düşüncesi kendini inkâr etmeden bu mesafeyi nasıl kapatabilir?" diye sorulan soruya ise Cemil Meriç şöyle cevap vermektedir:

Tohumları İslâm dünyasında atılmış milli düşünce en güzel meyvelerini Batı'da vermiştir. Mü'min "hikmet, mü'minin yitiği bir hazinedir" diyerek bu hazineyi almak zorundadır. Evet, hiçbirimiz Gazâlî'yi okuyacak ve anlayacak seviyede değiliz. Ama günümüzde yolumuzu aydınlatmak için bir ömür boyu çalışan muasır kıymetlerden de haberimiz yok. Bir Said Nursî'yi, Şehbenderzâde'yi, Kenan Rifâî'yi, bir Semiha Ayverdi'yi, bir Erol Güngör'ü kaçta kaçımız tanıyoruz? Burada aydınlarımıza düşen ilk vazife çağımızı ve çağımızın inanmış mücahitlerini tanımak ve değerlendirmektir.

Yine Cemil Meriç'e sorulan; "Bugünkü bazı müslüman düşünürler İslâmın özünü ve bunun çağımıza yönelen mesajını tam kavrayabilmek için tarihi şekil veya normun dini zannedilmesinin zihni ve sosyal gelişmeyi önlediğini iddia ediyorlar, siz ne dersiniz?" şeklindeki soruya ise o, bu yargıya tamamen katıldığını belirterek cevap vermiştir.⁴⁶⁷

Meriç'e göre çağımızın müslüman aydınları İbn-i Sînâ'yı da, Littreyi de tanımak ve o kardeş ruhları aynı takdir ve hayranlıkla benimsemek zorundadır. Bir İbn-i Rüşd'ün Aristo karşısındaki davranışını biz de bir Littre karşısında göstermeliyiz.⁴⁶⁸ Belki de bu yüzden İslâm büyükleri, bir Sokrat'a, bir Pisagor'a, bir Eflatun'a tanınmamış peygamberler gözüyle bakmış ve Kur'an'ı anlamakta onların getirdiği aydınlıktan da faydalanmak istemişlerdir. Çünkü dinimizde kinin de taassubun da yeri yoktur. İnanan aydından beklediğimiz; Mevlâna'lara, Yunus'lara, Hacı Bektaş Veli'lere

⁴⁶⁷ Bkz. Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 397-412.

⁴⁶⁸ Meriç, a.g.e., s. 265.

yakışan bir anlayış yüceliği ve bütünü kucaklayan bir sevgidir. Kendi içimizdeki güzeli, ilâhî'yi sırf kendimizindir diye küçümsemeyelim. İlâhî nur her yerde ve herkeste takdir ve takdis edilmeli. Bilgiyi beşikten mezara kadar aramak her müslümanın başlıca vazifesi değil midir?⁴⁶⁹

Müslüman aydın, çağdaş Batı medeniyetinin beraberinde getirdiği problemler üzerinde düşünebilmek için Hristiyanlığın tarihini de bugününü de bilmek zorundadır.⁴⁷⁰ Öyle görünüyor ki iki taraf da birbirini tanıdığını zannediyor ama gerçekte birbirinden habersiz ve birbirini olduğu gibi görememektedir. Ortaya çıkan bu karşılıklı bilgisizlik ve anlayışsızlık ise kültür tarihçilerini de zor durumda bırakmaktadır.

İslâm'ın uyanışına şahit olmaktan memnurluk duyan Cemil Meriç'e göre, Türk aydını önce müslüman olduğunu bilecektir, fakat o, bunun için hazırlıklı değildir. İrfanı terk-i tabiiyet eden insanımız bundan büyük bir fayda da sağlamamıştır. Çünkü kendi irfanımızı kaybetmiş bir vaziyetteyiz. Aynı zamanda Türk aydını dilini, dinini ve tarihini de bilmek zorundadır. Meriç, dünya İslâm aydınlarının ise Batının etkisi altında olmalarından dolayı da büyük üzüntü duyduğunu belirtmektedir.⁴⁷¹

Bütün bunların yanında müslüman aydınların görev ve sorumlulukları da vardır. Türk-İslâm kültür ve medeniyetini, yepyeni bir "rönesans ruhu" ile diriltip ayağa kaldırmak isteyen aydınlarımıza düşen görev şudur: Milli kültürümüzü yozlaştırmadan ve soysuzlaştırmadan, büyük bir emek ve şuurla işleyerek âlemşümül birer değer haline getirmek iradesini bilfiil gerçekleştirmek.⁴⁷² İslâm dünyasında müslüman aydının birinci aslî görevi, ideolojik bütünleşmeyi; ikinci aslî görevi ise, teknolojik gelişmeyi

⁴⁶⁹ Meriç, *Kültürden İrfan*, s. 401-402.

⁴⁷⁰ Meriç, a.g.e., s. 169.

⁴⁷¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 348.

⁴⁷² Arvasi, *Devletin Dini Olur mu?*, s. 52.

gerçekleştirmektir. Müslüman aydın, öncelikle bu iki görevi yerine getirmelidir.⁴⁷³

Müslüman aydınların en önemli sorumluluklarından birisi de, İslâm dünyasını asrın tehlikeli gelişmelerinden, buhranlarından ve hastalıklarından koruyarak kendi orijinal şahsiyeti içinde çağdaşlaştırmaktır. Yan, kendi millî ve mukaddes değerlerinden zerre kadar taviz vermeksizin, en güçlü kadrolarla ve en ileri müesseselerle rönesansını gerçekleştirmektir. İslâm dünyasının milliyetçi, dindar ve medenî bir "aydınlar kadrosu"na su ve ekmek kadar ihtiyacı vardır. Onun için Müslüman cemiyetler ve yöneticiler, böyle bir kadronun yetişmesi için her türlü fedakârlığa katlanmalıdırlar.

Asla unutmamak gerekir ki, "ilim ve teknoloji her ideolojiye hizmet edebilir. Günümüzde müsbet ve menfî her hareket, ilim ve teknolojiden istifade etmeye çalışmaktadır. Nitekim birçok terbiyecinin de haklı olarak belirttiği üzere: "İyi bir vicdan eğitiminin geçirilmemiş kimselerin ve grupların elinde ilim 'hırsız fenerine', teknoloji de 'cinayet aletine' dönüşebilir.

Bundan dolayıdır ki, İslâm dünyası, güçlü ve dosdoğru bir İslâmî terbiye ile genç nesilleri "yüksek vicdana" ve çağdaş bir plânlama ile üstün bir "ilmi formasyona ve teknolojik imkâna" kavuşturmak zorundadır. Aksi halde, ne kendini bugünkü statüsünden kurtarabilir, ne de beşeriyete hizmet edebilir. İslâm dünyası, "ilim ve teknolojiyi" düşmanlarının ve dünyaperestlerin inhisarına terk edip seyirci durumuna geçemez. Çünkü bu, her şeyden önce kendinin mahvı olacaktır.⁴⁷⁴

Sonuç itibariyle, İslâm'ı temsil edecek aydın ve aksiyon adamlarına düşen görevleri şöyle sıralamak mümkündür:

a- İslâmiyeti çağdaş gelişmelerin ışığında değil, çağdaş gelişmeleri İslâm'ın ışığında inceleyeceklerdir. Yani, bütün gelişmeler İslâm mihenginden

⁴⁷³ Arvasi, *Emperyalizmin Oyunları*, s. 17.

⁴⁷⁴ Arvasi.a. g. e. , s. 83.

- geçirilerek değerlendirilecektir. Hiçkimsenin, İslâmiyet'i şu veya bu şekillere göre saptırma ve yönlendirme hakkı yoktur.
- b- İslâmiyet, din olarak yegâne kurtuluş yoludur. Hiçkimse boş bir gurura kapılarak İslâmiyet'i çağdaş verilere uydurarak kurtarmaya çalışmamalı. İslâmiyet deforme olmamıştır ki onu reforme edelim.
- c- Böylece çalışan aydınlar kadrosu, sağlam İslâmî kriterlere tutunarak, İslâm cemiyetlerine dinimizi dosdoğru anlatmalı, her türlü sapık akımı ve yolu kapatmalı, cehaletten kaynaklanan hurafeleri ve yanlış inançları temizlemeli, kitleleri İslâm'ın imanında, aşkında ve aksiyonunda yıkayarak arındırmalıdır.
- d- Müslüman aydınlar, her türlü emperyalizme, İslâm'dan asla taviz vermeden karşı çıkmalı, dehasını ortaya koymalı, ilimde, sanatta, tefekkürde, teknolojiye ve diplomaside harikalar gerçekleştirmeli, dünyaya yepyeni mesajlar sunmalı, İslâm dünyasını yarı sömürge veya tam sömürge olmaktan kurtarmalıdır.
- e- Müslüman aydınlar, kültür ve medeniyet yarışında, çağdaş metod, vasıta ve teknikleri en az hasımları seviyesinde bizzat geliştirmeli ve kullanabilmelidirler.⁴⁷⁵
- f- Müslüman aydınlar, doğru bir imana sahip olduktan sonra Allah ve Resulünün sevgisinde "fani olunacak" bir seviyede bir aşkı gönlüne yerleştirmeli ve şanlı peygamberin ahlâkı ile ahlâklanmalıdır.⁴⁷⁶
- g- Müslüman aydınlar, kendilerini çok iyi yetiştirmiş olmalı, en az bir yabancı dil bilmeli, İslâm'ın tavizsiz ve akıllı bir bilgini olarak, kendi ihtisas dalında, mazlum ve mağdur İslâm âlemine hizmet etmelidirler.⁴⁷⁷
- h- Müslüman aydınların görevlerinden birisi de müslümanlara dinin hakikatini, dolayısıyla da modern ilim ve fenni öğretmektir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Arvasi, Seyyid Ahmet, *Hasbihâl*, Burak Yay., İstanbul, 1990, c. 2, s. 246.

⁴⁷⁶ Arvasi, *Emperyalizmin Oyunları*, s. 19.

⁴⁷⁷ Arvasi, Seyyid Ahmet, *Milletlerin İtibarı*, Burak Yay., İstanbul, 1998, s. 84.

⁴⁷⁸ Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, s. 485.

i- Müslüman aydınlar, benimsenmiş inanç ve düşüncelere aykırı düşse bile, bilgiye ve düşünceye karşı yine bilgi ve düşünce ile karşı koymalıdırlar. Çünkü zorbalık, baskı tehdit vb. müslüman karakterin başvuracağı önlemler değildir.⁴⁷⁹

Bunlarla birlikte müslüman aydınlar, kesinlikle tam bir İslâmî bilgiye sahip olmalıdırlar. Çünkü ancak bu bilgiye sahip olduktan sonra çağındaki bilginlerin ne gibi bir faciaya düştüklerini sezebilir ve onların dehalarının ve yeteneklerinin, işe yanlış başladıklarından dolayı boşa gittiğini anlayabilir.⁴⁸⁰

Aynı zamanda müslüman aydınlar, bugünkü durumda suçlu aramak, şunu bunu karalamak ve lekelemek yerine bir idealizmle bizzat işe el koymalı ve kendilerini sorumlu hissetmelidirler. Çünkü dedikodularla, geçmiş kadroları karalamakla veya birbirini itham etmekle vakit kaybetmek zamanı değildir.⁴⁸¹

Her müslümanın, özellikle de aydın düzeyine erişme şansını elde etmiş bulunanların belli başlı görevlerle sorumlu oldukları açıktır. Müslüman aydınlar, sarıh, açık, anlaşılır ve duru anlatımı kendileri için benimsedikleri kadar, ilişkide oldukları düşünce çevrelerin de benimsetmeye gayret göstermelidirler. Malumatfuruşluk karşısında asla yılgınlığa kapılmamalıdırlar. İleri sürülen her düşüncenin içinde yaşadığımız toplum bakımından hangi karşılığa sahip olduğu da bilinmeli, sorulmalı ve istenmelidir.⁴⁸²

Unutulmamalıdır ki aydın, toplum içindeki herhangi bir grupla bağlantısını, evrensel hakikat ve adalet ilkeleri olduğunu düşündüğü şiarların üzerine çıkarmadığı; milleti temsil etme görüntüsüyle uluslar arası sisteme hizmet etmediği; doğruluktan sapma eğilimleri gösteren herkese

⁴⁷⁹ Bulaç, *Bir Aydın Sapması*, s. 32.

⁴⁸⁰ Bulaç, *Medeniyet ve Modernizm*, s. 168.

⁴⁸¹ Arvasi, *Emperyalizmin Oyunları*, s. 17.

⁴⁸² Özel, İsmet, *Zor Zamanda Konuşmak*, Şûle Yay., İstanbul, 1998, s. 224.

tavizsiz uyarıda bulunmaya çalıştığı ölçüde, müslüman bir topluluk nezdinde güvenilirliğini devam ettirebilir.⁴⁸³

İslâm dünyasının uzun süren bir gerileme içinde kalmış bulunması, onun uyanış hamlesi için birinci derecede gerekli olan bir aydınlar kadrosunun doğuşu bakımından pek büyük menfi rol oynamıştır. Bütün geri kalmış ve az gelişmiş ülkeler gibi, İslâm ülkeleri de çok sayıda yüksek seviyeli aydınlardan, ilim ve sanat adamlarından mahrum bulunmanın ızdırabını çekmektedir. Ancak durum ne olursa olsun; aydınları vasat vatandaş tipinden ayıran tarafları okuma-yazma bilmeleri, halktan ayrı yaşamaları, ceplerindeki para veya soylarındaki asalet olmadığına göre müslüman aydınlar artık kendilerini yılgınlığın mahpesine kapatan problemlerin fevkine yükselmeli, kendilerine mescit olarak sunulmuş olan yeryüzünü yeniden kucaklamaları gerekmektedir.

Kısaca, müslüman aydın, üstün bir zihni güce sahip, zaman içinde bu gücünü milli ve beşeri tecrübelerle besleyen belli bir iş ve meslekte mütehassıs, iyice sindirdiği kültür değerlerinden yeni sentezlere gidebilen, Allah'tan başka ilah tanımayan, bu yüce tevhid inancını, âlemşümul bir mesaj halinde bütün insanlığa ulaştırmaya çalışan, yanlıştan doğruya, çirkinden güzele, kötüden iyiye, küfürden imana, vahşetten medeniyete, zulümden adalete, haksızlıktan hakka, kısacası karanlıktan nura doğru yol arayan ve bulan ilim, fikir ve gönül adamıdır.⁴⁸⁴

⁴⁸³ Özel, a.g.e., s. 129.

⁴⁸⁴ Arvasi, *Sahte Dindarlar Sahte Lâikler*, s. 18; Ayrıca bkz. a. mlf., *Emperyalizmin Oyunları*, s. 16.

VIII. BİR AYDIN OLARAK CEMİL MERİÇ

Cemil Meriç, Türk düşünce hayatında çok önemli yeri olan bir aydın olması bakımından üzerinde farklı yönlerden düşünülmesi gereken bir şahsiyettir. Buraya kadar biz, onun aydın problemine bakışını değişik açılardan, kendi ifadeleriyle ele aldık. Bu başlık altında ise, bir aydın olarak, onun kendisini, kendi ifadelerinden hareketle değerlendirmeye ve bir kritik yapmaya çalışacağız.

Cemil Meriç'in fikrî serüveninde çocukluk yıllarının etkisi son derece güçlüdür. Anlamlandıramadığı ve yabancı olduğu inandığı bir çevre ve bu çevrenin bilinçsiz ve kararsız inanç ikliminde yetişmiştir. Hayatının bu ilk dönemi hakkında şunları söylüyor:

"Çocukluk... Şuurun gözlerini oluşturduğu günler. İntibalar rüyadaki gibi silik ve kaypak. Büyüklerin anlaşılmayan dünyası. Bir yasaklar ağı içinde kıpırdanmaya çalışan cılız, zavallı bir hayvancık. Öbür dünya, cami avlusunda görülen birkaç tabut. Mahiyeti meçhul kelimeler: cehennem, kabir azabı, ölüm. Çok sığ bir muhayyile. Çevresindekiler ne için düşünüyor belli değil. Düşünüyor mu? O da meçhul. Hikmetine akıl erdiremediği aksilikler. Herkes inanmış görünüyor. O da aynı tatsız oyunun adsız bir figüranı. İnanıyorlar mı, neye inanıyorlar? Aklı ermiyor. Dehşet içinde seziyor ki bu abesler âleminde yaşayabilmenin vazgeçilmez şartı, gerçeği paranteze almaktır. Gerçek.." ⁴⁸⁵

Onbeş yaşına kadar çevresinin inançlarını paylaşan Meriç, artık bu yaştan itibaren bu inançlardan sıyrıldığını belirtmektedir. Onun için ateizm, çevresine meydan okuyacak bir kaledir. Bununla birlikte inançlı insanların huzuru da onu tedirgin etmektedir.

⁴⁸⁵ Meriç, *Jurnal 2*, s. 291-292.

"15'ine kadar düşe kalka kervanla yürümeye çalışıyor. 'Önce yaşamak, sonra felsefe', demiş üstadlar. Tesadüfün karşısına çıkardığı kitaplar hiçbir meselesini çözümleyemiyor. Sürünün dışına itilen uyuz bir hayvan. Zekâ, çevreye intibak kabiliyeti olduğuna göre, kahramanımız tam bir budaladır. 'Madde ve Kuvvet', bir çeşit imtiyaz sağlıyor bu budalaya. Hayalî bir imtiyaz. Kendini çevresindekilerden üstün gören bir ukalâ. Çevresindekiler, inanıp inanmadıklarını bilmiyorlar. O, inanmadığını biliyor artık."⁴⁸⁶

Meriç, bu inanç ile inançsızlık arasındaki serüvenini de şu ifadelerle dile getirmektedir:

"Yirmi dört yıl önce mahkemede Marksist olduğumu haykırdım. Bu, ümitsizlikten doğan bir isyandı. Bir nevi meydan okuyuş. O yalnızlık içinde bir şey olma ihtiyacı. Yılları çeşitli "humiliation"lar içinde geçen, kucağında yaşadığı cemiyette hep yabancı muamelesi gören, bazen Türk, bazen şehirli, bazen insan olduğu için envai hakarete uğrayan göçmen çocuğu bir yere tutunmak, bir komüniteye girmek ihtiyacındaydı. Sınıfı yoktu zaten. Bir bakıma parya, bir bakıma prens. Parya, çünkü köksüz, koruyucusuz. Hasta bir baba, çocuğun maddi manevi buhranlarından habersiz. Toprağından söküldüğü için bir türlü kendine gelemeyen bir anne. Ve yuvasına ekmek yetiştirebilmek için kadınlığından vazgeçmek zorunda kalan yiğit, ama gözyaşlarından başka yardımı dokunamayan bir abla. Sonra? Sonrası yok."⁴⁸⁷

Meriç'in fikrî serüveninde Marksizm bir duraktır. Kendi ifadesiyle, Marksist olduğunu haykırdığında ne Marksisttir ne de adına yaşadığını zannettiği işçi sınıfını tanımaktadır. Mahkemede, "korktu" dedirtmemek için Marsist olduğunu haykırmıştır. Zaten yaşanmaz bir dünyada idi artık. Seksüel buhran, rûhî buhran... En küçük bir pırıltı yoktu hayatında. Yüksek

⁴⁸⁶ Meriç, *Jurnal* 2, s. 292.

⁴⁸⁷ Meriç, *Jurnal* 1, s. 77.

tahsil yapmayı ümit edemezdi. Ne olabilirdi o vakit? Hiç. Bir köy öğretmeni.⁴⁸⁸

Cemil Meriç, kendisini duyguları, zevkleri ve heyecanları ile Büyük Doğu camiasına yakın görürken, fikirleri ile de Yön'e yakın olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁹ Ancak onun amacı herhangi bir hizbin üyesi olmak değildir. Bütün hizblere seslenmek istemektedir. Bu yüzden **Cemil Meriç, ülkemiz fikir hayatında çizgi dışı kalmış ve hiçbir fikir akımına dahil edilemeyecek kadar bağımsız bir düşünürdür.**⁴⁹⁰

Politikanın kurtarıcılığına inanmayan Cemil Meriç'in yeri hep kütüphane olmuş. Kütüphanesinde bir Donkişot o. Kütüphanesinde ve fildişi kulesinde. Aslında hiçbir zaman çıkmamış kütüphanesinden ve fildişi kulesini terk etmemiş. Agoraya, arenaya, ateş hattına, politikaya inmemiş kulesinden. Yol gösterici, aydınlatıcı ve uyarıcı olmuş. Fildişi kulesini bir "miskinler tekkesi" olarak gördüğü zaman da oradan sadece yazdığı makalelerle ateş hattına fırlamış ve geri dönmüştür. **Fildişi kule bir yangın kulesidir, Cemil Meriç ise o kuledeki nöbetçidir.**⁴⁹¹ Dolayısıyla Meriç'in hayatının anlamı kitaplar... Kitaplar, yani kitaplarda yaşayan insanlar. Düşünceleriyle, duygularıyla, büyük insanlar onun her zaman kılavuzu, arkadaşı ve dert ortağı olmuş. Meriç bazen onlarla beraber düşünmüş, bazen onlardan ayrı düşünmüş, ama her sese kulak vermiş ve her düşünceye saygı duymuştur. Yani onlarla diyalog içinde olmuş, sabırla dinlemiş, titizce araştırmış ve sonra kendisi sahneye çıkmıştır. Sataşan bir üslup, rahatsız kılan, tedirgin eden; ama düşünceye davet eden, hakikati aramaya çağıran, öneriler getiren ya da sizi öneri getirme sorumluluğuyla başbaşa bırakan sarsıcı bir yazı tarzı ve fikirleri bir sunuş yöntemi. **Kısaca herşey üzerinde düşünen, her kanaati didik didik kurcalayan, değirmen gibi kitap**

⁴⁸⁸ Bkz. Meriç, *Jurnal 1*, s. 78.

⁴⁸⁹ Bkz. Meriç, *Jurnal 2*, s. 201.

⁴⁹⁰ Edisyon, a.g.e., s. 92.

⁴⁹¹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 11-12

öğüten, belki de çok şeyi beğenmemek için okuyan ve kanaatleri kesinleşmemiş ve ömrü boyunca da kesinleşmeyecek olan bir zekâdır.

Bu bakımdan, Meriç'i her okumadan sonra reçetesini bulmuş insanların rahatlığı içinde kitabınızı kapatamazsınız. Her Cemil Meriç okuması sizi yeni okumalara ve yeni tedirginliklere davet eder. Aynı zamanda beyninize ve yüreğinize ateş düşürür. Hayatını kalemiyle kazanmak zorunda kalan genç bir adam⁴⁹² olan Cemil Meriç, "gerçek aydın nerede? Odasında. Ben kütüphaneme kaçıyorum, başkası Avrupa'ya"⁴⁹³ diyerek kendisi ile başkalarının yerini tesbit etmektedir.

Cemil Meriç, Türk insanına ve Türk düşüncesine verebileceğinin tamamını vermiş midir? Hem evet, hem hayır. Evet, çünkü otuz sekiz yaşından itibaren gözleri görmeyen bir insandır o. Okuması, yazması mümkün değildir tek başına. Okunanları aklında tutması, ayıklaması, belli sentezlere varması, bunları yazdırması, yazdıklarından makaleler yapması ve o makaleleri kitaplaştırması... nasıl güçlü bir hâfızaya, nasıl kuvvetli bir iradeye, çalışma, öğrenme ve öğretme azmine dayanır söylemeye gerek var mı? Bu şartlar altında yapabileceğinin azamisini yapmıştır.

Ama o, verebileceğinin hepsini tabii ki verememiştir. Çünkü, en değerli fikir arkadaşını, en algılayıcı uzvunu, gözlerini kaybetmiştir. Eğer bu felâket Cemil Meriç'i bulmasaydı, inanıyoruz ki, o, verdiklerinin kat kat fazlasını verecek, fikir adamlığının yanı sıra, belki bir aksiyon adamı da olarak fikirlerini, kalemiyle savunduğu kadar, siyasi tercih ve davranışlarıyla da savunacak, yani kafalardaki mefhumlar keşmekeşini aydınlatmakla kalmayacak, siyaset plânında da ortaya çıkan düşünce, davranış ve karar karmaşıklığına kendi çapında bir son vermeyi deneyecekti.⁴⁹⁴

Cemil Meriç, 1968'lere kadar düşünce dünyasını tavaf eden bir şakirt olduğunu ifade etmektedir. Uzun süren bu çiraklık döneminden sonra ise o,

⁴⁹² Meriç, *Bu Ülke*, s. 40.

⁴⁹³ Meriç, *Jurnal 1*, s. 145.

⁴⁹⁴ Bkz. Meriç, *Bu Ülke*, s. 12.

"bütün nas'ların peçesini sıyırmış, bütün hakikatleri tenkit süzgecinden geçirmiş, hakikatten başka tecessüsü ve yaşayış sebebi kalmamış"⁴⁹⁵ bir insandır.

Elli yaş civarına kadar Cemil Meriç'te düşünce, Batı düşüncesidir. Batı düşüncesi ya da Batı'nın bakış açısından dünya düşüncesi. Meriç, 70'li yıllarda fildişi kulesinden çıkar; makalelerinde, verdiği konferanslarda ve yayımladığı eserlerde Asya'nın Avrupa'yla hesaplaşmasına tanık oluruz. Yüz elli yıldır "gölgeler âleminde" yaşayan ve insanından kopan aydının trajedisini izleriz adım adım; kaypak, müphem, tarif edilmemiş, Avrupa'nın emellerini dile getiren ama bizim şuurumuzca benimsediğimiz mefhumlar, ideolojiler, sloganlar... aydınlığa kavuşur tek tek gözlerimizin önünde.⁴⁹⁶

"Kimim ben?" sorusuna, "hayatını Türk irfanına adayan münzevi ve mütecessis fikir işçisi"⁴⁹⁷ diye cevap veren Cemil Meriç, acaba Türk aydını için ne düşünüyordu?

Meriç için "entelektüel", içtimâî sınıfın bir parçasıdır, ondan ayrılamaz. Düşman sınıfla dövüşerek gelişir ve olgunlaşır. Türkiye'de içtimâî sınıflar olmadığından dolayı entelektüel de yoktur. O halde ben de entelektüel değilim. Acaba? Sınıfların kaotik bir mahiyet taşıdığı bir ülkenin kendine göre meseleleri yok mudur? **"Gerçek entelektüel, önce ülkesinin haklarını düşman bir dünyaya haykırmakla görevlidir"**⁴⁹⁸ diyen Cemil Meriç, aydının özelliklerini ise şöyle anlatır: **Aydın olmak için önce insan olmak lazım. İnsan olan mukaddesi olandır. Aydın, kendi kafasıyla düşünen ve kendi gönlüyle hisseden kişidir.**⁴⁹⁹ Aydını bu şekilde anlatan Meriç, Türk aydınından ise şikayetçidir. Çünkü Türk aydını kendine,

⁴⁹⁵ Meriç, *Jurnal 2*, s. 208.

⁴⁹⁶ Bkz. Meriç, *Bu Ülke*, s. 16.

⁴⁹⁷ Yazan, a.g.e., s. 5.

⁴⁹⁸ Meriç, *Jurnal 2*, s. 208-209.

⁴⁹⁹ Yazan, a.g.e., s. 111.

kendi irfanına ve kendi mukaddesine hor bakmakta ve Türk olduğundan dahi utanmaktadır.

Tanzimat'tan beri dilinden Batı'yı düşürmeyen bir aydın tipi vardır Türkiye'de:

*"Aydın, Tanzimat'tan beri, Batı kapitalizminin şıursuz simsarı. Tanzimat, bir medeniyetin fethi değil, bir ırzını teslim. Ve aydın harabe haline getirdiği bu memleketin enkazından birşeyler yüklenip Batı'ya kaçmak istiyor."*⁵⁰⁰

Cemil Meriç, Tanzimat devri aydınlarının ortak adını ise *"Haluk"* koymuştur. "Aydını hicrete zorlayan, Batı'dan "deha-yı nar"ı çalmak ihtirası mı? Hayır. Fikret'in (Tevfik Fikret) oğlu köy papazlığını babasının mürid tahtına tercih ediyor. Her aydın bir *Haluk*."⁵⁰¹

Görünen o ki, Türk aydını Cemil Meriç'in kafasındaki aydın tipine pek uymamaktadır. Tanzimat sonrası Türk aydını aldanıyor. Dahası, kendi insanını aldatıyor ve Türk aydını kendinden utanıyor.⁵⁰²

Artık Cemil Meriç, gerçek bir entelektüel olarak karşımızdadır. Ona göre gerçek entelektüel bir zümrenin emir kulu değildir, gerçek entelektüel bir devrin şuuru olmak zorundadır, bütün hakikatleri yoklamalı, bütün yalanların maskesini yırtmalı, kalabalığa doğruyu göstermeli, her düşünceye saygılı olmalı, vuzûhu fethi çalışmalıdır.

Gerçek entelektüel, ülkesinin bütününü, bütün ülkelere karşı müdafaa edecek, sınıflar üstü hakikatleri de araştıracaktır. Dürüst olacak, çok okuyacak, çok düşünecek ve ortaya çıkardığına inandığı hakikatleri, vardığı terkipleri korkusuzca yazacak ve yayımlayacak.

Buradan hareketle Meriç'in amacının, ülkesinin haklarını bütün dünyaya karşı savunmak olduğunu söylememiz mümkündür. Aynı zamanda

⁵⁰⁰ Meriç, *Jurnal 1*, s. 106.

⁵⁰¹ Meriç, a.g.e., s. 144.

⁵⁰² Bkz. Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 196.

o, bu sınıflar üstü hakikat uğrunda da mücadelesini devam ettirmek istemektedir.

*"Bir çağın vicdanı olmak isterdim, bir çağın, daha doğrusu bir ülkenin. İdrakimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek, Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmak isterdim. Muhteşem bir maziye, daha muhteşem bir istikbâle bağlayacak bir köprü olmak isterdim, kelimeden, sevgiden bir köprü. Sanat düşüncenin, düşünce mukaddeslerin emrinde olmalı. Hakikat mukaddeslerin mukaddesi... Hakikat ve sevgi. Hâfızasını kaybeden bu zavallı nesilleri biz mahvettik, bu cinayet hepimizin eseri, hepimizin yani aydınların."*⁵⁰³

Görüldüğü gibi Cemil Meriç, hafızasını kaybeden nesillerin bu duruma düşmesinin müsebbibi olarak gördüğü aydınların içerisine kendisini de katmakta ve mensubu bulunduğu millete karşı sorumluluğunu açıkca ifade etmektedir.

Meriç'in, kendisine yüklediği bir diğer görev de kendisini unutan, geçmişinden kopan aydınları irşada çalışmaktır. Bu irşad vazifesini de Türk-İslâm medeniyetinin sesi olarak gerçekleştirmek istemektedir:

*"Türk-İslâm medeniyeti ahlâka, feragate dayanan bir medeniyet. Gerçekleştirdiği değerler edebiyattan da, felsefeden de, ilimden de muazzaz. Ben bu mazlum medeniyetin sesi olmak istiyorum. Korumak istediğim şaheser: İnsanın kendisi. Tarihine vecitle eğildiğim bu büyük, bu gerçek, bu mert insanı Osmanlı yaratmış ve yaşatmış. Kendini tanımak irfanın ilk merhalesi. Düşünenin görevi ise imanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşıran aydınları irşada çağırarak."*⁵⁰⁴

Meriç'in aydınlar arsındaki konumu ise kendi ifadeleriyle şöyledir:

"Benim trajedim şu birkaç satırda. Sevebileceklerim dilsiz, dilimizi konuşanlarla konuşacak lakırdım yok. Başka bir trajedi de şu: Yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum."

⁵⁰³ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 284.

⁵⁰⁴ Meriç, a.g.e., s. 285.

*Daha doğrusu yabancı dil bilmeyenler kendi dillerini de bilmiyorlar. Hint'i kim okur? Nesteren okur mu? Hayır! Avcıoğlu? Necip Fazıl? Hayır! Her dergi bir tekke. Bir akademi bile değil. Aydın, Osmanlı şairinden daha köksüz, daha dalsız budaksız. O devrin vezirleri okuyordu. Bu devrinkiler okumuyor. Bir şiir kitabının okuyucuları, yazma bir divanunkinden daha kalabalık değil."*⁵⁰⁵

Ve işte bu yüzden Cemil Meriç ve benzerlerinin pek çoğunun kaderi kalabalıklar içinde yapayalnız kalmak, anlatamamak ve anlaşılamamak olmuştur.

Yalnız bir düşünce adamıdır Cemil Meriç. Kişi olarak yalnız, toplumda yalnız, entelektüel olarak yalnız. Şu var ki aydın, aslında yalnız kalabilen insandır. Bir anlamda yalnızlık onun sınanma sürecidir. Ama Türk aydını bu anlamdaki yalnızlıktan hep kaçmıştır. Cemil Meriç, genel kütlesinden ayrılarak yalnız bir yol izlemek isteyenleri de yanlış saymaktadır.⁵⁰⁶

Meriç için en zor ve katlanılmaz olan ise yazamamak ve okuyamamaktır. Çünkü yazmak, esaretten hürriyete çıkmaktır:

"Ey, karşısında vecitli saatler yaşadığım eski dostum kâğıt! Ne zaman dertlerime kulak verecek, ne zaman kulaklarıma mâkes olacaksın? Fikirler kelebekler gibi, onları hafızaya iğnelemeye kalkınca bir toz yığını haline geliyorlar... Yazabilsem benim de hürriyetim olacak. Belki yaşadığımı ve yaşamaya layık olduğumu hissedeceğim. Bu zavallı satırların hiçbir okuyucusu olmasa bile. Denize atılan bir şişe onlar. Belki dalgalar asırlarca sonra âşına bir ele tevdi edecek onları."⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Meriç, *Jurnal 1*, s. 362.

⁵⁰⁶ Bkz. Edisyon, a.g.e., s. 47.

⁵⁰⁷ Meriç, *Jurnal 1*, s. 36.

Meriç'e göre, düşünce adamı fildişi kulesinde değil; yerin yedi kat dibinde bile olsa bedbaht kalabalığın çığlıklarını dinlemek zorundadır.⁵⁰⁸

Düşünce adamının bunu gerçekleştirebilmesi için de düşünceye yasak bölge tayin edilmemesi gerekmektedir. Çünkü **"düşünceye yasak bölge tayin edildiği andan itibaren düşünmek yoktur, bir düşüncenin esareti altına girmek vardır."**⁵⁰⁹

Meriç'e göre, **düşünce adamı bir zümrenin emir kulu değildir.** Hiçbir merkezden talimat almaz. Bir partiye bağlı olmayabilir. Ama tarihe angajedir, kucagında yaşadığı topluma angajedir. Yani vatandaş olarak belli başlı vazifeleri vardır. Çünkü aydın bir devrin şuuru olmak zorundadır. Bunun için de bazı tehlikeleri göze alması gerekmektedir. **"Sokakta insanlar boğazlanırken, düşüncenin asaletine sığınarak elini kolunu bağlamak, düşünceye ihanettir."**⁵¹⁰

Devamlı araştıran, sık sık lügatlere, ansiklopedilere, kitaplara başvuran, notlar alan, çeviriler yapan, özetler çıkaran, böylece biriken malzemeyi fişleyen, dosyalayan; fazla titiz, fazla çalışkan, fazla dürüst bir fikir işçisi Cemil Meriç. Öğrenen, öğrendiklerini kafasının ve gönlünün süzgecinden geçirerek, öğretmek için çırpınan, her düşünceye açık, her düşünce adamına karşı sevgi ve saygı dolu bağımsız bir fikir adamıdır.

İşte bu yüzden Cemil Meriç, **"Kürtlüğümü onunla aştım"** diyen Galatasaray Üniversitesinin öğrencisiyle, **"ben hâfız-ı cemîl olmak istiyorum"** diyen on beş yaşındaki İmam-Hatip'li kızın ortak paydasıdır. Bu yüzbinlerce payın ortak paydasını tanımak, sadece bugünün Türkiye'sini değil, yarının Türkiye'sini de aydınlatmak olacaktır.⁵¹¹ Kısacası, gerçek anlamıyla bir entelektüeldir Cemil Meriç. Herşeyden önce tenkitçidir.

⁵⁰⁸ Meriç, *Jurnal 1*, s. 181.

⁵⁰⁹ Yazan, a.g.e., s. 98-99.

⁵¹⁰ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 252.

⁵¹¹ Edisyon, a.g.e., s. 10.

Dünyayı yeni baştan kuracağına inanır, içtimâî bir sınıfın yol göstericisi olabilmeyi ister ve en önemlisi de aklın ve idrâkin evrenselliğine inanır.

Cemil Meriç, kendisinin de dediği gibi, âdeta mezarların ötesinden seslenmektedir çağdaşlarına. Zaafları da, gücü de günlük tutkulardan uzak olmasından kaynaklanmaktadır.

Gerçek bir entelektüel olan Cemil Meriç, herşeyden önce kendisine karşı doğru olmayı şiar edinmiş birisidir. Bu, belki de Cemil Meriç'in ahlakçılığının en temel vasıflarından başlıcasıdır.

Bir metodolojidir Cemil Meriç. Düşünebilmenin bilgisi, usûlün bir anahtar olduğunu, o miftah olmadan tefekkürün kapısının açılmayacağını bilir. Onun görevi düşünmek isteyen insana canavarlardan temizlenmiş, her türlü engelden beri kılınmış bir alan sunmaktır.

Bugün Cemil Meriç'i anlamak, Meriç olmak değil; onun bize bıraktığı metodolojisidir. Düşünce dünyamızı oluştururken neye, nasıl ve neden yaklaşacağımızı belirleyen çizgiler Meriç'te, onun satır aralarında gizlidir.

Cemil Meriç, doğa gibi, farklı şekillerin, farklı renklerin bir arada var olduğu bir pota, daha doğrusu her okuyucunun farklı bir şekil ve renk cümbüşüne bürünen bir kaleydoskop, bir çiçek dürbünüdür.⁵¹²

"İnsanım ve insanla ilgili hiçbir şey bana yabancı değildir." demektedir Latin şairi. Bu açıdan bakıldığında Meriç'in düşünce ufkunun genişliğini başka hiçbir cümle bu kadar güzel anlatamaz.⁵¹³

Cemil Meriç, namuslu bir fikir işçisi, bağımsız bir düşünür, araftakilerden biri, kendi semasında münzevî bir yıldızdır. Meriç demek, her düşünce ve inanç sistemini tartışabilme esnekliği, dogmalara ve düşmanlıklara kapılmama zarureti; bilgilerimizi devamlı gözden geçirme esnekliği ve gereği içinde, XXI. yüzyıla inançlarımızı, düşüncelerimizi, kültürel ve sosyo-ekonomik yapımızı uyarlama gayreti; tarihî mirasımızı unutmada, tarihimizi tanıyıp

⁵¹² Edisyon, a.g.e., s. 16.

⁵¹³ Yazan, a.g.e., s. 9.

değerlendirerek günümüze bir yön verme ve yarınımızı şekillendirme çabası demektir.

Aslolan; Cemil Meriç örneğini önemsemek, Meriç'ler yetişmesini mümkün kılacak özgürlük, hoşgörü, anlayış, diyalog ve dayanışma ortamını oluşturmak ve bunu hep canlı tutabilmektir.

*"Toprak sarsılıyor!.. Hep birden esfel-i sâfilîne yuvarlanmak istemiyorsak, gözlerimizi açmalıyız. İnsanlar sloganla güdülmez. Kitaptan değil, kitapsızlıktan korkmalıyız. Bütün ideolojilere kapıları açmak, hepsini tanımak, hepsini tartışmak ve Türkiye'nin kaderini onların aydınlığında, fakat tarihimizin büyük mirasına dayanarak inşa etmek. İşte en doğru yol."*⁵¹⁴

Bu beyanlar, bir aydın olarak Meriç'i yeterince anlatmaya yeter zannedirim. Evet, Meriç bizim kanaatimize göre işte böyle bir aydındır ve o, bu satırlarda bir bakıma kendisini anlatmaktadır. Yani Meriç, bunları sadece söyleyen değil; aynı zamanda fikrî serüveninde bizzat yaşayan ve uygulayandır. Tek kelimeyle o, tam bir aydındır ve keşfedilmeyi beklemektedir. İnsanımızın ondan öğreneceği çok şey vardır. Bu ülke ve bu Millet için güzeli, doğruyu yapmak isteyenler Meriç'in yukarıdaki ifadelerini bir hayat düsturu ve düşüncelerinin temel ilkesi yapmalıdırlar.

Bütün bunlardan dolayı Meriç, bugün geçmişi, yaptıkları ve yapmak istedikleriyle gururludur. Bu açıdan, düşünce tarihimizi incelemeye talip aydın, araştırmacı ve düşünen herkes için Cemil Meriç'in mutlaka müracaat edilmesi gereken bir isim olduğu kanaatindeyiz.

Düşünce dünyamızın o münzevî ışığa çok ihtiyacı var.

⁵¹⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 94.

SONUÇ

Aydın kavramı Cemil Meriç'in düşünce dünyasında öncelik taşımaktadır. O, bu kavrama yüklediği misyon ile onu bir ülkenin kurtuluşu ve tarihteki yerini almasının temel taşı olarak kabul etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş devrinde aydın; zevkleri, zilletleri, mukaddesleri ve acıları ile toplumun herhangi bir ferdidir. Kadıdır, müftüdür, tahrirat kâtibidir vs. Aynı camide namaz kılar, aynı kahvede dinlenir, aynı sofrada yemek yer. Ne imtiyazı vardır, ne de imtiyaz peşindedir.

Ancak, Osmanlı Devleti'nin; önce askeri alanda başlayan, Batı'ya karşı üstünlüğünü kaybetmesi ve zayıflamasının diğer alanlarda da kendini göstermesi; giderek iktisadî, siyasî ve kültürel alanlarda ülke aydınlarını değişik arayışlara yöneltmiştir. Batı medeniyetinin üstünlüğü ve bu medeniyete karşı takınılacak tavırlar tartışılmaya başlanmış, bu çerçevede ortaya çıkan toplumsal meselelere çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Böylece Batı kültüründen büyük ölçüde etkilenmiş olan aydınların Doğu ve Batı ile ilgili meselelerde, kendisiyle bağlantısı konusunda neyi alıp neyi atacağı gibi sorulara vermeye çalıştığı cevaplarında ciddî problemlerle karşı karşıya gelmiş ve kimi zaman da çıkmazlara girmiştir. Derken Tanzimat'a gelinmiş ve ondan sonra durum değişmiştir.

Tanzimat döneminde aydın, kendi tarihinden ve kendi insanından koptuğu ve Batının temsilcisi olduğu ölçüde aydındır. O, zannetmiştir ki Batı medeniyetine bağlanmak, deri değiştirmekle olmaktadır. Halbuki ağaç kökü ile yaşar. İnsan da böyle. Mazi gövdemiz. Ne var ki biz maziden koptuk, istikbâle de bağlanamadık. Yani Ne Avrupa'yız, ne de Asya.

Aydın, Tanzimat'tan beri, Batı kapitalizminin şursuz simsarıdır. Bu yönüyle Tanzimat, bir medeniyetin fethi değil, Meriç'in ifadesiyle "bir ırzını teslim"dir. Ve aydın, harabe haline getirdiği bu memleketin enkazından birşeyler yüklenip Batı'ya kaçmak istemektedir. O, Batının köy papazlığını Doğunun mürşid tahtına tercih ediyor.

Zavallı Türk aydını... Batılı dostları alınmasınlar diye hazinelerini gizlemeye çalışıyor. Sonra unutup hazineleri olduğunu. Düşmanın putlarını takdis ediyor, hayranlıkla benimsiyor onları. Dev, papağanlaşıyor. Bu durum, zafer sabahlarını kovalayan bozgun akşamlarına benzer. İhtiyar dev, mazideki ihtişamından utanır olur. Sonra utanç, unutkanlığa bırakır yerini, ve açıkca, "Ben Avrupalıyım" demeye başlar, artık onun için "Asya bir cüzzamlılar diyarıdır.

Bu aydın tipi dinini, inancını da bilmez ya da bilmek, hatta biliyor görünmek bile istemez. Bundan sonra İslâmiyet yalnız halk tabakalarının kültürüdür. Ve halk maziye çivilenir. Bu ahmakça bir taassup değil, insiyâki bir nefis müdafaasıdır. Çünkü aydınların ihanetini biliyor. Korkuyor ve seziyor ki, hayatını idame ettirmenin tek şartı hareketsizliktir. Türk aydınları ise, yabancı ideolojileri inhisarlarına almışlar, bütün sorunları onlarla çözeceklerine inanmışlardır. Yeni Türk aydını kendini Batılı olarak algılar, içinde yaşadığı toplumu ise "Doğulu" diye küçümser. O, kendi irfanına, kendi mukaddesine hor bakmakta, bir başka lisan konuşup, halktan nefret etmekte ve Türk olduğundan dahi utanmaktadır.

Halbuki, Meriç'in ifadesiyle; bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslâm. Karanlık, tehlikeli düşman bir yığın!

Kısacası yüz elli yıldır gölgeler âleminde yaşıyoruz.

Tarihsel gelişim süreci içinde aydının durumunu böylece tesbit ettikten sonra şimdi olmuş olanıyla değil; asıl olması gerekeniyle aydını tanımaya çalışalım.

Evvela belirtelim ki, aydın olmak için önce insan olmak lazımdır. İnsan mukaddesi olandır. İnsan hırlaşmaz, konuşur, maruz kalmaz, seçer. Sonra aydın, kendi kafasıyla düşünen, kendi gönlüyle hisseden kişidir. Aydını yapan; uyanık bir şuur, tetikte bir dikkat ve hakikatin bütününü kucaklamaya çalışan bir tecessüstür.

Bunun içindir ki, aydın olmanın gerektirdiği düşünce olgunluğuna erişememiş birinin aydın sorumluluğunu idrak etmesi de beklenemez. Çünkü entelektüelin tek dayanağı ödünsüz düşünce ve ifade özgürlüğüdür.

Aydının tek ve belki de en önemli vasfı, kafasıyla düşünmek ve bir kilisenin esiri olmamaktır. Yoksa insan iki ayaklı tüysüz bir mahluk olmaktan çıkar, tüylü bir hayvan yani papağan olur. Sakson köleleri boyunlarında bir tasma taşırlarmış; efendilerinin adı yazılırmış bu tasmaya. Aydınlarımız da onlara benziyor; her biri bir şeyhin müridi.

Entelektüelin önemli bir diğer vasfı ise tenkitçiliğidir. Entelektüel, dünyayı hergün yeni baştan kurabileceğine inanan adamdır. O, sınıflar üstü hakikatleri araştırarak, dürüst olacak, çok okuyacak, çok düşünecek, işi sloganlarla idare etmeye çalışmayacak, kitaptan değil, kitapsızlıktan korkacak ve ortaya çıkardığına inandığı hakikatleri, vardığı terkipleri korkusuzca yazacak ve yayımlayacaktır.

Aydın bir çağın ve ülkesinin vicdanı olacak, insanımızın idrakine vurulan zincirleri kırarak, yalanları yok edip hakikatleri ortaya çıkaracak ve Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmaya çalışacaktır. Böylece o, muhteşem bir maziye, daha muhteşem bir istikbâle bağlayan bir köprü; kelimeden ve sevgiden bir köprü olacaktır. Ve sanat düşüncenin, düşünce mukaddeslerin emrinde olacaktır. Hakikat ise mukaddeslerin mukaddesi... Hafızasını kaybeden bu zavallı nesilleri bu aydınlar mahvetti. Bu cinayet bütün aydınların eseri.

Aydın, bir zümrenin emir kulu değildir. O, hiçbir siyasi hizbin adamı olmamalıdır. Eğer aydın bu vasıflara sahip olursa artık aristokrasinin de

burjuvazinin de menfaatlerini savunmaz. Her haksızlığa karşı uyanık bir şuurdur.

Aydın olabilmenin en belirgin özelliği, kendi dünya görüşü doğrultusundaki bir toplumsal kuruluştaki bile insana ait kısıtlanmışlıkları sezerek muhalif sözü dile getirebilmektir. Bu sebepten dolayısıdır ki entelektüel, ucuz formülleri, hazır klişeleri ya da iktidar sahiplerinin ve uzlaşmacıların söylediklerinde, yapıp ettiklerinde gözlenen sorumsuz, uzlaştırıcı olumlamları kabullenmeyi istememe anlamında tüm varlığını ortaya koyan kişidir. Çünkü o, hiçbir merkezden talimat almaz. Bununla birlikte aydın, tarihe ve kucağında yaşadığı topluma angajedir. Elbette aydın, havasız kavanozda yaşayan biri değildir. Mesuliyet duygusu taşır. Çevresiyle mutlu, çevresiyle mutsuz olan insandır. Yani vatandaş olarak belli başlı vazifeleri vardır. Bir devrin şuurı olmak ve yaşadığı topluma yol göstermek zorundadır.

Yüklenildiği ya da yüklenmesi gereken bu vasıfları ve misyonuyla aydın, bir ülkenin kurtuluşu ve gelişmesinin temel taşıdır.

Ne var ki düşünceye yasak bölge tayin edildiği andan itibaren düşünmek yoktur, bir düşüncenin esareti altına girmek vardır. Böyle bir toplumda gerçek aydının yetişmesini beklemek ise boş bir hayaldir.

Düşüneni iftiranın ve sefaletin lağımında boğduktan sonra ellerimizi yıkayıp, "efendim, bizde aydın ve filozof yetişmiyor" diye ah-u vah etmenin anlamı nedir?

Unutmamak gerekir ki, bir memleket için tek tehlikeli insan vardır; o da düşüncenin tehlikeli olduğunu söyleyen insandır

BİBLİYOGRAFYA

ALKAN, Ahmet Turan;

- _____, **Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç*, Akçağ Yay., Ankara, 1993.
- _____, **Ateş Tecrübeleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1997.

ARSLAN, Ahmet;

- *İbn Haldun*, Vadi Yay., Ankara, 1997.

ARVASİ, Seyyid Ahmed;

- _____, **Size Sesleniyorum 2*, Modem Yay., İstanbul, 1989.
- _____, **Devletin Dini Olur mu?*, Burak Yay., İstanbul, 1999.
- _____, **Emperyalizmin Oyunları*, Burak Yay., İstanbul, 1999.
- _____, **Hasbihâl*, Burak Yay., İstanbul, 1990.
- _____, **Milletlerin İtibarı*, Burak Yay., İstanbul, 1998.
- _____, **Sahte Dindarlar Sahte Lâikler*, Burak Yay., İstanbul, 1998.

AYDIN, Mehmet;

- *Din Fenomeni*, Tekin Kit., Konya, 1993.

BELGE, Murat;

****Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar,***
CDTA, İletişim Yay., İstanbul, 1983.

BOTTOMORE, T.B.;

****Seçkinler ve Toplum,*** Çev. Erol Mutlu,
Gündoğan Yay., Ankara, 1990.

BULAÇ, Ali;

_____, ****Bir Aydın Sapması,*** İz Yay., İstanbul, 1995.
_____, ****Tarih Toplum ve Gelenek,*** İz Yay., İstanbul,
1996.
_____, ****İslâm Dünyasında Düşünce Sorunları,*** İz
Yay., İstanbul, 1995.
_____, ****Din ve Modernizm,*** İz Yay., İstanbul 1995.

CANGIZBAY, Kadir;

****Sosyolojiler Değil Sosyoloji,*** Ütopya Yay.,
İstanbul, 1999.

DEMİRCİ, Hasan;

"Türk Aydınının Meseleleri", Bizim Ocak
Derg., sayı: 10, Ekim 1984.

DÜLGER, Mehmet;

***"Kime Darı Kime İnci Verileceğinin Çok İyi
Bilinmesi Gerekir",*** Milli Kültür Derg.,
Kültür Bakanlığı Yay., sayı: 70, Mart -1990

EDİSYON;

**Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları*, İz Yay., İstanbul, 1998.

ERGÜN, Hüseyin;

**"Siyaset Aydın İşidir", Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, 1. bsk. Bağlam Yay., İstanbul, 1995.

ERKAL, Mustafa;

**Sosyoloji*, Filiz Kit., İstanbul, 1987.

GÖKALP, Ziya;

____ ,

**Hars ve Medeniyet*, Haz: Yalçın Toker, Toker Yay., İstanbul, 1995.

____ ,

**Türkçülüğün Esasları*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1990.

GÜNGÖR, Erol;

____ ,

**Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İstanbul, 1996.

____ ,

**Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Yay., İstanbul, 1996.

____ ,

**İslâmın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1993.

GÜVENÇ, Bozkurt;

**İnsan ve Kültür*, Remzi Kit., İstanbul, 1994.

HATEMİ, Hüsrev;

**Türk Aydını - Dünü Bugünü -*, İşaret Yay.,
İstanbul, 1991.

HEYET;

**Ana Britannica*, Genel Kültür Ansk., Ana
Yay., İstanbul, 1986-87.

HEYET;

**Meydan Larousse Ansiklopedisi*, Meydan
Yay., İstanbul, 1968.

İŞINSU, Emine;

**İdeolojiler Bir Saplantıdır*, Milli Kültür
Derg., Kültür Bakanlığı Yay., sayı: 70, Mart-
1990.

İLHAN, Atillâ;

**"Aydınların Affedilmez Kopukluğu" Türk
Aydın ve Kimlik Sorunu*, 1.bsk., Bağlam Yay.,
İstanbul, 1995.

KABAKLI, Ahmet;

**Bizim Anladığımız Aydın, Doğu ile Batı'nın
Bir Terkididir*, Kültür Bakanlığı Yay., Milli
Kültür Derg., sayı: 70, Mart 1990.

KAPLAN, Sefa;

**Tarih Tereddüitten İbarettir*, Endülüs Yay.,
İstanbul, 1990.

KILIÇBAY, Mehmet Ali;

**"Aydın(lık) Siyaset"*, Türkiye Günlüğü
35/Temmuz-Ağustos, 1995.

KOLAKOWSKI, Leszek;

**Modernliğin Sonsuz Duruşması*, Türkçesi:
Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul, 1999.

KÖSOĞLU, Nevzat;

**"Beynelmilel Aydın Yoktur"*, Milli Kültür
dergisi, Kültür Bakanlığı Yay., sayı: 70, Mart
1990.

KULA, Onur Bilge;

**Demokratikleşme Süreci ve Eleştirel Kültür
Bilinci*, Gündoğan Yay., Ankara, 1992.

KURTKAN, Âmiran;

**Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniv. Yay., No:
2144, Fakülteler Mat., İstanbul, 1978.

LINGS, Martin;

**Antik İnançlar Modern Hurafeler*, Çev:
Enes Harmân-Ufuk Uyan, Yeryüzü Yay.,
İstanbul, 1980.

MARDİN, Şerif;

____ ,

***Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yay.,
İstanbul, 1991.

____ ,

***Din ve İdeoloji**, İletişim Yay., İstanbul 1997.

MEEKER, Michael E.;

____ ,

**"Türkiye Cumhuriyetinin Yeni Müslüman
Aydınları"**, Çev: Yusuf Kaplan, Bilgi ve
Hikmet, sayı: 1, Kış 1993.

____ ,

**"Türkiye Cumhuriyetinde Yeni Müslüman
Aydınlar"**, Çağdaş Türkiye'de İslâm, Yayına
Haz: Richard Tapper, Sarmal Yay., İstanbul,
1991.

MERİÇ, Cemil;

____ ,

***Bu Ülke**, Ötüken Yay., İstanbul, 1979.

____ ,

***Kültürden İrfana**, İnsan Yay., İstanbul,
1986.

____ ,

***Bir Facianın Hikâyesi**, Umran Yay., Ankara,
1981.

____ ,

***Mağaradakiler**, Ötüken Yay., İstanbul, 1978.

____ ,

***Jurnal 1**, İletişim Yay., İstanbul, 1992.

____ ,

***Jurnal 2**, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

____ ,

***Işık Doğudan Gelir**, Pınar Yay., İstanbul,
1984.

____ ,

***Umrandan ' Uygarlığa**, Ötüken Yay.,
İstanbul, 1977.

- _____, **Kırk Ambar*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980.
- _____, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yay., İstanbul, 1997.
- _____, **Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İletişim Yay., İstanbul, 1996.
- _____, **Bir Dünyanın Eşiğinde*, Ötüken Yay., İstanbul, 1976.

NACİ, Fethi;

**"Münevver'den Entel'e", Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, 1. bsk., Bağlam Yay., İstanbul, 1995.

OKTAY, Ahmet;

**Şiddet Söz Yaşam*, Ark Yay., Ankara, 1995.

ÖZEL, İsmet;

- _____, **Sorulunca Söylenen*, Der: Kâzım Sağlam, Cıdam Yay., İstanbul 1991.
- _____, **Zor Zamanda Konuşmak*, Şûle Yay., İstanbul, 1998.

SAİD, Edward;

**Entelektüel*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995.

SAYBAŞI, Kemâli;

**"Münevver, Entelektüel, Aydın", Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, 1. bsk., Bağlam Yay., İstanbul, 1995.

SUBAŞI, Necdet;

_____,

****Türk Aydınının Din Anlayışı***, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996.

_____,

****"Aydın ve Meşrutiyet"***, Türkiye Günlüğü 35/Temmuz-Ağustos, 1995.

ŞERİATİ, Ali;

_____,

****Medeniyet ve Modernizm***, Türk: Ahmet Yüksek, Birleşik Yay., İstanbul, 1998.

_____,

****Öze Dönüş***, Çeviri: Kerim Güney, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.

_____,

****Kültür ve İdeoloji***, Türk: Orhan Bekin, Birleşik Yay., İstanbul, 1996.

_____,

****Anne Baba Biz Suçluyuz***, Çeviri: Kerim Güney, Seçkin Yay., İstanbul, 1994.

_____,

****Ne Yapmalı?***, Türk: Muhammed Hizbullah, Birleşik Yay., İstanbul, 1995.

_____,

****Aydın***, Çev: İbrahim Ağacan, Dünya Yay., İstanbul, 1992.

TATÇI, Mustafa;

****Yunus Emre Dîvanı***, (Tenkitli Metin), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

TİMURTAŞ, Faruk;

****Tarih İçinde Türk Edebiyatı***, Vadi Yay., İstanbul, 1981.

TOPÇU, Nurettin;

****Yarınki Türkiye***, Yağmur Yay., İstanbul, 1972.

TURHAN, Mümtaz;

****Kültür Değişmeleri***, M.Ü. İlâh. Fak.Vakfı Yay., İstanbul, 1987.

TÜRKDOĞAN, Orhan;

____ ,

****Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri***, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1998.

____ ,

****"Türkiye'de Aydın Muhalefeti: Yeni Sol ve Yeni Sağın Oluşumu"***, Türkiye Günlüğü 16/Güz, 1991.

____ ,

****Milli Kültür Modernleşme ve İslâm***, Birleşik Yay., İstanbul, 1996.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er;

****"Gelenek ve Aydın", Türk Aydını ve Kimlik Sorunu***, 1. bsk, Bağlam Yay., İstanbul, 1995.

ULUDAĞ, Süleyman;

****İslâm-Siyaset İlişkileri***, Dergâh Yay., İstanbul, 1994.

URAL, Şafak;

****"Aydın Kimdir?"***, Milli Kültür Derg., Kültür Bakanlığı Yay., sayı: 70, Mart-1990.

USTA, Niyazi;

____ ,

****"Nasreddin Hoca Nüktelerine Sosyolojik Bir Yaklaşım"***, Akademik Araştırmalar Dergisi, Yaz-1996.

____ ,

****Toplumsal Değişme Sürecinde Yeni Dini Yönelişler, Göç ve Din***, Diyanet İşleri Başkanlığı Uluslararası Avrupa Birliği, Tebliğ, 3-7 Mayıs - 2000, İstanbul.

ÜLGENER, Sabri F.;

****Zihniyet Aydınlar ve İzmler***, Mayaş Yay., Ankara, 1983.

ÜLKEN, Hilmi Ziya;

****Aşk Ahlâkı***, Demirbaş Yay., Ankara, 1971.

YAKUPOĞLU, M. Mukadder;

****Ahlâk ve Şiddet***, Göçebe Yay., İstanbul, 1997.

YAZAN, Ümit Meriç;

****Babam Cemil Meriç***, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

YAZICI, Olcay;

****Kitapsız Toplum***, Ötüken Yay., İstanbul, 1994.

YILDIZ, Yavuz G.;

****Türk Aydını ve İktidar Sorunu, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, 1.bsk., Bağlam Yay., İstanbul, 1995.***

ZOLA, Emile;

****Dreyfus Olayı, Türkçesi: Muammer Tuncer, Yalçın Yay., İstanbul, 1998.***

LÜGATÇE

Amorf	:Kendine has şekli olmayan, şekilsiz
Antropos	:İnsan
Bıkr-i fikr	:Bozulmamış, el değmemiş fikir
Demopedi	:Halkın terbiyesi
Ekalliyet	:Azınlık, azlık
Evc-i bâlâ	:Birşeyin en üst derecesi, en yüksek noktası
Füsün	:Büyü, sihir
Haymatlos	:Vatansız
Hercâi	:Kararsız, değişken
Hezârfen	:Çok bilgili, çok merhametli
Humiliation	:Aşağılanma
Hür-cudiş	:Hür düşünen, ölçülü, hesaplı davranan
İntrospection	:Kendi düşünce ve hislerini tetkik etme, iç gözlem
Jargon	:Güç anlaşılabilen bozuk dil
Kâşâne	:Yuva, ev. Büyük, süslü ve gösterişli bina, köşk
Kozmos	:Kâinat
Mahrusa	:Korunmuş ve imar edilmiş memleket
Marjinal	:Toplum dışı, toplumla bütünleşememiş, kenarda, uçta, sınırda olan
Münzevi	:Herkesten uzaklaşıp bir köşeye çekilmiş bulunan kimse
Müstehase	:Toprak altında uzun müddet kalarak taşlaşmış, fosil
Mütecessis	:Gizli şeyleri arayıp öğrenmek isteyen kimse
Mystification	:Gizli, esrarlı, batını
Perestîşkâr	:İbadet, tapınma, sevme, düşkünlük
Psikoz	:Nevroz dışında kalan akıl hastalıklarına verilen ortak ad
Ruşeym	:Bir tohumun asıl üreyici maddesi olan tanecik, oğulcuk, embriyon
Serâzad	:Başiboşluk, serbestlik, hürlük, tasasızlık
Serlevha	:Bir levha, yazı veya kitabın başına yazılan yazı
Sertaç	:Baştacı

Süreyya	:Ülker, pervin
Spiritualizm	:Ruhçuluk
Teceddüd	:Yenileşme, yenilik
Tecessüs	:İç yüzünü araştırma, araştırma merakı
Universal	:Cihanşümûl

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim ÖZLER, 1973 yılı Erzurum doğumlu. Hafızlık yaptı. Orta öğrenimini Erzurum İmam-Hatip Lisesi'nde 1993'de tamamladı. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1998'de mezun oldu. Aynı yıl Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyoloji Bilim Dalında Yüksek Lisansa başladı. Fakülte Bitirme Tezi olarak İhvân-ı Safâ Felsefesi üzerine çalıştı. Hâlen Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatında Kur'an Kursu Öğreticisi olarak görev yapmaktadır.